

FELSŐTÁRKÁNY-VÁRHEGY

NEOLITIKUS ÉS KÉSŐ BRONZKORI-KORAVASKORI TELEPE

Párducz Mihály emlékének

Egyetemi doktori disszertáció
JATE, Bölcsészettudományi Kar
Szeged

Készítette: D. Matuz Edit

1986

FELSŐTÁRKÁNY - VÁRHEGY

NEOLITIKUS ÉS KÉSŐ BRONZKORI-KORAVASKORI TELEPE

Egertől ÉK-re, 7 km-re, Felsőtárkány község /Heves megye, egri járás/ délkeleti határában, a Várkúti menedékház fölött található a Bükk hegység egyik igen magas pontja, a 668 m magas Várhegy /I. tábla/. Nehezen megközelíthető, felszíne egyenetlen, legnagyobb részét erdő borítja. Az ÉK-DNy-i irányú plató hosszúsága kb. 400 m, két csúcsa van, keskenyebbik részénél csak 8-10 m széles; DNy-i szélesebb fele védettebb, alkalmasabb a megtelepedésre. Az ÉNy-i oldalon húzóó meredek hegyoldal kihasználásával létrehozott erődítések nyomai ma is láthatóak. E terület több korszak: a középső neolitikum, a késő bronzkor és a XII-XIV. század emberének emlékeit őrzí.^{1/} Az erődített földvárát a késő bronzkor idején emelték és ebbe építették bele az Árpádkor idején a kőfalat.^{2/}

I. KUTATÁSTÖRTÉNET

Felsőtárkány-Várhegy /Tárkány-Várhegy/ neve régóta ismert a régmúlt emlékei iránt érdeklődők, a gyűjtők körében. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Régészeti Szakosztályának 1868-ban Egerben tartott ülésén Rómer Flóris egy Nógrád határában lévő földvárról szóló előadása után Udvardy L. felszólalásban felhívta a figyelmet a Tárkány feletti Várhegy földvására, egy úgynevezett "Pogányvárra"^{3/}. Rómer Flóris több helyen utal erre kéziratos hagyatékában: "Felső-Tárkányon, mint Udvardy László úrtól hallám kettős pogányvár van a Várhegyen egyik 15 öl, a másik 40 öl átmérőjű és össze vannak kötve. Falakon kívül itt bronzleletek, cserépedények is fordulnak elő"^{4/}. A területről többször kerültek szórványleletek különböző gyűjteményekbe. Bronzkori eszközök, "vastag fűző-tűk"^{5/}, egy pár lándzsa^{6/}; obszidiánok és kova nyílhegyek^{7/} Ipolyi Arnold gyűjteményét gazdagították. "Bronz tekercsek, üres lemeznásfák, hornyolt karperecek és gyilkok" a Plank-gyűjteménybe kerültek^{8/}. Emellett több recézett bronz karperecet⁹, késő bronzkori cseréptöredékeket¹⁰ ismerünk Felsőtárkányról. Rómer Flóris kézírataiban hivatkozik a publikált anyagra is^{11/}. Bartalos Gyula Heves vármegyei monográfiája a tárkányi vár közepén lévő néhány méteres üregről /kút?/, sziklába vágott, sáncokkal megerősített

ősi erődítményről, a mésszel való kőépítés nyomairól és itt talált szórványleletekről szól. Feltételez egy "kőgyepű védelmi vonalat", amelynek lelőhelyünk mellett fontos láncszemei Nagy-Eged és Eger-Kiseged őskori leletekkel jellemzett együttese^{12/}. Ezután hosszú ideig nincs híradásunk a területről, míg az ötvenes évektől újra meginduló régészeti kutatások fel nem fedezték. Galván Károly egri régész és Holló Géza 1954-ben leírta és lefotózta a várfal maradványait^{13/}. A feltárások menetét Chikán Zoltán kisebb leletmentése nyitotta meg 1959-ben^{14/}. Ambrus Adrienn segítségével elkészítette a földvár felmérését, szintvonalas térképét /II. tábla/, valamint a délnyugati saroknál egy kutatóárokcal átvágta a falat. 1960. május 23-án Párducz Mihály megtekintette és bükki kultúrának, hallstattkorinak, valamint XIII-XIV. századnak határozta meg a megvizsgált cserépanyagot^{15/}. Ezután két ízben, 1962. október 4-24. és 1964. május 11-június 9. között ásatást végzett itt^{16/}. A területet fedő sűrű erdő és aljnövényzet miatt terepbejárásunkkor újabb leletanyag nem került elő^{17/}.

II. AZ ÁSATÁSOK ISMERTETÉSE

A feltárások bemutatása a fellelhető, helyenként hiányos dokumentációs anyag alapján, az ásató meghatározásai szerint, az ásatási naplók helyenként szűkszavú bejegyzéseire hagyatkozva kerül sor.

Párducz Mihály 1962-es ásatásán feltárt anyag a következő /III. tábla/:

I. szelvény

Mérete 4,5x4 m. Feltárása során 120 cm mélyen hamus tűzhely /1. tűzhely/ egyharmada került elő. Ennek közelében volt a Chikán Zoltánék által feldúlt fekete földes gödör /1. gödör/, ami késő bronzkori cserepeket tartalmazott. A gödör B-i része 147 cm alá mélyült, egy-két neolitikus, többségében késő bronzkori töredéket adott. A sárga agyagos földréteg egyik fekete foltjából néhány neolitikus töredék került elő /XVI. tábla 1, 2, 4, 5, 7-10; XIX. tábla 10./.

A tűzhelyes, hamus foltok feltárása során 3 db megmunkált fatörzs darabot találtak a földfolt közepén 175 cm mélyen; a cserepanyag vegyes volt. A 2. tűzhely /hamus folt/ méretei: 106 x 100 x 96 cm, mélysége 278 cm. Átvágása során kiderült, hogy igen vastag, több, mint félméteres rétegzést, az alatta levő föld is 15-18 cm vastagságban átégett. A tűzhely mellől késő bronzkori cserepek kerültek elő. A 3. tűzhely mérete: 37 x 58 cm. A szel-

vény rétegsora: a felső 150 cm balról jobbra lejt, mert az első bronzkori település után következő rétegek /vörös-sárga agyag és fekete kavicsos föld/ belecúsztak a gödörbe. Az alatta lévő rétegek /tűshelyek/ vízszintesek. /LI. tábla 1, 5, 9./

1. árok

Mérete: 1 x 8 m, mélysége 2 m. Az I. szelvénytől DNy-ra nyitották az 1. árkot. Az első ásónyon neolitikus /XVI. tábla 16-17, XXX. tábla 9./ és késő bronzkori cserepeket adott. A második ásónyomból elsősorban késő bronzkori töredékek kerültek elő. A vastag fekete réteg kevert anyagot tartalmazott. Az árok nyugati végén már csak szórványosan kerültek elő töredékek, legnagyobb részén érintetlen sárga és kavicsos altalaj volt.

2. árok

Mérete: 5,5 x 1,2 m. Felső végében összehalmozódott kőhalom maradványai voltak. Szegényes, kevert cserépanyagot /késő bronzkor és középkor/ tartalmazott.

3. árok /V. tábla, 2 kép/

Mérete: 1 x 10 m és a rábontások. A vár DNy-i végénél, Ny-K-i irányban nyitották ezt az árkot. K-i végében a mai felszín alatt 28, 32 cm mélyen malteres középkori padlózat volt sok középkori cseréppel és néhány vastárggyal. Ezenkívül késő bronzkori és néhány neolitikus töredék került elő, ami a középkori réteg alatt

egyedurábbodóvá vált. Ny-i végében átvágták a várfalat; innen 70 cm-ig habarcsos kövek kerültek elő, 30, 50 cm mélységből egy-egy XII. századnak látszó cseréptöredékekkel együtt. 70 cm mélységből a kőszáncot borító töltés földjéből háromlyukú /ebből kettő megvan/ osontszablapálca fele került elő /LVII. tábla 3a, b/. A szilárdan rakott kőfalat földtöltés tartotta, ebben és az árok részben nagyon sok késő bronzkori edénytöredék volt /XXXVIII. tábla 1., XXXIX. tábla 10-16./. A késő bronzkori földszánc felső 40-50 cm rétege kevert középkori és késő bronzkori anyagot adott, az ez alatt levő rétegekből 200 cm-ig kizárólag késő bronzkori kerámia került elő. Négy rétegű az árokfal: 1. humusz /kevert kerámikus anyag/, 2. szürkésfekete réteg /késő bronzkori kerámia/, 3. fekete réteg /késő bronzkori kerámia kevés neolitikus cseréppel az alján/, 4. vörössárga agyag /néhány késő bronzkori és több neolitikus kerámia/ /XV. tábla 1-13., XXIX. tábla 4, 6., XXX. tábla 10./. Az árok keleti végében a középkori ház elbontása után előkerült egy késő bronzkori vesszőfonatos ház leégett maradványa /1. ház/. Ennek keleti szélé esett a 3. árokba. A háson kívül, a paticsréteg mellett egy gödörben, vagy az akkori felszínen kupába hajigálva cserépcsomó és nagy tűzikutyák álltak. 120 cm mélyen a 2. ház paticsrétege is előkerült.

4. árok

Mérete: 1 x 7,5 m. A sánc külső oldalában, a vár többi részénél 5-6 m-rel mélyebben fekvő területen /"vár-árok"/ nyitott ásatási felület. Az őskori sánchoz tartozó árok tölteléke: fenn a kőfalról leomlott kövek, az alsó feketés rétegben késő bronzkori cserepek és néhány neolitikus töredék volt /XVI. tábla 9, 11-14./.

A késő bronzkori cserepekkel datált feketés rétegre építették rá a kőfalat.

5. árok

Mérete: 10 x 1,5 m; a sánctól DNy-i oldalán nyitották. Mélysége 30 - 85 cm. Árpádkori cserépanyag, kisméretű késő bronzkori gödör, néhány késő bronzkori cserép került elő belőle.

6. árok

Mérete: 10 x 1,5 m. Az É-D-i irányú ásatási terület 30 cm-ig késő bronzkori és középkori cserepeket tartalmazott. É-i végénél 60 cm-nél elérték az altalajt, leletmentes volt. D-i felén, a D-i széle és ettől számítva 240 cm között 40 - 60 cm mélységig fekete, alatta 100 cm-ig szürke réteg volt, ezekből késő bronzkori cserepek, patics és állatesontok, valamint faszéndarabok kerültek elő. D-i végén szabálytalan alakú gödörből 80 cm-ig késő bronzkori cserepek, ettől 190 cm-

ig tisztán neolitikus cserepek és egy kaptafa alakú kőbalta került elő /XVII. tábla 14, 15, 17-19, XXVIII. tábla 5., XXIX. tábla 8./

7. árok

Mérete: 6 x 1,5 m. A földvár É-i részén nyitott árok 60 cm mélységig, az altalajig teljesen leletmentes.

8. árok

Mérete: 1,5 x 13 m. A 7. számú árok É-i végétől 1 m-re húzott, közel É-D-i irányú 40 - 60 cm mély árok. Keverten tartalmazott késő bronzkori, valamint néhány neolitikus /XVIII. tábla 12-15/ és középkori edény-töredéket. D-i végén sziklák voltak.

9. árok

Mérete: 1 x 4 m. A 4. árok közelében nyitották a sánc külső oldalán. A felületben 40 cm-ig csak késő bronzkori, alatta néhány neolitikus cserép volt /XVIII. tábla 1-11/. Ujabb, a sánchoz tartozó árkot nem vágott át.

10. árok

Mérete: 4,8 x 1 m. A sáncre merőlegesen húzott árokban a felső 20 cm hamus réteg, középkori és késő bronzkori cserepekkel. Kb. 50 cm-től 100 - 120 cm-ig csak késő bronzkori cserepek kerültek elő belőle.

"A" árok

Mérete: 1,5 x 9 m. A D-i fal külső oldalához húzott, Chikán Zoltánék által feltárt árok megtisztítása. A falszerkezet hasonló képet mutat mint a 4. árokban, csak a "várárok" messzebb esik, mint ott. Kiszórolag késő bronzkori töredékek kerültek elő belőle.

Párdus Mihály 1964-es ásatásán feltárt leletanyag a következő:

11. árok

Mérete: 1 x 10 m. A 3. ároktól Dny-ra 10 - 12 m-re É-D-i irányban húzódó árokból 40 cm mélységig döntően késő bronzkori leletanyag került elő. É-i végében Árpádkori cserepek és mészpádla maradványa volt. D-i végében kb. 65 - 70 cm mélyen vált határozottá a szabálytalan, ovális formájú neolitikus gödör feltja. Mérete: 200 x 320 cm, mélysége 190 cm. Felső a 3. késő bronzkori ház paticsrétege alá esett. A neolitikus anyag egységes, nagyszámú cseréptöredék, obszidiántöredék és négy esontár került elő /XIX. tábla 1-27, XX. tábla 1-16, XXI. tábla 1-7, XXII. tábla 1-8., XXVIII. tábla 1-4., 6-10., XXIX. tábla 5, 11., XXX. tábla 6/.

12. árok

Mérete: 1,1 x 7 m. K-i vége 75 cm-rel, Ny-i vége 35 cm-rel van a mai felssín alatt. A fekete humuszréteg alatt szállban álló, vörös, agyagos, köves érintetlen talaj volt. A humusz keleti vége vastagabb, de a fekete kultúrréteg hiányzik, csak néhány késő bronzkori edénytöredék került elő innen.

13. árok /V. tábla 2. kép/

Mérete: 1,5 x 11,9 m. A kőfalra merőlegesen húzták ezt az árkot, amivel a földszint rétegződésének újabb vizsgálata volt a cél. Keleti felében kb. 55 - 60 cm vastag fekete humusz alatt a szűstalajt jelentő sziklás, sárga színű talaj jelentkezett. A kőfal felé eső Ny-i részben 2,60 és 6,40 m között 1 m mélységben erősen paticos, barnás színű, sok késő bronzkori cserepet tartalmazó réteget találtak. 190 cm mélységig tárták fel ezt az árokrészt. A földszint profil ugyanast a képet mutatja, mint a 3. árokban. Ny-i végén a barnás, tapasztalatok szerint neolitikus rétegben 200 - 210 cm mélyen szabálytalan ovális alakú tűzhely faszénmaradványai bukkantak elő. Nagysága 30 x 60 cm, közelében neolitikus cserepek feküdtek /XVII. tábla 1-13, 16./. Felette késő bronzkori cserepek voltak, az árokrész alján, a tűzhely mellett késő bronzkori gödör körvonalai mutatkoztak /XLVIII. tábla 1-14, 18., XLIX. táb-

la 1./.. A negyedik késő bronzkori ház is egy szintben volt a tűzhellyel, ezért az ásató pontos datálását a C_{14} -es vizsgálatok eredményétől tette függővé. Ennek hiányában, a kísérőleletek alapján a neolitikumba tartozónak fogadjuk el a tűzhelyet.

II. szelvény

Méretei: 4,6 x 4,3 m. A 3. árok D-i oldalához csatlakozott, 50 cm-ig késő bronzkori cserepek kerültek elő belőle. Egy helyen néhány Árpádkori cserép és vasszerszám volt. A szelvény keleti oldala mellett futott a 3. árokban meglelt 1. ház. 50 cm-ig csak késő bronzkori darabok, utána néhány neolitikus /XXVI. tábla 3./ töredék került elő innen is /XXXVIII. tábla 3., XL. tábla 3, 4, 5., XLI. tábla 2, 4, 6, 7, 11, 12., XLII. tábla 9, 12-14, 16-18, L. tábla 3, 4, 6, 10., LI. tábla 12, 15., LII. tábla 6-9./.

III. szelvény

Mérete: 2,3 x 4,9 m. A 3. árok É-i oldalánál nyitották, 40 cm-ig Árpádkori és késő bronzkori cserepek kerültek elő belőle. É-i végében 40 cm mélyen négyzetes metszetű törött csonttárgy /LVII. tábla 2a, b./ és egy kis obszidiántöredék volt. A 3. árokban 120 cm mélyen megtalált, paticsot is tartalmazó fekete réteg /2. ház/ itt 115 - 120 cm mélyen kezdődött, egyes pontokon pa-

ticsmorzsák jelentkeztek. A 2. házra rábontásként a szelvény É-i és K-i oldalán újabb területeket tártak fel, ami nagyszámú késő bronzkori töredéket /XXXVII. tábla 1, 2., XXXIX. tábla 1-9., XLIII. tábla 1, 2, 11, 13, 15, 16., XLIV. tábla 1, 3, 4, 11-15., XLV. tábla 3, 5, 9, 10-12, 15., LI. tábla 2, 3, 7, 10, 13, 14., LIV. tábla 2, 3, 5-10./ tartalmazott. 60 cm alatt 1 ép és 5 töredékes őrlőkövet, valamint néhány neolitikus töredéket találtak /XXV. tábla 2, 3, 6, 7, 10, 13., XXXI. tábla 4./.

IV. szelvény /V. tábla 1. kép/

Mérete: 5 x 5 m, a D-i oldalára történt rábontás 2,5 x 1 m. A 11. ároktól D-re 2 méterre nyitották ezt a szelvényt. DNy-i sarkában éremszerű tárgy került elő 10 cm mélyről. 35 cm mélyen meszes középkori padlószint mutatkozott; összefüggő meszes réteg két szintben volt, 55 - 60 cm mélyről is előkerültek maradványai. A K-i fal mellett 40 cm mélyen átégett agyagréteg nyomai, faszéndarabok mutatkoznak. A 40 - 60 cm, az átégett rész és a szelvény É-i fala között jelentkezett csupán a késő bronzkori cserepeket tartalmazó fekete kultúrréteg. A keleti falnál 85 cm mélyen feltárt tűzhely szabálytalan alakú; az átégett réteg 105 cm mélyen eltűnt; leletanyaga nem volt. A tűzhelyet

kelet felől sziklaperec öveste, eredetileg az itt lévő sziklákat formálták kerékre. A tűzhely mélyében van mint a 3. ház paticsrétege, a felette levő földből nagyobb őrlőkö töredéke került elő. /LV. tábla 3./

V. szelvény

Mérete: 5 x 5 m. 30 cm-ig késő bronzkori cserepek, keleti oldalán 40 cm mélyen tűzikutya, DK-i végében lapos henger alakú agyaggyöngy /?/, kevés késő bronzkori /LV. tábla 4-7, LVI. tábla 1./, és középkori edénytöredék került elő. 60 cm mélyen szálban álló kőzet, az altalaj jelentkezett.

VI. szelvény /V. tábla 1. kép/

Mérete: 5 x 5 m. A II. és a IV. szelvény között, a 3. házra történt rábontás. D-i széléhez közel, 30 cm mélységig középkori cserepek és állatosontok kerültek elő, É-i végén vasszeg, közepe táján 3 db vaspánt. 30 és 50 cm mélyen meszes padlózat nyomai jelentkeztek, aminek széleit nem sikerült meghatározni. Az alatta fekvő fekete kultúrréteg eltávolítása után a 3. ház paticsrétegét érték el, mellette a IV. szelvénybe átnyúló tűzhely volt. K-i falában paticsszint mutatkozott, ami újabb házat jelentett /6. ház/. D-i végén

szabálytalan gödör - ami tulajdonképpen a 11. árok neolitikus gödre 3. ház alá eső részének folytatása - felső részén késő bronzkori /XXXVIII. tábla 2., LVI. tábla 8./ kerámia, 120 - 185 cm közé eső részén neolitikus cseréptöredékek és egy kaptafa alakú kőbalta került elő /XVI. tábla 1-5, 7, 8, 10., XXIII. tábla 1-11., XXIV. tábla 1-22., XXIX. tábla 1-3., XXX. tábla 1-5, 7./.

VII. szelvény /V. tábla 1. kép/

Mérete: 5,5 x 6,5 m. A IV. szelvényre történt rábontásnál a középkori padlószint vizsgálata volt a cél. Mélyítésénél mindenütt /kivéve a DK-i sarkot/ előkerült a fekete kultúrréteg, ami késő bronzkori cserepeket tartalmazott. A szelvény ÉNy-i sarkánál 1 m széles rábontás után kiderült, hogy a meszes padlózat egészen az omladékos kőfalig terjedt, állatcsontok, Árpád-kori cserepek és vaspánt került elő innen.

VIII. szelvény

Mérete: 5 x 5 m. A Vár D-i területén, az V. szelvénytől K-re, 10 m-re nyitott ásatási felület. 30 - 50 cm fekete humusz alatt a szállban álló kőzet, az altalaj jelentkezett ugyanúgy, mint az V. szelvényben.

IX. szelvény

Mérete: 5 x 5 m. A Vár K-i oldalán nyitott szelvény kevés középkori és késő bronzkori cserepet tartalmazott. 30 - 50 cm vastag fekete humusz alatt az altalaj kőzete jelentkezett.

X. szelvény

Mérete: 5 x 5 m. A 13. árok közelében, annak D-i falához csatlakozó szelvény. 40 cm humuszcseréteg után a földsáncot alkotó barnás-szürke réteg következett, ezután a 4. házhoz tartozó paticsréteget tárták fel az ásatók. /XLVIII. tábla 15-17, 19-22., XLIX. tábla 2-19., LVI. tábla 10, 12./. Szórvány neolitikus anyag is előkerült innen /XXVI. tábla 12, 15./.

1. késő bronzkori ház /IV, tábla 1. kép, VI. tábla

1. kép, VII. tábla/

A 3. árokhoz csatlakozó II. szelvény K-i oldala mellett került elő 120 cm mélyen az 1. ház. Alapján csak részben fedte vastag, helyenként 30 cm paticsréteg; Ny-i felén a padlózatot cserepek jelezték. "A ház alapja a neolitikus barnás-köves rétegen nyugszik. Fölötte kb. 40 cm vastag fekete kultúrréteg van, amely a sáncig vízszintes fekvésű, s a terephajláshoz erősen alkalmazkodik. Talán kis emelkedésű sáncot is emeltek belőle. Kétségtelen azonban, hogy a sáncot az e fölött

fekvő barnás, erősen köves, cserépet tartalmazó rétegből emelték. A sánc koronája egyenletesen vastagszik. Ezek szerint a neolitikumban, az 1. ház létesítése idején még nem volt erődítés, a fekete kultúrareteg idején sem túl valószínű.^{18/} A ház Ny-i felén 15 cm-rel mélyebben a sziklás altalajt érték el az ásatók, anélkül, hogy a padlóssint előjött volna. Padlóssintje az ÉK-i saroknál lévő tűsikutyánál 100 cm mélyen van a mai felszín alatt. Nyugati oldalfala bizonytalan, a patiosréteg a két rövid és a keleti hosszoldal méretét és irányát adta meg. Mérete: 320 x 600 cm, ÉK-i tájolású. K-i hosszú falának közepén nagyméretű cölöplyukat találtak /mélysége 60 cm, átmérője 40 cm/, ezt laza föld töltötte ki, kevés állatesont és cserép volt benne. A ház K-i és É-i fala mellett gerendamaradványok kerültek elő. ÉK-i sarkában a paticsba ágyazva enyhén csonkakúpos, durva anyagú tál volt a padlóra helyezve. ÉNy-i sarkából nagy mennyiségű cserép került elő. /XXXII. tábla 1, 2, 3., XXXIV. tábla 1., XL. tábla 1, 2, 6-12., XLI. tábla 1, 3, 5, 8-10, 13., XLII. tábla 1-8, 10, 11, 15., L. tábla 1, 2, 7-9, 11., LI. tábla 8, 11, 16, 17., LII. tábla 1-5, 5., LIII. tábla 3, 4./.

2. késő bronzkori ház /IV. tábla 2. kép, VIII. tábla/

A III. szelvényben és a hozzácsatolt rábontásokban került feltárássra a 2. ház. Mérete: 300/320-580/600 cm

között mozog, közel É-D-i irányítású. A déli és a középső részében az átégett padlószint kifogástalanul jelentkezett, a középső részén az át nem égett padló egy jelentős része is megmaradt. A padlózat átégett rétegei több, mint 5 cm vastagok, ezek két helyen feltehetően a házban belüli tűzhely maradványai. A négyzetes peremes tűzhely alja képviselte a padlózatot. A déli végén pedig egy 60 cm átmérőjű kör alakú mélyedés jelezte a tűzhelyet. Mellette tűzikutyák voltak. A K-i hosszoldal egy része mellett kb. 3 m hosszúságban fekvő gerenda elszénesedett maradványai látszottak, az ásató megfigyelése szerint ennek É-i vége villás volt. A gerenda villás vége alól került elő a cölöplyuk, amelynek mélysége a tűzhelyek szintjétől számítva 36 cm, átmérője 23 cm. A ház É-i végét nagyméretű késő bronzkori gödör /illetve az 5. ház/ metszette át, tönkretéve a padlószintet. Az edények helye az ÉK-i sarok környéke lehetett, az épen talált edény jelzi ezt, bár az 5. ház bevágása a 2. ház É-i részét tönkretette. Több paticsot, de kevesebb cserepet találtak itt, mint az 1. házban; a DNY-i sarok közelében őrlőkö tőredéke volt. /XXXIII. tábla 1-3, XXXIV. tábla 2., XLV. tábla 1, 2, 4, 6-8, 13, 14, 16-20., L. tábla 5., LI. tábla 4, 6., LII. tábla 4., LIII. tábla 1, 2., LIV. tábla 1, 4./.

3. késő bronzkori ház /IX. tábla/

A 11. árcik neolitikus gödrére rábontva kiderült, hogy egy része felett 40 cm mélyen a 3. ház patiosrétege fekszik. A patiosréteg csak foltokban maradt meg, a szelvény ÉK-i sarka erősen szenes volt, egy tűzikutya került elő innen. A sarkos ház teljes mérete nem állapítható meg, csak részben került kibontásra. A ház fala mellett kívülről 2 tűzhelyet találtak. Az egyik tűzhely mélyebben van, mint a ház patiosrétege. A másik tűzhely négyszögletes, K felől sziklaperem övezi; ez tartalmazta a tűzikutyát, mellette őrlőké töredéke volt. A 3. ház fölött csak 60 - 70 cm vastag humuszréteg feküdt, ezért az ásató véleménye szerint későbbi, mint az 1., 2., 4. ház. /XXXIV. tábla 3., XLVI. tábla 1-12., LVI. tábla 2-7, 9, 11./.

4. késő bronzkori ház /IV. tábla 3. kép, VI. tábla 2. kép, X. tábla/

A X. szelvényben feltárt ház. Mérete: 300 x 600 cm, közel É-D-i irányítású. A K-i hosszú és a D-i rövidebb oldalfal mellett hosszában fekvő gerenda nyomai látszóttak. A Ny-i oldalfal itt sem látszott egyértelműen, hasonlóan a többi házhoz. Az elszenesedett gerenda a ház DNy-i sarkáig ért. Két tűzhely volt a házban belül, az egyik a D-i oldal közepe táján, a ház

végén /mérete: 80 x 65 cm/, a másik ettől kb. 2,8 m-re É felé /mérete: 45 x 60 cm/. Gölöplyukat a keleti hosszoldal közepén találtak. A ház ÉK-i sarkában egy durva anyagú nagyméretű edény került elő, benne egy turbántekerceses peremű tál, egy nagyobb méretű edény peremrésze, mellette kívül fullesbűgre és egy fordén kannelurás testű csésze volt /IV. tábla 3. kép, XXXV. tábla 1-3, XXXVI. tábla 1, 2./.

A ház keleti oldalhossza déli harmadában egy tűzikutya és őrlőkö, a nyugati hosszoldal közepén szintén egy tűzikutya került elő. Edénytöredékek, orsógomb és csiszolókö volt még a ház területén.

5. késő bronzkori ház /IV. tábla 2. kép/

A II. szolvényben találtak rá a házra, illetve a 2. házat átmetesző gödörszerű jelenségre, aminek csak egyharmad részét tárták fel. A fekete kultúrréteg idejébe tartozik, fölötte már csak 60 - 70 cm vastag humuszréteg fekszik. A "gödör" fonékán nagyméretű álló helyzetű tűzikutya volt és ezt köpenyyszerűen átégett burk vette körül, mellette feltehetően tűshely kevésbé átégett alja, homokos föld fektet. A gödör, illetve ház formája kissé sarkos, méreteit nem ismerjük. /XXXVI. tábla 3., XLVII. tábla 1-16, LIV. tábla 11-15., LV. tábla 1, 2, 8./.

6. késő bronzkori ház

A VI. szelvény keleti falában előkerült egy patics-szint, ami a 6. házat jelölte. Ez nem került kibontásra. Az ásató feltételezése szerint később épülhetett, mint az 1., 2., 4. ház, egykorú lehet a 3., 5. házzal, mert úgy látszott, hogy fölötte csak 60 - 70 cm vastag humuszréteg fekszik. A ház fala mellett, a 3. és a 6. ház között kívül 2 tűzhely nyoma látszott edénycserepekkel és tűzikutyával.

III. A FELSŐTÁRKÁNYI NEOLITIKUS LELETANYAG

/A SZILMEGI CSOPORT/ VIZSGÁLATA

Párducz Mihály a felsőtárkányi neolitikus anyagot бүлкі kultúrájának határozta meg, és ez így ment át a köztudatba.^{19/} A leletanyag vizsgálataival bizonyítani próbáljuk, hogy ez a szilmegi csoport hagyatéka, újabb adalékot szolgáltatva ennek a kevésbé ismert csoportnak a történetéhez.

A névadó lelőhely, Polgár-Folyás-Szilmeg neolitikus anyagát B. Kutsián I. tárta fel 1950-ben; az ennek alapján elkülönített leletegyüttes a szilmegi csoport.^{20/} A бүлкі lelőhelyek katalógusában Korek J. és Patay P. különböző jegyeket /pl. belülről kinyomott hólyagos dudor/ szilmegi hatásnak tulajdonított.^{21/} Korek J. feltételezte, hogy a Polgár környéki lelőhelyeken kívül Szolnok körzetében is elterjedt ez a típusú leletanyag.^{22/} A csoport kronológiai helyzetének, kapcsolatainak, edény- és díszítványtípusainak első részletesebb elemzését B. Kutsián I. tette közzé.^{23/} Több, a korszakkal foglalkozó tanulmány érintette egyes problémáit.^{24/} Kalicz N. és Madsay J. nagy monográfiája foglalta össze legteljesebben a csoport anyagát.^{25/}

Az újabb publikációkban egyre inkább megkérdőjelezik fő jellemzőit, bebizonyítván egyes diszítménytípusok /belülről kinyomott hólyagos dudor, tagolt bordadisz stb./ más középső neolitikus csoportokban való nagy mennyiségű előfordulását.^{26/}

A következő fejezetekben a felsőtárkányi neolitikus leletek szilmei csoporthoz kötése mellett, megvizsgáljuk e csoport diszítménytípusait és a környező régészeti kultúrákkal /szakálhádi kultúra, bülki kultúra, tiszadobi csoport, esztári csoport/ való kapcsolatát.

1. Kerámiaformák, diszítménytípusok

Az ásatások leletanyagát áttekintve megállapítható, hogy egész edény a felsőtárkányi leletegyüttesből nem került elő, ami a kis anyagnennyiséggel és a feltárt felületek egymástól viszonylag távol eső voltával magyarázható. Így a formákra csak a töredékekből lehet következtetni. A neolitikum során általánosan használtak kisméretű edényeket /XIX. tábla 27/. A szilmei csoport hagyatékában találjuk meg a félgömbös csészék és tálak különböző variánsait. Hasonlók vannak a felsőtárkányi anyagban /XXIII. tábla 4, XXIV. tábla 20-22, XXX. tábla 4, 7/. Lelőhelyünkön

megtalálhatók az enyhén tölcéses, ívelt nyakú, vállán fület, bütyökfogót hordozó korsók töredékei /XVII. tábla 11, XX. tábla 1, 5, XXIII. tábla 9./, valamint a nagyméretű tárolóedények, hombárok ujjbenyomással tagolt bordadísszel, belülről kinyomott hólyagos dudorral, fogófülekkel díszített darabjai /XV. tábla 12, XVI. tábla 17, XXI. tábla 5, XXIII. tábla 10, 11, XXX. tábla 9, 10, XXXI. tábla 2./, amelyek szintén a szilmei csoport jellemzői.^{27/}

A felsőtárhányi széles, magas csőtálpas tálak, vagy helyhek töredékei /XXII. tábla 1, 3, XXXI. tábla 1./ a tiszadobi anyagban meglevő csőtálpas edényekre emlékeztetnek.^{28/}

A karakterisztikusnak tartott szilmei díszítőelemek mind megvannak Felsőtárhányon. A díszítésmódokon belül a csoport legfőbb jellemzője a bekarcolt vonaldísz hiánya, a bemélyített és plasztikus díszek nagy száma. Ezek közül a pont- és esőcsepp alakú beszurkálás motívuma nem jellemző a környező csoportokra, ez mindenképpen szilmei elkülönítő jegy. Esőcsepp formájú beszurkálás /XVII. tábla 1-5, XIX. tábla 9-12, XXIV. tábla 1-7, XXV. tábla 1, XXIX. tábla 7./, párhuzamosan benyomkodott pontsorok /XV. tábla 1, 3, XVI. tábla 7, 9, 12, XIX. tábla 6, XXVI. tábla 1-3, XXVII. tábla 4, /, összeérő esőcsepp alakú beszurkálá-

lás /XV. tábla 6, XXIX. tábla 6./, plasztikus lécek,
bordák benyomkodott pontsorokkal diszítve /XVII.
tábla 5, XXI. tábla 3, 4, XXIV. tábla 6/, két bekar-
colt vonal között benyomkodott pöttyök /XIX. tábla
13, XXIX. tábla 11./, pontsorminta /XXIV. tábla 19/
fordul elő anyagukban. Analógiái Eger-Kisegedről, Bükk-
aranyos-Füldvállról és Folyás-Szilmegegről ismertek.^{29/}
A publikált leletek alapján a Zalkod. csenkei anyagból
hiányzik ez a diszítési mód.

A felsőtárányi leletek között meglévő perem-
csipkézéssel, perem alatti függőleges rovátkolással
diszített darabok /XVI. tábla 1, 8, XVII. tábla
14, XIX. tábla 14-17, 22, XX. tábla 13, XXIII. tábla
1, XXIV. tábla 18, 20-22, XXV. tábla 4, XXVI. tábla
2, 14, XXVIII. tábla 6, 9, XXIX. tábla 10, XXX. táb-
la 1, 4, 6, 7./ pontos megfelelői az Eger-kisegedi
és a Bükkaranyos-füldvári anyagból ismertek.^{30/}
Ez a diszítési mód kisebb számban megtalálható a sza-
kálháti csoport lelőhelyein is.^{31/}

A plasztikus díszek közül az ujjbenyomással ta-
golt plasztikus borda, a belülről kinyomott hólyagos
dudor és a könyökfűl több középső neolitikus csoport
hagyatékából ismert. Az ujjbenyomással tagolt plasztikus
bordák, lécek nagyon gyakoriak a felsőtárányi
leletek között /XV. tábla 5, XVII. tábla 10, 12, 13,

16, XVIII. tábla 2, 6, 7, 10, 12, XX. tábla 16, XXI. tábla 1, 3-5, XXII. tábla 5-8, XXIII. tábla 10, 11, XXV. tábla 5, 12, XXVI. tábla 13, XXVII. tábla 3, XXXI. tábla 2./, bevagdálással tagolt bordák /XX. tábla 9, 10, XXI. tábla 2./, beszurkált pontokkal díszítettek is előfordulnak /XXI. tábla 3, 4./.

Analógiát megtaláljuk az Eger-kisegedi, a Bükkaranyos-földvári, a Zalkod-csenkei és a Folyás-szilmei leletek között.^{32/} Gyakori az a díszítési mód a szakálhádi csoportnál is, megvan már a csoport korai szakaszában, a klasszikus szakaszt képviselő Battonya-Gödörösükben pedig nagy mennyiségben fordul elő.^{33/}

Hasonló a helyzet a sokáig domináns szilmei jellemzőnek tartott belülről kinyomott hólyagos dudor esetében. Leletanyagunk szép példányainak /XV. tábla 12, XVI. tábla 17, XVII. tábla 17, XVIII. tábla 3, XX. tábla 15., XXI. tábla 9, 10./ pontos megfelelői többek között a Zalkod-csenkei, a Bükkaranyos-földvári és az Eger-kisegedi szilmei anyagból ismertek.^{34/} Goldman Gy. és Szénászy J. kutatásai szerint az a díszítésmód olyan nagy mennyiségben van meg a battonyai szakálhádi kultúra lelőhelyeken, hogy nem lehet szilmei importként értékelni.^{35/} Megtalálható az a díszítési mód a szakálhádi csoport többi lelőhelyén

is /Tiszaigar-Csikóstanya, Szászberek-Felsőszászberek, Kunszentmárton-Bohonya, Szakálhát-Lebő/.^{36/}

A Csanytelek-Ujhalastói ásatáson is több töredék, sőt egész edény is előkerült, amit belülről kinyomott hólyagos dudor díszít.^{37/} Itt megfigyelhető, hogy két nagy dudor az edény pereme alatt szimmetrikusan egymással szemben helyezkedik el, így feltehetően a dudort az edény belülről történő stabil megfogására, hordozására használták. A bükki anyagban /Borsod, Oros II., Domica, Kopcany/ ritka ez a díszítési mód; egy-egy példány van a zselizi /Békásmegyer/, a tiszadobi /Tiszavasvári-Paptelekhát/ és az esztári /Debrecen-Tócsópart/ leletek között.^{38/}

A szarvas-érparti csoport lelőhelyein is megtalálható, Békés-Délön és Gerla Kásmánon került elő néhány töredék.^{39/} Az utóbbi öt csoportnál egyértelműen importként szerepel. A felsőtárkányi anyagban öt ilyen töredék van, vagyis 1 %-ban fordul elő, míg a többi szilmeginek tartott díszítésmód - ujjbenyomással tagolt borda 15 %, esőcsepp- és pont alakú beszurkálás 10 %, perembevagdolás 7 %, apró bütyökdíszítések 3 %, lapos bütykök, fogófülek 5 % - mind jelentősen nagyobb számban, arányban.^{40/} Tehát a belülről kinyomott hólyagos dudor díszítést nem tarthatjuk egyértelműen a szilmegi csoport elkülönítési kritériumának,

jellemző jegyének, egy-egy ilyen töredék nem jelent feltétlenül szilmei lelőhelyet, hatást.

A szilmei csoportra jellemző plasztikus dí-
szek közé soroljuk az apró bütyköket, amelyekből né-
ha több van a vékonyfalú, finoman megmunkált, poliro-
zott edények felületén. A felsőtárcányi darabok
/XVIII. tábla 11, XIX. tábla 18, 21, XXII. tábla 4,
XXIII. tábla 2, XXX. tábla 7./ legtöbb párhuzama a
bükkaranyosi anyagból mutatható ki.^{41/}

Dominánsan a szilmei csoportra jellemzőek a la-
pos, nyújtott, bütykök, fogófülek, amelyeket a fel-
sőtárcányi leletek között találunk /XV. tábla 11,
XVIII. tábla 5, XX. tábla 12, XXVI. tábla 5./ Néhányat
ujjbenyomással tagoltak /XVIII. tábla 8, XXI. tábla 7,
XXII. tábla 2, 8, XXIII. tábla 6, XXV. tábla 3, 6,
XXVII. tábla 1, 2./ Áttört bütyökfülek is vannak Fel-
sőtárcányon /XV. tábla 10, XVI. tábla 14, XVII. tábla
15, XVIII. tábla 4, 15, XX. tábla 3, 4, 6, 8, XXIII.
tábla 7, XXV. tábla 9, XXVII. tábla 11./ A leletek kö-
zött előfordulnak szalagfülek /XX. tábla 2, XXVII.
tábla 13/ és a nyakból kiinduló, a vállra támaszkodó
könyökfülek /XV. tábla 7, XVII. tábla 11, XVIII. táb-
la 9, XX. tábla 1, 5, 7, XXIII. tábla 9, XXV. tábla
11, XXVI. tábla 9, 12, XXVII. tábla 5./ A szalagfűl
általánosan használt a neolitikum során, a lapos büty-

kök, fogófülek és a könyökfül megtalálható a szilmegi csoport lelőhelyeinek anyagában, de kisebb számban előfordul a szakálhádi népesség leletanyagában is.^{42/}

Találtunk a felsőtárkányi leletek között két lábtöredéket, ami nem általános a szilmegi lelőhelyeken, megvan viszont a szakálhádi leletek között.^{43/}

A Felsőtárkányon előkerült bükki kultúrára jellemző edénytöredékek diszítése: sűrű, finoman bekarcolt párhuzamos vonalkötegek /XVI. tábla 6, 11, XVII. tábla 6, 9, XIX. tábla 1, 5, 8, XXIV. tábla 11, 14-16./, rácsminta /XV. tábla 2, XXVI. tábla 7, XXIX. tábla 4./, háromszög- és lépcsőminta /XIX. tábla 2, XXIV. tábla 9, 10, 12, XXV. tábla 2, XXIX. tábla 2, 5./. Importnak tekinthetők a Bükki I-II. fázisra datálható darabok. A többi szilmeginek meghatározott lelőhely anyagában is megtalálhatóak ezek a típusú bükki importdarabok.^{44/}

Az AVK kései periódusára jellemző vonaldíszes darab is van néhány a felsőtárkányi leletek között /XVII. tábla 19, XIX. tábla 25, 26, XXV. tábla 7, XXVI. tábla 10, 11, XXX. tábla 8./. Kétféle festéstípussal találkozunk, hét töredék képviseli az agyagala-pon fekete sávós festést /XVI. tábla 1-5, 8, 10, XXX. tábla 1-3, 5./, kettőn vörös festés nyomai /XIX. tábla 13, XXV. tábla 1./ ismerhetők fel. A fekete sáv

az edény peremét szegélyezi /XVI. tábla 1./, a bevagdalt bordát diszíti /XVI. tábla 5/, mintát alkot /XVI. tábla 2, 3./. Ez a festésmód ismert Bükkaranyos-Földváról, ritkán a bükki, a zselizi és gyakrabban a szakálhádi anyagban található meg.^{45/}

2. Agyagkorongok

Végezetül két tárgyról kell részletesebben szólnunk. Szemcsés, kvarccal soványított, vörösre égetett, 5-7 cm átmérőjű benyomkodott pontsorokkal diszített agyagkorong töredéke, egynegyed része került elő a III. szelvényből. Átmérője 140 mm, vastagsága 12 mm, a közepén 21 mm. Készítésénél két agyaglapot nyomtak össze, széleit eldolgozták, majd diszítették, erre utalnak a törésvonalban látszó hézagok /XXIV. tábla 13; XXXI. tábla 4./. Mintája a töredék alapján szimmetrikus lehetett, a szélén egy pontsor fut körbe, több sorból álló pontsorköteg osztotta feltehetően négy részre, középen kiemelkedés nyomai. Rendeltetését tekintve fedő töredéke lehet, esetleg kultikus tárgy darabja. Fedőket a szakálhádi csoport hagyatékából ismerünk, Mezőtúr-Berettyópartról, Kunszentmárton-Érpartról és Battonya-Gödrösökből több példányt.^{46/} Az utóbbiak felülete diszítetlen, vagy bekarcolt vonalakkal díszes, amit alkalmanként mezőre osztottak; megfigyelhető néhányon a tengelyére szimmetrikus minta, méretük

50 - 150 mm között mozog. Az előző két szórvány szintén bekarcolt cikk-cakk ornamentikával, meanderrel díszített. Koncentrikus körökben benyomkodott apró pontsormintás fedő ismert Tordosról, innen származik egy "köralakú, felakasztható nyulvánnyal bíró agyagkészítmény díszített" formája, amit két egymásra merőleges vonal négy részre oszt, a részek benyomkodott pontokkal vannak kitöltve.^{47/} A négyes osztás általános a korszak kultikus jelentésű agyagkorongjainál /2. számú tatárlaki tábla^{48/}, tordosi jelek^{49/}, battonyai agyagkorong^{50/}. A benyomkodott pontokból kialakított keresztmotívum megtalálható a бүкки díszítőelemek között is.^{51/} Ide sorolható a Begányi gyűjteményből Eger-Kisegedről származó agyagkorong /átmérője 44 mm/, amit körben beszurkált pontsor és két egymásra nem teljesen merőleges négy-négy pontból álló sor díszít /LVII. tábla 1./.^{52/} Szabálytalan benyomkodott lyukakkal díszített ovális agyagpecsétlő /átmérője 70 mm/ került elő Őcsöd-Kenderhalom Körös-Starcevo kultúrárs telepéről.^{53/} Benyomkodott pontsorokkal díszített agyagpecsétlőket ismerünk Nea Nikodemeiából /átmérőjük 30, 45, 55 mm/, amelyek díszítési módja a mi tárgyunk analógiájául szolgálhat.^{54/} A kultikus korongok kisméretűek, általában 40 - 50 mm átmérőjűek, a mi koronguk ennek több, mint háromszorosa, tehát

méreteiben a fedőkhöz, de diszitményében a kultikus jelentésű agyagkorongokhoz áll közel. Pontosabb meghatározására új, megfelelőbb analógiák esetén lesz mód.

A másik tárgy egy sötétszürke, elnagyolt munkálású /készítője ujjnyomait őrző/, 40 mm átmérőjű, 13 mm vastagságú agyagkorong, ami az 1. késő bronzkori ház területéről került elő szórványként. Ásatója a késő bronzkorba sorolta, de feltehetően a szilmegi csoporthoz tartozik. /XXXI. tábla 3a, b/. Diszítése feltűnően szabályos, "a" oldalát négy sor függőleges 7 - 11 körümbenyomásból álló sor diszíti, "b" oldalán erre gyakorlatilag merőleges 7 - 11 körümbenyomásból álló négy vízszintes sor és az oldalán egy sor körümbenyomásos diszítés fut körbe. Legközelebbi párhuzamai a tordosi anyagból ismertek, ott találhatók apró bekarcolt vonalsorokkal ékesített agyagtárgyak, "agyagpereszlenek" és edényoldalakon, edényfenekeken talált hasonló típusú diszítések.^{55/} Mindkét agyagkorongunknál tordosi analógiákat találtunk, ez a szilmegi csoport Vinca, B₁-B₂ időrendi besorolását erősíti, illetve déli kapcsolatokra utal. Feltehetően a szakálhádi csoport közvetítésével jutottak el déli eredetű tárgy-típusok a szilmegi csoportba.

A lelőhelyen egy teljes és két töredékes kapta-
fealakú kőbalta /XXVIII. tábla 9, 10/, néhány obszidi-
án töredék /XXVIII. tábla 6-8/ és csontár /XXVIII.
tábla 1-5./ került elő, mindegyik általánosan jellemző
a középső neolitikus csoportokra.

3. A neolitikus település története

Vizsgálódásunk eredményeként megállapíthatjuk,
hogy a Felsőtárkány-Várhegyi neolitikus anyag az Eger-
kisegedi, Bükkaranyos-földvári, Polyás-szilmegi lele-
tekkel jellemzett szilmegi csoport körébe tartozik, hi-
szen minden fontosabb jellemzőjük közös, megegyezik.
Jelentősége abban áll, hogy hiteles ásatásból száрма-
zik. Két zárt gödör /11. árok, VI. szelvény és a
6. árok gödre/ mellett a 13. árok tűzhelye környékéről
előkerült anyag adja a leletek 60 %-át. A 11. árok és
a VI. szelvény neolitikus gödrének leletei arányaiban
hasonló százalékos eloszlást mutatnak, mint azt az
egész leletcsoport vizsgálatánál láttuk.^{56/} A tiszado-
bi jellegű csőtalptöredékek, a késő AVK és a Bükk I-II.
típusú edénytöredékek alapján korainak határozzuk meg
a gödör anyagát a szilmegi csoporton belül. A 6. árok
kiszármá és jellegtelenebb leletanyagát a hólyagos du-
dor, bevagdalt peremtöredék, tagolt bordával, lapos
fogófüllettel díszített cserepek mellett egy késő AVK tí-

pusí töredék datál hasonló időre. A szilmegi csoport belső kronológiáját nem ismerjük eléggé, az viszont feltételezhető, hogy a felsőtátrányi telep népessége a késő AVK, Tiszadob, Bükk I-II. időszakban élt, míg a Bükkaranyos-földvári telepet Bükk III. típusú töredék datálja későbbi időszakra. A szórványleletek /I, II, III, IV, X. szelvény; 1, 3, 4, 8, 9. árok; 2, 3, 5. késő bronzkori ház területe/ és a neolitikus anyagot nem tartalmazó felületek /V, VIII, IX. szelvény; 2, 5, 7, 10, 12. árok; 4. késő bronzkori ház területe/ kirajszolják a telep nagyságát, elhelyezkedését. A földvár DNy-i felén, kb. 40 x 50 m /0,2 ha/ területen találjuk a szilmegi csoport népességének egyrétégi, magaslati, a természetes védelmi vonalat kihasználó, de erősítés nélküli telepét.

Elgondolkodtató az, hogy a Polgár környéki lelőhelyek kivételével a szilmegi csoport jelentősebb lelőhelyeit - Eger-Kiseged, Bükkaranyos-Földvár, Felsőtátrány-Várhegy - a jól védhető magaslati helyeken, hegytetőkön találjuk. Ide sorolhatóak Egerszalók-Maklánvár^{57/}, Eger-Maklánvár és Miskolc-Tapolca Várhegy szórványleletekkel jellemzett együttesei is. Feltételezésünk szerint a felsőtátrányi anyag korai szakaszt képvisel a szilmegi csoport életén belül, tehát kezdetől fogva oda telepedett, ott élt a népesség, ahol vé-

delmét biztosítottnak látta. Leletanyagunkban nem találunk későneolitikus tárgytipusokat, tehát erre az időre a telep élete már megszűnt. Ez azt bizonyítja, hogy nem egy későbbi /tiszai-herpályi-csőszhalmi kultúra/ támadás elől húzódtak a magasba,^{58/} hanem feltehetően egy velük egy időben, velük párhuzamosan élt népesség, vagy népcsoport elől.

AVK alapokon létrejött egy, a szakálhádi, bülcki és esztári csoportok közé beékelődött, velük szoros kapcsolatot, árucserét fenntartó kis csoport, amit szomszékdaitól a pont- és esőcsepp alakú beszurkált díszítés, a nagyszámú plastikus dísz/ujjbenyomásokkal, bevagdálásokkal tagolt borda, lapos fogófül, apró bütyök-díszek, perembevagdolás, peremcsipkézés /és ezek kombinációja/ különít el. Lelőhelyeinek száma és hatása a Laskó és a Sajó közötti részen, döntően a Bükk déli felén koncentrálódik. Ezen a területen a szilmei lelet-együttesek mellett régi, szórványos anyagú leelőhelyei vannak a bülcki kultúrának, ezek felülvizsgálatával és újabb ásatásokkal szaporíthatnánk a szilmei csoport-hoz tartozó leelőhelyek számát.

IV. A KÉSŐ BRONZKORI - KORAI VASKORI LELETANYAG /A KYJATICEI KULTÚRA/ VIZSGÁLATA

A szórvány bronzleletek alapján Bóna I. a késő bronzkori pilinyi kincseshorizontba sorolta a felső-tárkányi lelőhelyet. A 7 db, vonalcsoportokkal díszített bronz karperec a pilinyi kultúra fémművességének emlékei közé tartozik; ezek a szórványleletek nem köthetők egyértelműen a Várhegyi településhez.^{59/} Az ásató, Párducz Mihály előzetes közleményeiben a késő bronzkorra, illetve a koravaskorra datálta a földvár életét.^{60/} A bronzok és a Párducz által közölt adatok alapján a pilinyi /Kemenczei 1965, 1966, 1970/, a pilinyi és a gávai /Kalicz 1969/, valamint a kyjaticei kultúrához /Kemenczei 1970, 1984/ kötötték a települést.^{61/} A Párducz Mihály ásatásain előkerült leletek vizsgálatával bizonyítani próbáljuk, hogy a várhegyi erődfített telep a kyjaticei kultúra klasszikus és késői szakaszát képviseli, népessége a Halstatt A₂, B₁ és B₂ időszakában élt itt.

A szlovákiai Kyjatice /Kiéte/ urnatemetője után nevezte el J. Paulik DK-Szlovákia és É-Magyarország leletanyagát kyjaticei kultúrának.^{62/} Kutatástörténeté-

nek, település és temetkezési szokásainak, kerámia-
művességének, fémművességének és történetének össze-
foglalását Kemenczei Tibor ide vonatkozó műveiben ta-
nulmányozhatjuk.^{63/} A késő bronzkor első felében a
DK-Szlovákiában és É-Magyarországon élő pilinyi kultúra
elvesztette önállóságát, területenként különböző mér-
tékben átvette a korai urnamezős, a lusitzi és a gávai
kultúra elemeit. Tehát a késő bronzkor 2/b /Hallstatt A₁,
i.e. 11. század/ idején kialakult a kyjaticei kultúra.
A Hallstatt A₂, B₁ periódus idején párhuzamosan élt és
kapcsolatokat alakított ki a dunántúli urnamezős kultú-
rával /Váli csoportjával/, az É-Magyarország K-i, D-i
részein élő gávai kultúrával és a szlovákiai lausitzi
kultúrával. A preszkita bevándorlások idején a hegyvidé-
ken megmaradtak települései, története így átnyúlik a
koravaskor első szakaszába /Hallstatt B₂, C₁, i.e. 8,
7. század/. A felsőtárkányi anyag /kerámiaformák, dí-
szítménytípusok, esonttárgyak, telepjelenségek/ elemzése
során térünk ki részletesebben egy-egy minket is érintő
problémájára.

1. Kerámiaformák, díszítménytípusok

A/ T á l a k

Behúzott peremű tálak

- - - - -

Csillogó fekete színű, erősen kiegészített, be-
húzott peremű tál került elő a III. szelvény 120 cm

és a patics közé eső részéből. Méretei: Szá. 27,5 cm, Fá.: 8,5 cm, M.: 10,3 cm.^{64/} /XXXVII. tábla 1. kép/

Csillogó fekete színű, az égéstől kissé deformálódott, peremén töredékes, omphalosos aljú, kiegészített behúzott peremű tál került elő a 4. ház paticsai közül. Méretei: Szá.: 14,5 cm, Fá.: 6,0 cm, M.: 5,1 cm. /XXXVI. tábla 1. kép/

Fekete, fényes felületű, talpgyűrűs, behúzott peremű tál került elő a 2. ház padlószintjéről. Méretei: Szá.: 30 cm, Fá.: 10,9 cm, M.: 10,5 cm. /XXXIII. tábla 1. kép/

Különböző méretű, kisebb-nagyobb mértékben behúzott peremű tálak /a töredékek egy része fazékhoz, csészéhez is tartozhatott/ töredékei találhatók minden rétegben, felületben. /XL. tábla 7-9, XLIV. tábla 19, XLVIII. tábla 3, 12, LV. tábla 3./. Néhány darabot bütők /XLIII. tábla 3, L. tábla 5./, néhányat benyomott pontok /LI. tábla 5./ diszítene. Említésre méltó változata az, amikor a peremet egy /esetleg több/ helyen egy ujjal az edény belseje felé benyomták. /LI. tábla 16./. A behúzott peremű tál általánosan használt típus a késő bronzkor folyamán, népesoporthoz nem köthető. Tálaink és töredékeink analógiáit szép számmal ismerjük a kyjaticei kultúra anyagából is.^{65/}

Behúzott, csücskös peremű tálak

Téglaapiros színű, barna foltos, három helyen kicsúcsosodó /eredetileg négy lehetett/ behúzott peremű tál került elő az 1. ház keleti oldaláról. Kiegészített. Méretei: Szá.: 13,1 cm, Fő.: 6,1 cm, M.: 5 cm. /XXXII. tábla 1. kép/

Ez a típus a Kárpát-medencei halomsíros kultúra hagyatékaként él tovább a pilinyi kultúrában, az urnenezős kultúrában, majd a pilinyi örökségeként a kyjaticei kultúrában; többségében egyenes, vagy kihajló peremű edények díszé.^{66/} A felsőtárhányi leletek között kis számban fordul elő. Az általános típusokon kívül, /XLI. tábla 13, LII. tábla 9/, ami már a legalsó rétegből is előkerült /XLVIII. tábla 10./ különböző variációi érdemelnek figyelmet. Visszintesen sikerült, behúzott peremű táltöredékeket díszít a csücsök a fekete kultúrrétegből /korábbi periódus/ előkerült daraboknál /XLV. tábla 9, LIV. tábla 6./. A VI. szelvény, 3. ház, a barna bronzkori réteg /a későbbi periódus/ anyagában található olyan peremtöredék, ahol a perem síkkozása a csücsök vonalát követi /LVI. tábla 7./.

Behúzott, turbántekereses peremű tálak

Behúzott, turbántekereses peremű, sárgás, vöröses színű tál került elő a 4. ház ÉK-i sarkából, a patioszintről. Négy bütyök díszíti. Mérete: Szá.: 21,5 cm, Fő.: 10 cm, M.: 8,8 cm. /XXXVI. tábla 2. kép/.

Viszonylag kevés turbántekereses töredék volt az anyagban. Szélesebb turbántekereses az alsó fekete /XL. tábla 3., LII. tábla 8, XLI. tábla 5./, hasonló /XXXIX. tábla 2, 6/ és sűrűbb, csak a peremet érintő turbántekereses díszítésű edénytöredékek /XLVII. tábla 5, 7./ a barna késő bronzkori rétegből kerültek elő. A későhalomsíros, korai urnamesős kultúra használta először ezt a díszítési módot a Reineche BD idején. A középső Duna medence nyugati feléből terjedt el s a Hallstatt C periódusig őlt ez a díszítési mód. A Váli csoport területére nagyon jellemző, attól s onnan vehette át a Kyjatice népe; a preszkita leletanyagban is megtalálható.^{67/}

Behúzott, síkzott peremű tálak töredékei

Behúzott, keskenyebb, szélesebb sávokkal vízszintesen síkzott peremű edények töredékei kerültek

elő a feltárt felületek nagy részéből, minden rétegből. Az ide sorolható töredékek kb. fele a III. szelvény, 2. ház, illetve 5. ház területére esik /XXXIX. tábla 3, XLIV. tábla 14, XLV. tábla 11, LIV. tábla 7, 12, 13, XLVII. tábla 9, 10, 12, 15./ Előfordul bütyökdiszes darab is /XLVII. tábla 12, LIV. tábla 12./. A késő-halomsíros, korai urnamezős kultúra használta először ezt a motívumot. Az urnenfelder fő táltípusa a Reinecke BD-től a Hallstatt C-ig volt használatban. A HaA-tól általános késő bronzkori disszidáltípusává vált, a kyjaticei kultúra hagyatékában is megtalálható.^{68/}

Kihajló peremű tálak

Vöröses barna színű, fényezett felületű, csonkakupos alakú, kihajló peremű tál került elő a VI. szelvényből az 1. tűzhely környékéről. Méretei: Szá.: 41 cm, Fá.: 12 cm, M.: 16,3 cm /XXXVIII. tábla 2. kép/

Viszonylag kevés a kihajló peremű edénytöredék /XXXIX. tábla 1, XLVIII. tábla 8. kép, LVI. tábla 12. kép/. Több példány az 1. ház területéről ismert /XL. tábla 2, 6, LI. tábla 11, 17./. Általános késő bronzkori típus, a késő halomsíros kultúra továbbélő öröksége az urnamezős, a pilinyi és a kyjaticei kultúrában.^{69/} Említést érdemel egy, a külső oldalán sűrű vízszintes vona-

lakkal árktolt kis csésze kihajló peremtöredéke
/LI. tábla 12/ és néhány a belső oldalán függőle-
gen, illetve ferdén árktolt töredék.

Egyenes peremű tálak

- - - - -

Az egyenes peremtöredékek tálak, csészék, kor-
sók, fazekak, urnák darabjai lehetnek. A tálakhoz tar-
tozik az 5. ház területén talált fekete színű, egye-
nes peremű fordított csonkakúp alakú tálacska, kiegé-
szített /talán füle lehetett/. Méretei: Szá.: 16 cm,
Fá.: 10 cm, M.: 8,6 cm /XXXVI. tábla 3. kép/. A kúpos
tálak előzménye a halomsíros kultúráig nyúlik vissza,
megtalálható az urnamezős kultúrában /használata a
H C-ig tartott/, a pilinyi és a kyjaticei kultúrában.^{70/}

Az 1. ház ÉK-i sarkában a padlóra tapasztva ta-
lálták meg az ásatók a vöröses színű, vastag falú
/2-2,5 cm/, durva megmunkálású, egyenes peremű, hen-
geres tálformát. Mérete: Szá.: 22,8 cm, F.: 21,5 cm,
M.: 10,8 cm. /XXXII. tábla 2. kép/

A töredékek közül is ide sorolható néhány
/XLVIII. tábla 19, LI. tábla 1./ darab.

B/ U r n á k

Nagyméretű, téglapiros színű, fekete foltos, széles szájú urna került elő az 1. ház ÉK-i sarkából, a padlószintről. Pereme alatt ujjbenyomással tagolt bordadísz fut körbe. A hasa alatt négy szimmetrikusan elhelyezett lapos bütyök /fogófül/ található. Kiegészített. Méretei: Szá.: 45,5 cm, Fő.: 19,8 cm, M.: 49 cm.

Barna, téglapiros és fekete foltos, nagyméretű urna került elő ugyancsak az 1. ház ÉK-i sarkából. Pereme hiányzik, kiegészített. Vállmagasságban tagolt, a tagolás alatt négy szimmetrikusan elhelyezett páros bütyökdísz van. A hasasodás alatt is négy lapos bütyök található. Méretei: Fő.: 14 cm, M.: 53 cm. /XXXII. tábla 3./

Az 1. ház K-i oldalán volt egy barnás színű, a másodlagos égéstől erősen deformálódott nagyméretű urna néhány töredéke. A szélesen kihajló perem alatt a nyakrész vízszintesen síkosott, a váll és a hasrész függőlegesen kannelurás, a vállon bütyökdísz van.

Ezekhez az urnákhoz hasonlóak lehettek még a telepén; a nagyszámú diszítettlen perem- oldal- és fenekeztöredék, lapos fogófülű, bütyökkel, plasztikus bordával diszített, töredékek és a szélesen kihajló peremű, árkolt vállú és hasú töredékek bizonyítják ezt.

A szélesen, meredek szögben kihajló peremrész az edények nagy részéről letörtött, az urnaalakú edényeknek csak a nyakrésze maradt meg. Diszításkor variációi: vízszintesen beharcolt vonalak /XLVIII. tábla 9./, besímitott vonalak /XLIII. tábla 5/, ugyanez bütyökkel /XLIX. tábla 7./. A párhuzamos vízszintes vonalak besímitásával díszített nyaktöredékek /XL. tábla 1, XLIX. tábla 11, 15, XLII. tábla 7, LI. tábla 14, LII. tábla 4./, kannelurás díszű darabok /XLIII. tábla 10, 12/ mellett az anyag nagy részében vízszintes árkolás, síkosítás található /XXXIX. tábla 9, XLII. tábla 11, 14, 16-18, XLIV. tábla 8, 9, 11, 16, XLV. tábla 2, 4, 5, 7, 20, XLVI. tábla 3-6, 9, 11, 12/. Ezt benyomott pontok /XL. tábla 11, LIII. tábla 4, XLVI. tábla 11./, vagy ful /LVI. tábla 1./ díszíti. Területi megoszlás szerint az árkolt nyakú töredékek döntő többsége az 1., 2. és az 5. ház területéről /II., III. szelvény, 3. árok/, a házak patiosszintjéről, illetve a fekete kultúrrétegből került elő, de volt egy-egy töredék 150-180 cm mélyen és 30 - 40 cm mélyen is. A besímitott vonalakkal díszített darabok nagy része a X. szelvényből és a 13. árokból került elő. A gávai kultúrában tipikus ez a díszítési mód, de területünkön megvannak a helyi előzményei is, nevezetesen a pilinyi kultúrában. A kyjaticei kultúrában

előforduló analógiái helyi továbbfejlődés eredményei lehetnek. Jellemző motívumává vált a kulrúrának; több példánya ismert az erődített földvárakból is.^{71/}

A vízszintes síkozás mellett a vállrész függőleges árkolása is megmaradt néhány töredéken /II. tábla 14, III. tábla 4, XLI. tábla 6./.

Az urnaalakú edények vállrészét sok esetben függőleges árkolás díszíti. Függőlegesen besimított kannelura-szerű díszítéssel /XLI. tábla 6, 8-11, XLIV. tábla 12, LIII. tábla 3, LVI. tábla 6, 9./, benyomott pontokkal /XLII. tábla 1, 3./, a bütyök körül, belőle kiinduló árkolással /XLI. tábla 1, XLII. tábla 4, LIII. tábla 3./, kannelurával díszített darabokkal /XLII. tábla 5, 8, XLIV. tábla 7, XLVI. tábla 1, XLVII. tábla 3, 13./ találkoznak anyagunkban. Megtalálhatók a függőlegesen bekarcolt vonalakkal díszes darabok, /XLIV. tábla 6./ a besimított vonalakkal díszítettek is /XLVII. tábla 8, XLIX. tábla 17./. A töredékek nagy része az 1. és 2. ház területéről származik, néhány az 5. ház területéről /kapcsolódva természetesen a perem, ill. a nyaktöredékekhez/, tehát gyakorlatilag egy összefüggő területről, az említett házak szintjéről, illetve a felettük lévő fekete kultúrrétegből való. A többi feltárt rétegből, felülethől csak egy-egy töredék került elő. Tipusaink szép analógiáit megta-

láljuk a kyjaticei kultúra klasszikus anyagában.^{72/}

Az urnák diszítómotívumai közé tartoznak az ár-
kolt bütyök. Több típusa ismert a felsőtárkányi anyag-
ból. A bütyökből kiindulva általában 3 - 3 vonalköteg-
ből álló árkolás fut az edény hasán végig /XLI. tábla
1, XLII. tábla 4, LIII. tábla 3./. A bütyök körül fél-
körívben árkolás fut körbe /XLIV. tábla 4./. Ez a tí-
pus már a pilinyi kultúrában is megtalálható, analógiái
a kyjaticei kultúrából több helyről ismertek.^{73/} Egy má-
sik variáció, amikor a bütyköt négy oldalról lesimítják
/XLVII. tábla 1, 2, XLIX. tábla 9, 10, LIV. tábla 4,
12./. Az eddig ismertetett variációk az 1., 2., 5. ház
és a X. szelvény /4. ház/ területéről, a fekete késő
bronzkori rétegből kerültek elő. Döntően más, csak a
3. ház területéről, 0-65/70 cm mélységből /a barna réteg-
ből/ került elő két típus: a felcsúcsosodó síkozott
bütyök /XLVI. tábla 10, LVI. tábla 3./, és a széles le-
simítással keretezett pontdísz /XLVI. tábla 6, 11, 12,
LVI. tábla 2./. A felcsúcsosodó síkozott bütyök a gávai
kultúra jellemző diszítómotívuma, megtalálható a korai
preszita kor edényein is.^{74/} A széles lesimítással ke-
retezett pontdísz a lausitzi kultúra diszítómotívuma,
megtalálható gávai területen is.^{75/}

Minden rétegből, szintből előkerült, általános,
gyakori diszítési mód az egész bronzkor folyamán a

plasztikus, tagolt bordadisz. Urnák, fazekak, a házi-kerámia díszítésére használták; nyaktöredékeken, hastöredékeken kerültek elő különböző variációi. Előfordulhat peremtöredéken /XXXIX. tábla 10, 11, 16/, lehet körbefutó sima bordadisz /XXXIX. tábla 11, 16, XLI. tábla 3./, ujjbenyomással tagolt plastikus borda /XLI. tábla 7, XLIX. tábla 2-4, XLIII. tábla 2, XLIV. tábla 10, 21-23, XLVIII. tábla 14-16, 20, 21./, illetve lapos bütyökkel, fogófülrel is társulhat /XL. tábla 4, XLIV. tábla 15, XLV. tábla 13./. Találtunk anyagunkban ferdén bevagdalt plastikus bordadisz /XXXIX. tábla 13, XLV. tábla 16, XLVIII. tábla 1, 4, 17./ bütyökkel díszített /XLVIII. tábla 22, L. tábla 9./ és ívelten futó bordadisz is /XLV. tábla 17, LIV. tábla 1./. A lapos fogófülekkel, bütyökkel díszített edénytöredékek szintén minden rétegből, felületből előkerültek. Variánsai: lapos fogófül /XLIII. tábla 11, 16, XLVII. tábla 16, XLVIII. tábla 11, 13, XLIX. tábla 6, 8, 14, 16./, nagyméretű dudor /XLIX. tábla 13./, ujjheggyel kettéosztott lapos dudor /XLIX. tábla 1, 19, LV. tábla 1./; mindezek tagolt bordával, ujjbenyomással együtt is szerepelnek a felsőtárcányi anyagban /XXXIX. tábla 5, 10, XLIII. tábla 17./. Nagy részük fazekak, nagyméretű urnák díszítőeleme volt, illetve azok megfogására, hordozására szolgálhatott.

/XXXII. tábla 3, XXXV. tábla 1./. Hasonló szerepű lehetett még néhány töredék /XXXIX. tábla 10, XL. tábla 10, 12, XLI. tábla 2, L. tábla 10, 11, LIII. tábla 2, LV. tábla 8./.

Kisebb-nagyobb méretű kerek dudorok, bütykök többféle edénytípust díszíthettek, számuk kevesebb, mint a tagolt bordáké és a lapos fogófüleké. Általánosan használt típusok, minden felületből előkerültek /XLI. tábla 12, XLII. tábla 6, 9, XLIV. tábla 5, 20, XLVI. tábla 7, XLVIII. tábla 6, 7, XLIX. tábla 12, LV. tábla 6./. Mindhárom díszítési mód annyira általános a késő bronzkor folyamán, hogy analógiák felsorolását szükségtelennek tartjuk. Több hasonló töredéket találunk a kyjaticei földvárak anyagában is.^{76/}

C/ F a z e k a k

Barna színű, tojásdad testű fazék került elő a 4. ház ÉK-i sarkából, a patioszintről. Jelenleg egy bütyök /eredetileg négy lehetett/ díszíti, kiegészített. Méretei: Szá.: 16,5 cm, Fá.: 12,5 cm, M.: 20 cm. /XXXV. tábla 1. kép/

Az egyenes és behúzott peremtöredékek a lapos fogófülek, tagolt bordák, bütykök egy része fazekak díszítőeleme is lehetett /XXXIX. tábla 10, XL. tábla 10,

12, L. tábla 11, LV. tábla 8./ . Általánosan használt típusok a késő bronzkor folyamán, megtalálhatók variánsai a pilinyi, urnamezős, gávai és természetesen a kyjaticei kultúrában is.^{77/}

Itt foglalkozunk részletesen azokkal a peremtörésekkel, ahol az egyenes, vagy enyhén kihajló duzzadt peremet jobbra dőlő ferde bevagdálásokkal díszítették /XLIII. tábla 1, XLIV. tábla 17, XLV. tábla 15, 19, LI. tábla 3/. A viszonylag nagyszámú töredék kb. felén a perem alatt szintén ferdén bevagdalt plastikus borda fut /XXXIX. tábla 4, XLII. tábla 10, XLIII. tábla 6, LI. tábla 2, LV. tábla 2, (~~LV. tábla 2~~) LVI. tábla 11./ . A tagolt bordán ujjbenyomássor található /LV. tábla 5./, egy töredéken a díszítés az edény belső oldalán is folytatódik a bevagdolásnak megfelelően besimított vonalak formájában. Ide tartozik a tagolt bordáknál tárgyalt néhány bevagdalt töredék is /XLV. tábla 16, XLVIII. tábla 1, 4, 22/. Egyedi díszítésű az a töredék, ahol a duzzadt, széles peremrészt mindkét irányban bevagdalták X alakú motívumot alakítva ki ezzel /L. tábla 7./ . Hasonló motívum található a perem alatti bordán /XLIV. tábla 18, LI. tábla 6/ és a perem tetején /XLVIII. tábla 11/ is egy-egy darabnál. A töredékek nagy része a barna rétegből 3. ház, 5. ház V. szelvény 0 - 20 cm származik, de előfordul más felületben, a fekete rétegben, sőt 150-180 cm mélyen is.

Végigtekintve a Kárpát-medence késő bronzkori leletanyagán, azt tapasztaljuk, hogy a gávai kultúra anyagában általában behajló, vagy egyenes peremű tál-töredékeket és fazéktöredékeket díszít a rovátkolt minta. Az esetek nagy részében ez balra dől, a perem nem duzzadt, és a publikált anyagban nem fordul elő párhuzamosan futó, bevagdalt bordával kombinálva.^{78/} A dunántúli urnamezős kultúra hagyatékában is találunk néhány töredéket, amit hasonlóan díszítettek.^{79/} Ez a díszítési mód nem jellemző a kyjaticei kultúra korai és klasszikus anyagára, legközelebbi párhuzamait a Bükkszentlászló-nagysánci földvár leletei között találjuk meg. Párducz Mihály előzetes közleményében a leletek közül kiemelt 7 töredékből 4 ugyanilyen díszítésű, 3 töredéken a perem alatt megtaláljuk a párhuzamosan futó, ferdén /jobbra dőlően/ bevagdalt plasztikus bordát is.^{80/} A Bükkszentlászló-nagysánci kyjaticei földvár /vagy legalábbis egy szakasza/ a Hallstatt B₂ időszakra datálható az itt talált bronz depotleletek /nyereg-hátú, szemüveg alakú fibulák/ alapján.^{81/} A leletekben talált kisméretű bronz tokosbalták erdélyi eredetűek, a Tiszavidéken a preszkita kor első szakaszába tartoznak. Keleti eredetűek, a preszkita típusú leletanyagban jelennek meg a füles bronz falerák is; mindezek a hegyvidéken továbbélő kyjaticei népesség és a keleti

eredetű tárgyakat magával hozó preszkita lakosság kereskedelmi kapcsolataira utalnak. A rovátkolt mintával diszített cserepek telepen kerültek elő, a házikerámia diszítésére használták, elég jellegtelen motívum. Preszkita telepeket nem ismerünk, az eddig ismertetett sírokból nem került elő párhuzama, kivéve az Algyő 258. sz. kutkörzet "A" gödrének egy töredékét.^{82/} A Basarabi kultúra hagyatékában viszont találunk hasonló diszítésű fazekat, tálat, töredéket.^{83/} Bulgária késő bronzkori és kora Hallstatt-kori telepeiről is ismerünk hasonlókat.^{84/}

A felsőtárkányi leletek közül feltételelesen a késő bronzkorba sorolunk egy bepecsételt háromszögalakú mintával diszített oldaltöredéket, ami az 5. ház 0 -50 cm közé eső rétegéből került elő. /LVII. tábla 4a, b/. A háromszögeken belül kis négyzetek vannak benyomkodva az edény felületébe, a belső oldalán két egyenes sor fut végig. Kis négyzetekből kialakított háromszögmotívumot /kissé más jellegű/ találunk a Babadag csoport ornamentikájában, háromszög motívumot találunk É-Bulgária i.e. 10.-9. századi bepecsételt kerámiás csoportjánál és a Vaskapu vidéki Ostrov csoportnál is.^{85/} Egy füzérdíszes edénytöredék került elő felszíni leletként Perőcsény-Halyagos kyjaticei földvárából. A kutatók ennek kapcsán felvetik a déli kapcsolatok

lehetőségét; Romániából /Basarábi kultúra, Babadag csoport/ és Bulgária anyagából említenek analógiákat.^{86/}
Patek E. Szilvásváradi-Töröksáni Ha A korú kyjaticei leletanyagát a dobrudzsai Babadag I. II., a makedóniai Vergina és Bulgária hasonló korú emlékéanyagával párhuzamosította. A kerámiaanyag néhány eleme /pl. belülről kinyomott bütyök, kannelurákkal körülárkolt bütyök/ megtalálható az említett leletanyagokban. Felhívta a figyelmet arra is, hogy K-Magyarország preszkita kerámiajának formakínese besorolható a K-DK európai kerámia-körbe, s kimutatott kapcsolatokat többek között a Babadag, Basarábi kultúrákkal is.^{87/} A hasonló formák és díszítésménytípusok /belülről kinyomott bütyök, plasztikus függőleges borda, bepecsételt díszítés stb./ sorát a bevagdalt perem alatt bevagdalt plasztikus bordával díszített edények feltehetően bővíthetik.

D/ Csészek, bögrék

Feketén csillogó felületű, fületlen, egyenes peremű, nyomott gömbtestű csupor került elő a III. szelvény 0 - 60 cm közé eső részéből. Tagolásánál két fellelé álló háromszög bütyök /eredetileg több lehetett/ és kis omphalos jellemzi. Erősen kiegészített. Méretei: Szá.: 6,⁸ cm, Fá.: 3 cm, M.: 6,8 cm. /XXXVII. tábla 2. kép/

Hasonló csuprok töredékei kerültek elő még a 2. ház területéről /XLI. tábla 4./ és a III. szelvény 120 cm és patics közé eső részéből.

Hasonló formájú, egyenes peremű nyomott gömbtestű, kétfülű csuprokat ismerünk a lausitzi kultúra lelőhelyeiről, innen terjedt el a pilinyi kultúra késői szakaszában, az urnamezős kultúrában és megtalálhatók kétfülű változatai a kyjaticei kultúra területén.^{88/}

Csillogó, sárgás, barnás színű, öblös, csonkakupos nyakú, kihajló peremű edény került elő a 2. ház padlószintjéről. Méretei: Szá.: 12 cm, Fá.: gömbölyű, nem mérhető, M.: 14,3 cm. /XXXIII. tábla 3. kép/.

A kihajló peremű, kupos nyakú urnák az urnamezős kultúrában a Hallstatt A periódusban és a H B periódus kezdetén fordulnak elő. A kyjaticei kultúrában az urnamezős kultúra hatásaként értékelhetők.^{89/}

Feketén csillogó felületű, félgömbaljú, ívelten kihajló peremű csésze került elő a 2. ház 0 - 120 cm közé eső részéből. Nyaka tagoltan válik el a hasi résztől, a tagolásnál 2 bütyök díszíti, a bütyköket vízszintes besimítás köti össze. Erősen kiegészített. Méretei: Szá.: 7,7 cm, Fá.: 3,1 cm, M.: 4,2 cm. /XXXIII. tábla 2. kép/

A Dunántúlon a Reineche féle bronzkor D, Ha A periódusban vannak használatban hasonló kettőskupos

hasú, félgömbölgő, füles csészék, onnan terjedt el a Kárpát medence keleti felében is.^{90/}

A 4. ház patiocsszintjéről, az ÉK-i sarokból került elő a sárgás színű, fekete foltos - kissé kúpos nyakú, ferdén kannelurás gömbös hasú, kis talpú, egyfülű bögre. A fül a vállvonalra és a has felső harmadára támaszkodik. Méretei: Szá.: 5,6 cm, Fő.: 4,9 cm, M.: 12 cm. /XXXV. tábla 2. kép/.

Kúpos nyakú és vállvonalra támaszkodó fülle alapján legközelebbi rokonait a Ha B-re datálható egyfülű vizeskorsók között találtuk meg, aminek hasonló példái a váli csoporton kívül a Dél-Dunántúlon is megjelentek. Ezek hasa függőlegesen kannelurásott; kétfülű változataik között hasonlókat és ferdén kannelurás hasú darabot is találunk a váli csoport anyagában.^{91/} Egészen pontos analógiája nem ismert.

Barna, fekete foltos, tojásdad testű korsó került elő a 4. ház patiocsszintjéről, az ÉK-i sarokból. Perem fölé magasodó és a has alsó harmadára támaszkodó szalagfűl és a perem alatt helyenként kicsúcsosodó plastikus borda díszíti. Méretei: Szá.: 7,5 cm, Fő.: 6,7 cm, M.: 10 cm /XXXV. tábla 3. kép/

Egy formailag hasonló, de laposabb példányt Patek E. a neszmélyi temető alapján a Ha A₂ periódusra datál, s erre emlékeztető edény található a szajlai temető anyagában is.^{92/}

Csillogó barna színű, nyomott gömbtestű, ívelt
kihajló peremű, két perem fölé magasodó fülű /mindkét
fül letörött/ csésze került elő a 3. ház területéről.
A fülek között a vállvonalon háromszög alakú kis bütyök
van, közöttük vízszintes besimítás fut körbe. Méretei:
Sz.: 10 cm, Fő.: 3,5 cm, M.: 5,7 cm. /XXXIV. tábla
3. kép/. A preszkita mezőcsáti csoport anyagában megje-
lenő kis kétfülü edény párhuzamai a Balkán félsziget,
Erdély, az Alduna vidék és Bulgária hasonló korú lelet-
anyagában találhatók meg. A Ha B-C folyamán a Dunántúl
DK-i felén is megjelentek hasonló formák. Helyi előzmé-
nye sem az urnamezős, sem a kyjaticei kultúrában nem is-
mert, K-Magyarországra a preszkiták hozták magukkal. Szép
párhuzamai ismertek a dobrudzsai Babadag csoport anyagá-
ból, ahol még a fül között elhelyezkedő bütyök is megta-
lálható.^{93/} Ezek alapján a felsőtárkányi darab a Ha B
periódus végére datálható, a preszkita népeiséggel való
kapcsolatra utal.

Barna színű kettőskúpos kis edényke került elő a
2. ház 120-140 cm közé eső részéből. A kihasasodásán két
bütyök, nyakán négy párhuzamosan besimított vonaldísz
fut körbe. /XXXIV. tábla 2. kép/. Az urnamezős kultúra
anyagában találunk hasonló kisméretű edénykét.^{94/}

Egyenes peremű kis csuprok, esonkakúp alakú
csészék, bögrék töredékei lehetnek az alábbiak:
/XLIII. tábla 4, LI. tábla 11, 14, LII. tábla 4,
LVI. tábla 6, 9./

Egyéb formák, töredékek

Kétfülű, tojásdad domájú, kissé kihajló peremű
edény került elő az 1. ház EK-i sarkából, a padlószint-
ről. Kis kerek szalagfülei a hason támaszkodnak, közt-
ük 2 - 2 szimmetrikusan elhelyezett bütyök van. A fül
felső szélénél, a hasvonal közepén egy mélyített víz-
szintes vonal fut körbe, ebből indul ki a fenék felé a
bütyök mindkét oldalán 3 - 3 mélyített besimított vo-
nalból álló köteg. Méretei: Szá.: 12,4 cm, Fő.: 12,8 cm,
M.: 18,3 cm /XXXIV. tábla 1. kép/

Ennek a formának a pontos párhuzamát nem találtuk
meg a Kárpát-medencei késő bronzkori leletanyagban. A
berkeszi csoport Noa formára visszavezethető kétfülű
öblös csuporjára emlékeztet, hasonló formák vannak a
Ha A korú dobrudzsai Coslogeni csoportban is.^{95/} A kettős-
kúpos hasú, kihajló peremű, a hason és a vállon vízszin-
tes bekarceléssel, bütyökkel díszített edénytípusok
K-Szlovákia, Bulgária, Podólia és az Alduna területén
a Ha A kortól megtalálhatóak, illetve megjelennek a ha-
zai preszkita leletek között is. A mi öblösebb kétfülű

formánkhöz hasonló darabok a Dunántúl preszkita hatá-
sú Ha B₂-B₃ típusú emlékanyagában vannak.^{96/} Feltehe-
tően ezek előzménye lehetett.

Téglaapiros színű, nagyméretű agyagkorong került
elő a 3. árokból az /az 1. házhoz tartozhatott/. Ren-
deltetése ismeretlen, talán a padlóra volt tapasztva,
vagy asztalként, sütőlapként szolgálhatott. Méretei:
átm.: 45 cm, M.: 4,5 cm. /XXXVIII. tábla 1./ Szűrő-
edény töredéke került elő a 3. árokból /XXXIX. tábla
8./. Említést érdemelnek azok az edénytöredékek, ahol
az egyenes peremet kívülről visszintesen síkzott min-
tával díszítették. Analógiáit kyjaticei területről és
a gávai anyagból ismerjük.^{97/} Kevés fültöredék került
elő területünkről, ezek nagyrésze szalagfűl /XLIII.
tábla 13, LIV. tábla 8, LVI. tábla 10./, hengeres fűl
/XLIV. tábla 1, LIV. tábla 5./, átfűrt butyók /XXXIX.
tábla 12/. Az 1. ház területéről előkerült két töredék
függőlegesen árkolt /LII. tábla 3./. Ilyen árkolt fűl-
töredékeket ismerünk a kyjaticei kultúra barlangi le-
letei között.^{98/}

A fenttöredékek közül említést érdemelnek azok,
ahol a belső oldal körben árkolt /XLIV. tábla 3./, né-
hány omphalosos kiképzésű töredék /XL. tábla 5./ és
egy talpgyűrűs darab /LII. tábla 2./. Az orsókarikák-
nak, hálónéhezékeknek többféle változata ismert az

ásatás anyagából. Vannak szabálytalan alakú átlukasztott darabok /XLII. tábla 13, LVI. tábla 4, 5/, az edényoldalból kerekre letördelt átfuratlan töredékek, /XLV. tábla 3, 13/ és átfurt kerek orsókarikák is /XLIII. tábla 7./. Hasonló darabokat találunk a késő bronzkori telepeken, a kyjaticei kultúra anyagában is.^{99/}

Az ásatáson előkerültek még tűzikutyák, patics-darabok, őrlőkövek. /XXXVIII. tábla 3 kép/

2. Csonttárgyak

A 3. árok feltárásánál, 70 cm mélységből, a föld-sánc anyagából került elő egy csont szablapálca töredéke. Agancsból készült, feltehetően három lyukú volt /ebből kettő megvan/, a lyukak a homorú-domború oldalát fúrták át egy irányban, tehát az egysíkú szablák közé tartozik. Készítésénél vagy használata során eltört, ezért kerülhetett a sánc építésekor /?/ a töltelékföldbe. Hossza: 7,2 cm. /LVII. tábla 3a, b./

Az elő-ázsiai típusú lészerszámozás a korabronz-kor végén jelent meg, és a középső bronzkor elején terjedt el a Kárpát medencében. Ezt a fejlődési folyamatot szabpalcák és szíjelosztó lemezek képviselik. A Kis-Ázsiából kiinduló népmozgások D-Oroszország, a Balkán, Erdély

és a Kárpát medence területén egyidőben, párhuzamosan terjesztették el a lőszerszámozásnak ezt a módját.^{100/} Tehát az i.e. 18-17. századtól az agancssablák a számozási forma kisebb módosulatait követve /amit a gyeplő, kantár és a tartószíjak befűzésére szolgáló lyukak helyzete mutat/ a bronz sablák megjelenéséig /i.e. 9-8. sz./ használatban voltak, azok esetleges előképűl szolgálhattak. Mozsolics A. értekezett a Kárpát medencei csont sablapálcákról.^{101/} A preszkita és szkita agancssablák legfőbb jellemzőjének azt tartja, hogy három lyukúak, a három lyuk egy síkban helyezkedik el, nincsenek egymásra merőleges átfúrások. Sok esetben a lyukak kerekerek. Ilyeneket ismertünk Kiskőszegről,^{102/} ahol a lyukak középtájon és attól lefelé helyezkednek el, emellett Mecekszabolcsról és ismeretlen lelőhelyről, ahol a lyukak középtájon és nagyjából egyenlő távolságra fenn és lenn helyezkednek el.^{103/} A Csongrád-Felgyőről^{104/} származó és a tiszafüredi^{105/} sablánál a lyukak a szabla domború-homorú síkját vágják át, de az utóbbinál a középső átfúrás ovális. Mozsolics A. tipológiai alapon, vagyis egysíkúságuk miatt a sághegyi sablák közül is ide sorol néhányat.^{106/} A fiatal urnamezős korszak /Ha B/ csont sablái is általában háromlyukúak, de kétsíkúak, a Kárpát medencei darabok /pl. Sághegy, Pécs-Makárhegy/ a nyugati, Mürigen típus-

hoz kapcsolódnak, párhuzamaikat Ny-Európai területen találjuk meg.^{107/}

A Palotás-homokosi sabla /kétsíki/ pilinyi kerámiával együtt került elő.^{108/} A Szászhalombatta-téglagári a váli kultúra leleteiből vált ismertté. Ez egysíki sabla, két ovális és egy kör alakú átfúrással, de mindkét végén bütyök található.^{109/} A kyjaticei kultúra területéről a szendrői Ördögáti-Csengő barlangból és az aggteleki Baradla barlangból került elő egy-egy középen átfúrt aganczsabla oldaltag töredéke. Kemenczei T. ezeket a Palotás-Homokoson előkerült aganczsabla típushoz sorolta.^{110/} Sajnos olyan töredékesek - csak egy átfúráruk maradt meg -, hogy pontosabb vizsgálataukra nincs mód. Balításra méltó, hogy az aggteleki példány is a homorú-domború oldalán van átfúrva, mint a felsőtárkányi, a tiszafüredi és a csongrádi példány. Szabó J. Gy. a Dornánd-Hanyipusztai temető 4./a. urnasírja mellett talált két csont sablapálcát. A temetőt a preszkita korba sorolta, a sablapálcák publikálatlanok.^{111/} Végigtekintve a Kárpát-medence késő bronzkori sablatípusain megállapíthatjuk, hogy az átfúrás iránya, a lyukak helyzete alapján a felsőtárkányi darab a csongrád-felgyőivel mutatja a legközelebbi rokonságot. A sablaleletek nagy része telepről került elő, sok szórványként, a lelőköörülmények pontosabb ismerete nélkül.

A csongrádi sabla egy NyDny-KáK-i tájolású, hátonfekvő, nyújtott férficsontváz egyetlen mellékleteként, a szája elé fordítva, talán a szájában /?/ volt /28. sír/.

A 25. sírral /urnasír/ együtt a presskita népesség hagyatékát képviselik. A felsoroltakon kívül az ásatók nem említenek csont sablát presskita sírjaink mellékleteként. A mezőcsáti csoport telepeit nem ismerjük, ennek ellenére a felsőtárkányi sablát /az újabb pontosító adatok előkerüléséig/ a presskita csontsablák körébe soroljuk. Szmirnova a Szovjetunió presskita leleteinek kronológiáját tárgyalva három leletet közöl a Szaharna kurgán anyagából: egykarikás vassablát, hosszanti bordás karperecet és egy háromlyukú csont sablapálcát. A vassabla /aminek pontos párhuzama a mezőcsáti 52. sír 8.sz.-ra datált sablája/ és a karperec alapján a Moldaviai Szaharna-Szolonecsén csoportot az i.e. 10. sz. vége és a 8. sz. első fele közé datálja.^{112/} Tehát erre az időszakra tehető a közölt, de nem elemzett csont sabpálca is. Két darab agancsból készített csont sablát /feltehetően három lyukúak voltak, két lyuk megmaradt/ közül ugyanabból a körből Meljukova is. A datálás szempontjából /i.e. 9-7.sz./ tartja fontosnak őket.^{113/}

A III. szelvényből került elő egy négyszög átnetszetű csonttárgy töredéke. Az ép végén át van fúrva. Hossza: 4,5 cm, szélessége: 0,7 cm x 0,9 cm.

Analógiáit keresve néhány párhuzamát a preszkita anyagban találtuk meg. A kiskőszegi anyagból ismert egy egy darab,^{113/} illetve Patek B. közül hasonlót a mező-
csáti temető anyagából.^{114/} Rendeltetése ismeretlen.
Esetleg ide sorolható a Zöröghegy II. Ha A₂-B-re da-
tált urnamesős földvárából előkerült két darab lapos,
egyik végén átfúrt csonttárgy is.^{115/}

3. Települési szintek a mélységadatok és
a leletanyag alapján

30-80 cm laza összetételű, fekete humusz alatt
a szálliban álló kőzet, az altalaj jelentkezett az V.,
VIII., IX. szelvényben, a 2., 5., 7., 8., 9. és a 12.
árokban. Itt nem váltak külön a rétegek, ezek a felü-
letek leletmentesek, vagy csak szórványosan tartalma-
tak középkori és késő bronzkori kerámiatöredékeket.

A sziklás, köves altalajon, helyenként közel
2 m mélységben található a neolitikus szint /a 6. árok
güdre 190 cm-ig, a VI. szelvény, 11. árok güdre szin-
tén 190 cm-ig tartalmazott neolitikus cserepeket, a
13. árokban 200, 210 cm mélyen tűshely maradványai vol-
tak/. Az ásató meghatározásai szerint a neolitikus
barnás, köves rétegen /115 - 120 cm mélyen/ feküdt az
1., 2., és a 4. ház. A terület egyenetlenségéből, a

nagy relatív szintkülönbségből, a feltöltődés különböző mértékéből, illetve a sáncfelhordásnál megbolygatott területekből adódóan nincs minden feltárt felületben minden réteg egyenlő vastagságban képviselve. Emiatt a 120 cm alatti rétegekből is előkerültek késő bronzkori eserepek /behúzott, síkzott, turbántekereses, csücskös peremű tálak töredékei, tagolt bordával, lapos bütyökkel díszített oldaltöredékek, függőleges, vízszintes árkolású darabok/. Említést érdemel néhány darab: a 13. árok 150 - 180 cm közé eső részéből körülárkolt bütyökkel díszített töredék, az I. szelvény 278 - 350 cm közé eső részéből belső oldalán körbeárkolt omphalosos tál töredéke, a 13. árok 120 - 140 cm közé eső részéből vízszintesen síkzott csücskös peremű tál töredéke került elő. Mivel nem gödörből, hanem a legalsó rétegekből jöttek a felszínre, ezek lennének a legkorábbi, az említett házak szintjéhez tartozó leletek. Az 1., 2., 4. ház anyagát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy megtalálhatók bennük az általános késő bronzkori típusok: egyenes peremű, behúzott peremű tálak, korsók, fazekak, kihajló peremű, síkzott peremű, turbántekereses peremű és csücskös peremű tálak töredékei, ujjbenyomással tagolt plastikus bordák, lapos fogófülek, bütyökök, tűsikutyák, örlőkövek, paticsdarabok. Mindezek természetesen megtalálhatóak a kyjati-

cei kultúra klasszikus anyagában, jellemző a kultúrára a szélesen kihajló peremű vízszintesen árkolt nyakú, függőlegesen árkolt vállú, hasú töredékek sora. Emeljük ki házanként az ép edényeket, a legfőbb jellemzőket, illetve a kormeghatározásra alkalmas darabokat!

Az 1. házban talált edények: csücskös peremű tál /XXXII. tábla 1. kép/, egyenes peremű tál /XXXII. tábla, 2. kép/, két nagy ölelentyartó urna /XXXII. tábla 3. kép/, kétfülű, tojásdad testű kihajló peremű edény /XXXIV. tábla 1. kép/. Sok a magas hőtől deformálódott töredék, a bonyomott lencsedíszű darab; néhány fényes fekete besimítással díszített csészetöredéket és függőlegesen árkolt fültöredéket találunk a ház anyagában.

A 2. ház anyaga: behízott peremű tál /XXXIII. tábla, 1. kép/, ívelt nyakú, félgömbaljú csésze /XXXIII. tábla, 2. kép/, kúpos nyakú kihajló peremű edény /XXXIII. tábla, 3. kép/, kis kettőskúpos edényke /XXXIV. tábla, 2. kép/. Ez utóbbi három forma az urnamezős kultúrában otthonos, a Ha A periódusban, ill. a kúpos nyakú edény emellett a Ha B. periódus elején is használatos; a Duna-túlról került át É-Magyarországra. Egy egyenes peremű, nyomottgömbtestű csupor /XXXVII. tábla, 2. kép/ és egy behízott peremű tál

/XXXVII. tábla 1. kép/ a III. szelvényből feltehetően a ház anyagához sorolható. Sok a síkozott peremtöredék, megjelenik az X alakú motívum plasztikus bordán, a körülárkolt bütyökből kiinduló kannelurasorokkal diszített töredékek stb.

A 4. ház anyaga: behúzott peremű tál /XXXVI. tábla, 1. kép/, turbántekercses peremű tál /XXXVI. tábla, 2. kép/, bütykös fazék /XXXV. tábla, 1. kép/, egyfülű ferdén kannelurás hasú bögre /XXXV. tábla, 2. kép/ és perem fölé magasodó fülű korsó /XXXV. tábla, 3. kép/. Az utóbbi kettőhöz hasonló darabokat az urnamezős kultúra népe készített, az egyfülű csésze a Ha B periódusban használatos. A ház anyagában sok a tagolt plasztikus bordával diszített kerámiatöredék, a házikerámia; viszont kevés az árkolt nyakú, vállú töredék, ami található, az is besimított diszítésű.

Az 1., 2. és részben a 4. házat borította a fekete színű köves, 40 - 60 cm vastagságú, vagyis kb. 60 - 80 és 120 cm közé eső, a leletanyag túlnyomó többségét adó réteg. Itt az eddig ismertetett típusok jelentek meg, a házak pusztulása /leégése?/ után a településen ugyanaz a nép folytatta életét. A házak alatti szint, a házak anyaga és a fekete réteg anyaga egykorú, a kyjaticei kultúra klasszikus szakaszának leleteit kép-

viseli, sok, az urnameszős kultúrával való kereskedelmi kapcsolatra utaló darabbal együtt. A kultúra életén belül természetesen a házak szintje későbbi, de ez az anyagban, ill. ennek a telepnek az alapján nem választható szét. A Ha A₂ periódus végére és a Ha B₁ periódusra /i.e. 10. század vége, 9. század/ datáljuk a településnek ezt a szakaszát.

A terület egy részén - 3. árok, 6. árok, 13. árok, VI. szelvény, X. szelvény - megfigyelhető a fekete réteg fölött elhelyezkedő vörösesbarna, néhol szürkésbarna kavicsos, köves, laza összetételű, kevés cserepet tartalmazó késő bronzkori réteg. Ez az ásató meghatározása szerint /a humuszt is hozzászámítva/ 70 - 85 cm vastag, a humuszt, illetve a felső 30 - 50 cm-t, a középkori anyagot is tartalmazó szintet nem számítva, kb. 30 - 50 cm vastagságú lehetett. /VI. tábla, 1, 2./. Ez utóbbi rétegből, illetve ennek idején emelték a sáncot. A leletanyag kevés, az általános, továbbélő késő bronzkori típusok itt is megtalálhatóak /pl. behúzott, egyenes, kihajló peremű tálak töredékei, sok faszéltöredék, plastikus tagolt bordadíszek, lapos fogófülek, árkolt nyakú, vállú urnatöredékek/. Ez a réteg döntően az 5. és a 3. ház anyagát tartalmazta.

As 5. ház anyaga hasonló a 2. házéhoz. Elég sok benne a síkzott, turbántekeréses peremtöredék, a ferdén bevagdalt peremi töredék. Itt találtak egy kúpos tálat is /LXXVI. tábla, 3. kép/. Új motívum a lesimított bütyökdísz, a keskeny turbántekeréses peremi töredék és az X alakú motívummal díszített perem. Innen került elő a bepecsételt díszű töredék.

A 3. ház anyaga különbözik csak döntően az eddigiektől. Megjelennek a csücsök vonalát követő síkzott peremi tálak töredékei, a gávai kultúrára jellemző, felcsücsösödött síkzott bütyökdísz, a lausitzi kultúra jellemző motívuma a széles lesimítással keretezett pontdíszrel készített darabok és több olyan töredék, amit a ferdén bevagdalt perem alatt ferdén bevagdalt borda díszít. Datálásánál meghatározó, hogy innen került elő egy perem tölé magasodó kőfülű csésze, amit a Ha B-C folyamán használtak, presskita sírok jellemző darabja. Nincs a ház anyagában turbántekeréses és csücskös peremi táltöredék, a síkzott perem is kisszámban, ^{A 3. házhoz tartozó fontosabb típusok} a bevagdalt perem kivételével - nincsenek meg a többi feltárt felületben.

Mivel az 5. ház vágta a 2. házat, stratigráfiailag mindenképpen későbbi, a fekete rétegben volt, tehát feltételezhetjük, hogy az 1., 2., 4. ház után, de kevéssel a 3. ház előtt épülhetett. A barna késő bronzkori réteg

- döntően a 3. ház anyagát - a Ha B₂ periódusra /az i. e. 8. századra/ tehát már a kora vaskorra tehetjük. 117/

A 6. ház feltáratlan, leletanyaga nem volt, helyzeténél fogva egykorú lehetett az 5. hással.

A humuszréteghes számítható 0 - 30/40 cm rétegből került elő Árpádkori kerámia. A messzes középkori padlózat 30 - 50 cm mélyen jelentkezett a 3. árokban és a VI. szelvényben, 35 - 55, 60 cm mélyen a IV. és a VII. szelvényben, az utóbbiak összefüggő felületet képeztek.

4. Telepjelenségek: gödrök, tűzhelyek, házak

Az I. és a VI. szelvényben, az 5., 6., 13. árokban találhatók gödrök. Pontos méreteiket nem ismerjük, anyaguk - a 6. árok és a VI. szelvény neolitikus gödrét kivéve - nincs külön tartva. Tisztán késő bronzkori anyagot tartalmazott az 5. árok és a 13. árok gödre, a bronzkori mellett egy-egy neolitikus töredéket az I. szelvény gödre. Felső részéből bronzkori, lejjebb neolitikus anyag került elő a 6. árok és a VI. szelvény /hosszá kapcsolódik a 11. árok/ gödréből. Itt a gödröt a neolitikum idején ásták, a szilmei csoport lelet-

anyaga után a kyjaticei kultúra anyagával töltődött fel. A leletek mellett ezt mutatják a mélységadatok is: a 6. árok gúdrénál 80 cm-ig csak bronzkori, ettől kezdve neolitikus leletek kerültek elő 190 cm-ig. A VI. szelvény gúdrénál 120 cm-ig késő bronzkori, onnan 185 cm-ig neolitikus leletek jöttek a felszínre.

Tűzhelyeket, illetve tűzhelyre utaló hamus foltokat találunk az I. szelvényben. Az 1. tűzhely 120 cm mélyen helyezkedik el. A 2. tűzhely szokatlanul mélyen - 278 cm - található, fél méteres vastagsága mellett, az alatta levő föld is 15 - 18 cm vastagságban átégett. Az itt talált, a nagy égéstől deformálódott, másodlagosan átégett késő bronzkori edénytöredékek nagy tűz nyomát mutatják. A 2. tűzhely a telep legmélyebb objektuma, nagysága - 106 x 100 x 96 cm - is nagyobb a házakban lévő tűzhelyeknél. Hátra utaló nyomok /megjegyzés/, a hássortól való közel 20 méteres távolság és egy harmadik tűzhely /37 x 58 cm/ megléte egy 5 x 5 méteres felületben felveti egy edényégető hely lehetőségét az I. szelvény területén.

A házakon kívül a IV., és VI. szelvényben, a 3. ház paticsrétegénél 2 tűzhely maradványait tárták fel. Az egyik 35 és 105 cm közé esik, szabálytalan alakú, az itt lévő sziklák megmunkálásával alakították ki. Átmérője kb. 60 cm, leletanyaga nem volt. A másik

tűzhely négyyszögletes /átmérője: kb. 50 cm/, néhány késő bronzkori cserép és tűsikutya került elő innen. Ezek a 3. és a 6. házban kívüli, de használati funkciójában a házhoz tartozó tűzhelyek lehetnek.

Házakon belüli tűzhelyek találhatóak a 2. és a 4. házban. A 2. házban az egyik négyyszögletes, peremes tűzhely /kb. 40 x 60 cm/, a másik egy 60 cm átmérőjű kör alakú mélyedés. Mellettük tűsikutyák voltak. A 4. házban található két tűzhely méretei hasonlóak: 80 x 65 cm, 45 x 60 cm. Mindkét helyen a ház megközelítőleg ÉD-i középvonalán és ettől D-re helyezkedtek el. Fűtési, főzési célokat szolgáltak. A tűzhelyekhez tartozik a sok tűsikutya, amit az említetteken kívül a 3. árokban, az 1. ház paticsrétege melletti gödörben, vagy a korabeli felszínen /XXXVIII. tábla, 3. kép/, az V. szelvényben a 4. és az 5. ház alján talált meg az ásató. Ezek gúla alakú, felső harmadukban átfúrt, egy példányon a felső részén + alakban bemélyített darabok. Funkciójuk vitatott, értékelik tűsikutyaként, hálót, ill. szövőszékmezekként, kultusz tárgyként.^{118/} A felsőtárhányi darabok nagy része a tűzhellyel függ össze, az ételek meleg tartására stb. szolgált. Hasonlókat ismerünk az urnakészítés kultúra területéről, a pilinyi és a lausitzi kultúra telepein is előfordulnak. A felső részén bemélyített darabot felfüggeszthették, ezt nehezezként használhatták kőszítói.

A három teljesen /1., 2., 4. számú/ és a három rész-
 legesen /3., 5., 6. számú/ feltárt lakóház közül az
 1. /IV. tábla, 1. kép, VII. tábla, 2. ^{IV. tábla 2.} kép, VIII. táb-
 la, 4. számú IV. kép, /IV. tábla, 3. kép,
 X. tábla/ ház egykorú, hasonló szerkezetű, berendezé-
 sű.^{119/} Mindhárom hosszénégyszög alakú, közel ÉD-i tá-
 jolású, a rövidfalak zárják le az északi és déli vége-
 iket. Méretük is hasonló: 300/320 - 580/600 cm között
 mozog. Hosszoldaluk párhuzamos ^{volt} a település szegélyével,
 a sánctól 2 - 4 m-re helyezkedtek el, utcát alkottak.
 Az 1. ház É-i végétől 1 m-re épült a 2. ház, a 4. ettől
 7 m-re található. Általános jelenség a korszakban, hogy
 a lakótelepnek a sánc melletti részét lakták, a belső
 területeken kisebb földművelés, állattenyésztés foly-
 hatott, illetve veszély esetén ez a része a beözönlő
 lakosság befogadására szolgált.^{120/} Minden háznál a pa-
 tiesréteg a rövid oldalak és a keleti hosszoldal irá-
 nyát, ezáltal a ház nagyságát adta meg, a nyugati oldal
 meghatározatlan, a bejárat ismeretlen. A patiesréteg
 nem összefüggő, a padlózatot néhol a cserepek /1. ház/,
 néhol a tűzhely szintje /2. ház/ jelzi. Átégett réte-
 gei több mint 5 cm vastagok a 2. háznál az 1. háznál
 helyenként a 30 cm-t is elérik. A 2. háznál az át nem
 égett padló, a lesarazás nyomai is előkerültek. Cölöp-
 lyukat talált az ásató a keleti oldalfalak közepe tá-

ján. Méretei: 1. ház: átm.: 40 cm, mélysége: 60 cm, a 2. ház: átm.: 23 cm, mélysége 36 cm. / 4. ház hasonló méretű lehet, nem találtam adatot rá/. A 2. és a 4. házban 2 - 2 tűshelyet, tűsikutyákat találunk. Az 1. házban a K-i és É-i fal mellett, a 2. házban a K-i oldal mellett, a 4. házban a K-i és D-i oldal mellett elszenesedett gerenda maradványai kerültek elő. Ez a 2. ház 3 m hosszúságban megmaradt, É-i vége villás volt, tehát ágasfa szorópét tűlthette be, a 4. ház közel 3, illetve 5 m hosszúságban maradt meg. Az 1. és a 4. házban megfigyelhető, hogy a házak ÉK-i sarkában volt az edények helye, az épen talált edény a 2. házban is ezt jelöli, bár az 5. ház bevágása a 2. ház É-i részét elpusztította. A vizsgált három ház mélysége és szerkezete alapján is egykorú. A 3. és 5. ház - bár csak részlegesen van feltárva - szerkezetében is más képet mutat mint az 1., 2., 4. ház. A 3. házban kívül találtak 2 tűshelyet, egyértelmű gerendanyomok, cölöplük nem került elő, felépítése feltehetően egyszerűbb lehetett.

5. Házrekonstrukciók

Párducz Mihály Vargha Lászlóval és Kocsor Györggyel elkészítette a feltárt házak rekonstrukciós vázla-

tát 1972-ben. A rekonstrukción az alaprajzi méretek hitelesek - az alapot 320 x 670 cm-ben határozták meg - a rekonstrukció szerkezeti méretei feltételezettek. A hagyatéki anyag rajzai alapján vázolom a rekonstrukciókat. Három különféle lakóháztípust tételtek fel:

1. "Egy ágasfára szerkesztett szarugati rend" /XI. tábla/. Itt az 1., 2., 4. háznál a keleti hosszstengely közepén táján megtalált oölüplyukból kiindulva feltételezték, hogy ez egy 20 cm átmérőjű, 2,25 m átlagos magasságú, villás végű ágasfát tartott. Erre feküdt föl 5 db, a ház sarkaiba és a Ny-i hosszoldal közepére támaszkodó szarugerenda. Kettő, 15 cm átmérőjű, 4,20 m átlagos hosszúságú a keleti oldalon a bejáratot homlokszatot alakította ki. Két 5,50 m átlagos hosszúságú szarugerenda az ÉNy-i és a DNy-i sarokra ferdén támaszkodott, míg egy 4,70 m hosszú a Ny-i oldal közepére. Az így kialakult sátras megoldású házat 50 cm megközelítő rétegvastagságban lomb- és földtakaró borította.

2. "Egy oszlopra támaszkodó centrális szerkesztett rendszer" /XII. tábla/. Itt a 20 cm átmérőjű, 2,25 m magasságú ágasfa 9 db kb. 15 cm átmérőjű, 4,60 m hosszúságú szarugerendát tart félkörívben. A héjalás itt is 50 cm lomb- és földtakaró.

3. "Szелеменес szerkezetű ház" /XIII. tábla/

A legbonyolultabb szerkezet, ahol a meglévő adatok alap-

ján szelemenenes szerkesztői házat tételtek fel a tervezők. Itt négy db 20 cm átmérőjű, 2,25 m magasságú ágasfa alakította ki a szerkesztő K-i oldalát. Ezeket 0,25 cm mélyen a földbe süllyesztették. A Ny-i hosszoldalon 4 db 20 cm átmérőjű 1,75 m átlagos magasságú ágasfa tartotta a 15 cm átmérőjű, 7,7 m hosszúságú egyik szelemengerendát. A másik szelemen a keleti oldal ágasfáin nyugodott. A szelemenekre támaszkodtak a szarugerendák, amiből 7 db 15 cm átmérőjű 4,30 m hosszúságú példányt tételtek fel a tervezők. A fal kialakítására a rövidebb É-i és D-i oldalon 4 - 4 db, 4 cm átmérőjű K-ről Ny felé rövidülő /1,90 m, 1,80 m, 1,70 m, 1,60 m/ karót vertek le a földbe. A Ny-i hosszoldalon az ágasfák között 3 - 3 db összesen 9 karót, a keleti oldalon - ahol a bejáratot tételtek fel - 3 db karót találunk. A karók között vesszőfonat futott végig, amit agyaggal tapasztottak be, így alakítva ki a ház falát. Fetején a szarugerendákra ágakat, erre kb. 50 cm vastagságban lomb- és földtakarót borítottak.

Párducz Mihály a közleményéhez mellékelte rajz szerint ezt az utóbbi rekonstrukciós válsatot fogadta el a 4. ház esetében /X. tábla/.^{121/} Feltételezésünk szerint az ásatási eredményekből kiindulva az első két rekonstrukciós kísérletet valószínűsíti az, hogy mindhárom teljesen feltárt háznál csak egy előllyukat ta-

láltak a K-i hosszoldal küsepe táján. Ez rögzíthet-
te az ágasfát, amire a szarugerendák támaszkodtak.
Ellentmond ennek és a 3. rekonstrukciós váslatot tá-
masztja alá az a megfigyelés, hogy a 2. ház ágasfájá-
nak villás vége alól került ki a cölöplyuk. Ez az ágas-
fa csak a DK-i sarokban állhatott és a ház pusztulása-
kor dőlt rá a cölöplyukra. A 4. háznál feltételezhet-
jük, hogy az 5 m hosszú, a keleti oldal mentén végig-
húzódo gerendamaradvány az egyik szelomen, a déli ol-
dalon fekvő, 3 m hosszú gerendamaradvány pedig egy sza-
rugerenda nyomát őrzi. A cölöplyukak hiánya esetleg av-
val magyarázható, hogy nem ásták mélyen a földbe a ge-
rendákat, karókat - az 1. háznál a padlószint alatt
15 cm-rel mélyebben már a sziklás altalajt érték el az
ásatok - és így nem maradt nyomuk. A megtalált cölöp-
lyukaknak méretükönél fogva is kiemelt szerepük lehetett,
ez talán a bejáráttal, annak megerősített szerepével
hozható kapcsolatba.

Hasonló hosszukás, téglalapalakú $3,1/3,4 \times 8,7/9,4$ m
nagyságú, ED-i tájolású, ágasfás, szelomengerendás, pa-
tiosfalu építményt rekonstruál Vargha László a középső
bronzkori bárcai ásatás alapján. A különbség az, hogy
a területen 40 cölöplyukat találtak és a ház nyeregte-
tős, ereszes építmény volt, amit egyik megújításaként
talpgerendás szerkezettel építették újjá.^{122/}

Néprajzi analógiák mutatják, hogy az ágasfás-szelemenes lakóháztípus a 19. sz. közepéig megtalálható hazánkban, illetve a szomszédos területeken. Gazdasági épületek /csürök, pajták, istállók, pincék/ tetőszerkezeteinél a szelemenes tartószerkezet általános volt.^{123/}

Vargha L. és Koczor Gy. egy vázlaton megrajzolták a funkcionális igénybevételnek megfelelően a ház lakhatósági, felhasználási felosztását /XIV. tábla/. Élelemtárolásra az ÉK-i sarok szolgált, itt találták a feltárt házakban az ép edényeket, illetve edénycsomókat. Fekvőhelyként az ÉNy-i és DK-i sarkot, míg munkahelyként a bejárat és a tűzhelyek környékét jelölték meg.

6. A késő bronzkori - koravaskori sánc

A neolitikum idején még csak a természetes védettségű magaslati helyet kereste a letelepedő szilmegi csoport népe, lakóhelyüket mesterségesen nem erősítették meg.

Az ásató megfigyelései szerint, az 1., 2., 4. késő bronzkori ház építésének idején sincs nyoma az erősítésnek; a fekete kultúrréteg idején sem valószínű, mert ez a réteg vízszintes fekvésű, csak kis mértékben

vastagszik meg a település széle felé. Ez esetleg kezdetleges sáncképzés vagy terasz lehetett. A települési terület szélén jelentősen megvastagszik, sáncot alkot a vöröses barna, köves késő bronzkori réteg. A III. szelvényénél megfigyelték, hogy a sánc földjét a 2. ház közp-vonalától, vagyis a faltól kb. 6 - 7 m-től kezdve hordták fel. Viszonylag nem magas, koronája a kőfal mögött váltakozó távolságban 1 - 2 m-re van. Ebbe a földvárba vágták bele az Árpádkor idején a kőfalat, amelyet 2 m szélességben habarccsal kötött kövekből emeltek és ami az ásatás idején néhol még 160 - 180 cm magasan állott. "A kőfal a földsáncnak nem a koronáját vágta át, hanem a kifelé lejtősödő részét. Ez nem volna ésszerű, ha a földsánc /a barnás-szürke réteg/ az Árpádkorban volna abból a célból, hogy a kősáncra a védők könnyen feljussanak."^{124/} A 3. árok földsáncátvágásánál a felső 40 - 50 cm kevert középkori és késő bronzkori anyagot adott, az ez alatt lévő rétegekből 200 cm-ig csak késő bronzkori leletanyag került elő. A földsáncához a külső oldalán az eredetileg is 5 - 6 m-rel lejjebb fekvő területen árok csatlakozott. Ezt vizsgálták a 4. és az "A" árokban, ahol az alsó rétegben késő bronzkori cserepeket találtak. A 4. ároknál látható volt, hogy az Árpádkor idejére az árok kb. 70 cm vastagságban feltöltődött, ezt nem tisztították ki, külön árkot nem készí-

tettek. Feltehetően csak ez az egy árok csatlakozott a földsáncához, legalábbis a 4. ároktól Ny-ra nyitott 9. árok újabb árkot nem vágott át.

A kyjaticei kultúra eddig feltárt sáncai más szerkezetűek, a Nagybörzsöny-rustokhegyi sánc gerendavázas faszerkezetét földdel töltötték ki, Kemence-Godéváron a faszerkezetű sáncot a külső oldalán kővel erősítették meg, a Hont-jelenhegyi sánc is faszerkezet nyomait mutatta. A Kemence-magosfai erődítmény kő-sánc lehetett, a Szilvásvárad-töröksánci erődítést belső oldalán erősítették meg kővel, Bükk-szentlászló-Nagysáncnál kővel erősített földsáncot említ az írató, a 60 - 70 cm magas, kődarabokból álló kisebb töltésre hordták a földet; többször megújították.^{125/} A felsőtárkányi kőves föld-sánc kevesebb munkát igénylő, egyszerűbb szerkezet /hiszen fa és kő lett volna előg, ha szükség lett volna rá/, mint az előzőek. A szerényebb leletanyag is azt bizonyítja, hogy a felsőtárkányi település veszített jelentőségéből az erődítés elkészültének idejére, menekülővárként, refugiumként szolgálhatott.

7. A kyjaticai kultúra erődtített földvárjai

Észak-Magyarországon

Áttekintjük és röviden jellemezzük az É-magyarországi, kyjaticai kultúrához tartozó földvárakat, hogy elhelyezhessük közöttük Felsőtárkány-Várhegy erődtített telepét. A bűrsűnyi földvárak Nováki Gy., Sándorfi Gy. és Miklós Zs. kutatásai nyomán ismertek, mi csak érintjük egyes jellemzőiket.

B ű r s ű n y

Diósjenő-Pogányvár /2,71 ha ter./ - A telepet teljesen körbeveszi a sánc, É-i oldalán belső árok is védte. Leírását, felmérését és néhány felszínen gyűjtött cserepet ismerünk innen.^{126/}

Hont-Jelenchegy /22 ha ter./ - Nincs datáló anyaga, felépítése alapján sorolható ide. A sánc nem összefüggő, faszorkozetű, felmérését, átvágását ismerjük.^{127/}

Kemence-Godóvár /1 ha ter./ - A felső és alsó vár területe kb. 3,84 ha. Faszorkozetű, a külső oldalán kővel megerősített sánc védte. Felmérését és a sáncok átvágásait ismerjük, kevés csereptöredékkel együtt.^{128/}

Kemence-Magosfa /2,5 ha ter./ - az egykori erődtítmény kő-sánc lehetett, felmérését és jellegtelen felszíni cserepeket ismerünk innen.^{129/}

Nagybörzsöny-Magyarhegy /5,04 ha ter./ - Felmérését és nagy mennyiségű felszíni cserepet ismerünk innen.^{130/}

Nagybörzsöny-Rustokhegy /7,48 ha ter./ - Védműve faszerezetű, gerendavázas sánc földdel kitöltve, átvágása nagy égés nyomait mutatja. A nagy mennyiségű felszíni cserep sűrű lakottságra utal, de a kutatások során telepjelenségek nem kerültek elő.^{131/}

Perőcsény-Halyagos /10,16 ha ter./ - A sánc körülveszi a telepet, leírását, felmérését és néhány felszíni cserepet ismerünk innen.^{132/}

C s e r h á t

Szécsény-Benczurfalva-Majorhegy - A Pilinyi kultúra népe létesítette, bástyaformájú sánc és árok védte. A kyjatice kultúra ideje alatt tovább használták, amit egy Ha B₁-re datálható bronz sarlólelet bizonyít. Patay P. végzett itt kisebb feltárást.^{133/}

Szanda-Várhegy - Kemenczei T. felszíni leletek alapján sorolta a kyjaticei kultúra földvárak közé, a földsáncokkal körülvett várhegyet.^{134/}

Romhány-Várhegy - ^{me}Kemenczei T. felszíni leletek alapján sorolta a kyjaticei földvárak közé.^{135/}

Mátrosszentimre-Óvár - Kemenczei T. felsszíni leletok alapján sorolta a kyjaticei kultúra földvárak közé a sáncsal körülvett földvárat.^{136/}

B ü k k

Görönböly-Várhegy - Hegay G. tárt fel itt néhány késő bronzkori gúdröt, a lankásabb részekon földsánc véáte.^{137/}

Dédestapolcsány-Verebectető /80 ha ter./ Kemenczei T. terepbejárási adatok, valamint a szerkeszete alapján a kyjaticei földvárak közé sorolta, leletanyag nem került elő innen.^{138/}

Miskolctapolca-Várhegy - A földvár területén az 1931-es kisebb feltárás során a kyjaticei kultúra leletanyagát találtak meg.^{139/}

Sály-Latorvár /3,85 ha ter./ - Keskeny V alakú árok és a külső oldalán sánc vette körül a késő bronzkori települést.^{140/}

Szilvásvárad-Füröksánc /60 ha ter./ - Patek E. tárta fel a belső oldalán kővel megerősített sánc részleteit, valamint Ha A korú lakó- és szeméttgúdröket, tüzhelyeket.^{141/}

Bükkszentlászló-Nagysánc /15,15 ha ter./ - Jászik A., majd 1958-ban Párducz M. tárta fel itt a kővel megerősített földsánc részletét, valamint két házat. A korábban itt talált két bronz kincsleletet a Ha B₂-re datálják; a kelták később megújították a földvárat.^{142/}

Felsőtárkány-Várhegy

Kemeneczei T. a kyjaticcei földvárak tárgyalásánál megemlíti még Kisgyőr-Hárcasvárat és Galyatető-Nyesettvárat, ahol az erődtített telepet egy árok veszi körül, de ásatás még nem volt a területükön.^{143/}

Nagyobb ásatás volt Felsőtárkány mellett Szilvás-várad-Töröksáncon és Bükkszentlászló-Nagysánccon, anyaguk kisebb közleményeket leszámítva publikálatlan. Kiseb leletmentést végeztek Benczurfalva-Majorhegyen, Nagybörzsöny-Rustokhegyen, Kemence-Godóváron és Sályatorváron, a publikált anyag itt is elenyésző, a kerámiaanyag vizsgálatánál felhasználtuk a megfelelő analógiákat. Felmérték és a felszíni leletek alapján korhatározták a börzsönyi földvárakat, a sánc nagyságára, a vár alapterületére vonatkozóan kitűnő adatokat nyertünk, de nem ismertük meg a sáncok építésének pontos korát, a telepek belső kronológiáját, az erődtítéseken belüli telepjelenségeket. Az adott földrajzi helyzetnek megfelelően a földvárak alapterülete nagyon változó /1 - 80 ha,

között mozog/, szerkezetük is különbözik. Közös vonásuk a nagy relatív magasság /500 - 900 m/, a természetes védelmet nyújtó meredek hegyoldal, sziklák, szakadékok kihasználása az erődítés építésekor. Szembetűnő a kyjaticei földvárak nagy száma, az előző lakosságnak, a pilinyi kultúrának csak néhány /Bükkaranyos-Földvár, Kisterenye-Hársashegy, Piliny-Várhegy, Gyöngyöspata-Várhegy, Benczurfalva-Majorhegy/ a párhuzamosan élő gávai kultúrának elenyészően kevés /Poroszló-Aponhát, Nyíregyháza-Bujtos/ földvára ismert É-Magyarországról. A Dunántúlon az urnamesős kultúrából szintén sok földvárat ismerünk. Magyaránatára többfajta elmélet született: az éghajlat változása /hűvösebbé, csapadékosabbá vált a klíma/; külső, ellenséges támadás előli /gávai kultúra/ védekezés; a törzsszövetségek egymás elleni harca /belső ellentétek/ miatt építettek erődített földvárakat; a földvár hatalmi-gazdasági központ volt, a vezető réteg elkülönülését szolgálta; kereskedelmi utak ellenőrzésére szolgált; a kultúra speciális életmódja miatt költöztek a magaslati telepekre.^{144/} Nováki Gy. feltevése szerint a Bakony, Börzsöny, Bükk hegység területén /Urnemesős, kyjaticei kultúra/, de a lausitzi kultúra területén is általános, hogy a magaslati erődített telepeket sűrű települési hálózat veszi körül. Tehát ezeket a földvárakat nem a betörő ellenség hírére,

hanem belső fejlődés /népességnövekedés, ipar fejlődése, társadalmi tagozódás stb./ eredményeként hozták létre. Egy-egy törzs központját jelenthették és természetesen védekezhettek egymás ellen is, szükség esetén menekülőhelyek voltak, ahová befogadták a környék lakosságát.^{145/} Mivel az É-magyarországi kytaticei földvárakról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, egyik elméletet sem húzhatjuk rá egyértelműen a korszak földvéraira. Feltehető egyébként is, hogy nem egy, hanem többfajta, földrajzi helyként, időben elkülönülő szempont játszhatott szerepet az erődítések létrehozásában. /Pl. amíg Szilvásvárak esetében helytálló lehet a kereskedelmi útvonal ellenőrzése, addig ez Felsőtárkány, vagy a bórzsönyi földvéraak esetében nem valószínű./

8. A felsőtárkányi késő bronzkori-koravaskori település története

Felsőtárkány-Várhegy területén a feltárt kb. 370 m² területből a leletmentes, vagy csak szórvány késő bronzkori-koravaskori leleteket tartalmazó felületek /1., 2., 5., 7., 8., 9., 10., 12. árok, V., VIII., IX. szelvény/ és a leletanyag zömét tartalmazó felületek /I., II., III., IV., VI., VII., X. szelvény, 3., 4., 6., 11., 13. árok és a lakóházak területe/ ki-

rajzolják a település nagyságát, elhelyezkedését. A feltárás alapján a földvár É-i felét nem lakták, körülsáncolása csak védelmi célokat szolgált, esetleg az állatállomány tartózkodási helye lehetett. A megtelepedésre alkalmasabb DNY-i részen helyezkedtek el a lakóházak. Ezenkívül az I. szelvény és a 6. árok gödrei, tűzhelyei kisebb objektumok meglétére utalhatnak. Bár a feltárás nem teljes, a szűrőpróbaként kitűzött, leletmentesnek bizonyult területek azt mutatják, hogy nem sokkal több házzal számolhatunk a település területén, illetve azt, hogy a korszak általános tendenciájának megfelelően a telepnek a sáncokhoz közel eső részét lakták Felsőtárkány-Várhegy lakói is.

Bükönyi Sándor megvizsgálta a megmaradt állatesontanyagot; megállapításai szerint a telep nem mutatja a korszak jellemző vonásait, az állatesontanyag kevés, kicsi a háziiasított állatok száma /arányuk 43,6 %/ a vadászott állatokéhoz képest /arányuk 56,4 %/. Ilyen szempontból újkőkori szinten állónak, időlegesen használt refugiumnak tartotta a települést. Ugyanakkor kiemelte a ló szerepét, illetve meglétét.^{146/} Feltételezésünk szerint ennek az aránynak a kialakulása azal magyarázható, hogy az állatesontanyag együttesen tartalmazta a neolitikus és a késő bronzkori telep állatesontmaradványait.

A leletanyag vizsgálatánál kiderült, hogy anyagunkból hiányoznak a klasszikus pilinyi formák, a pilinyi-kyjaticei átmeneti időszak, a kyjaticei kultúra kezdeti szakaszának emlékei is. A település a kyjaticei kultúra klasszikus időszakában, a Ha A₂ periódus második felében /i.e. 10. század második fele/ népesülhetett be, és a Ha B₁ periódus /i.e. 9. század/ idején élte fénykorát. Ebben az időben épült az 1., 2. és a 4. ágasfás, szelemenes szerkezetű, tűzhelyeket, sok edényt tartalmazó, tehát a korszak viszonyaihoz képest jelentős ház. Összehasonlításként megemlítjük, hogy a kultúra síkvidéki telepén, Sajószentpéteren sokkal szerényebb szerkezetű, négyszögletes alaprajzú tűzhelyes gődörházat és gődörrendszereket tártak fel.^{147/} A házak leégése, pusztulása után a település élete folytatódott, amit a vastag fekete kultúrreteg, a sok leletanyag bizonyít. A védelemre törekvő, különálló, magaslati helyre költöző, de még nem erődítő népesség élénk, békés kereskedelmi kapcsolatokat folytatott a környező kultúrákkal, elsősorban az urnamesős kultúra É-Magyarországra is betelepülő váli csoportjával. Ezt az általános késő bronzkori formák, díszíténytípusok és a kyjaticei kultúrára jellemző tárgyak mellett megjelenő import urnamesős darabok /íveltanyakú, félgömbaljú csészé, kúpos nyakú kihajló peremű edény, kis kettőskúpos edényke, egyfülű,

ferdén kannelurás hasú gümbső bűgre/ mutatják. Ebben az időben a telepen viszonylag gazdagabb népesség lakott, a korszak szokásainak megfelelően magaslati helyen, a környező települések esetleges központjaként. Kutatás hiányában nem ismerjük pontosan a Várhegy körüli késő bronzkori telepeket, temetőket. A szórványfémleletek és a Peskő barlang kvjaticei anyaga^{148/} azt bizonyítja, hogy a késő bronzkorban a közvetlen környéken több település volt. Gazdasági- hatalmi központnak tekintik a nagyobb alapterület, gazdagabb leletanyag /Bükkszentlászlónál két kincslelet/ és az állatcsontvizsgálatok eredményei /jelentős állattartásra utaló nyomok/ alapján a Bükkszentlászló-nagysánci és a Szilvássvár-öröklőnci erődfített telepet. A szilvássvári földvárban a Ha A periódusban élt a kvjaticei népesség. Párduch M. közleményei alapján feltételezhető, hogy a bükkszentlászlói földvár hasonló korú, szerkezeti, mint a felsőtárkányi; a település a késő bronzkor idején jött létre, az erődfítést pedig a koravaskor elején emelték /a depotleletek kora Ha B₂/.^{149/}

A Felsőtárkány-várhegyi telep a Ha B₁ /i.e. 9. század/ idején jelentőségében ezekhez hasonló lehetett, nem refugiumként funkcionált, hanem állandóan lakott hely volt.

Feltételezésünk szerint a Ha B₁ periódus végén, a Ha B₂ periódus /i.e. 8. század/ idején /barna késő bronzkori-koravaskori réteg/ a felsőtárhányi település élete megváltozott. Ez összefüggésbe hozható a preszkita bevándorlások első hullámával. Kemenczei T. feltevése szerint a Fekete-tenger É-i mellékén élő népcsoportok terjeszkedése Ny felé már a késő bronzkor első periódusában megindult. Az i.e. 9. század második felében az Al-Duna és a Tisza mentén eljutottak az Alföld É-i és D-i részeire, a Bükk, Mátra aljára is. Ennek hatására a gávai kultúra lakossága elhagyta területeit, elrejtette a hajdúböszörményi /Hajdúböszörmény-Rohod-Szentes/ típusú kincseket. A kyjaticei kultúra népe a hegyvidéken és a barlangokban élt tovább, használta korábbi tárgytípusait, de kapcsolatokat épített ki a mezőcsáti csoporttal, átvett keleti típusú tárgyakat is.^{150/} A preszkita mezőcsáti csoport népessége csoportosan temetkezett, használta a vasat, a thrák-kimmer típusú lőszerezőmozdát, fegyverzetet. Ebben az időben /Ha B₂₋₃/ a kerámiaformák és díszítőelemek egyrészét a helyi lakosságtól vette át, É-on a kyjaticei, D-en a gávai kultúráét. Tehát a K-i /többek között a basarábi kultúra/ és a balkáni eredetű kerámiaformák, díszítőmólytípusok keveredtek a helyi, esetünkben a kyjaticei kultúra típusaival.^{151/}

Feltételezésünk szerint a presskita kultúra népessége maga előtt sodort, illetve magába olvasztott K-i és DK-európai népelemeket. A felsőtárkányi leletek között megjelentek a babadagi-basarábi-bulgáriai bepecsételt kerámiás körre jellemző tárgyak /perem fölé magasodó kétfüldű csészé, bepecsételt, perembevagdálással, nagyméretű dudorral díszített kerámiatöredékek, csontszabla, átfúrt csonttárgy/ és az eddig szinte nem jelentkező gávai motívumok. A Ha B₂ idején a felsőtárkányi házak /3., 5. ház/ szerkezete egyszerűsödött, a leletanyag kevesebb, szegényesebbé vált, de az erősítést ekkor építették fel a várhegy lakói. A védművet a presskita nép bevándorlásakor, esetleg azok ellen hozták létre. A várhegyi telep refugiumként funkcionálhatott, befogadta a menekülőket. A keleti eredetű tárgyak a presskita népességgel való kereskedelmi kapcsolatok útján kerülhettek be a kyjeticei kultúra emlékhanyaga közé. Mivel leletanyagunkban a Ha C periódusra keltezhető tárgyakat nem ismerünk, feltételezhetjük, hogy a település a Ha B₂ periódus végére elnéptelenedett, élete megszűnt; csak az Árpádkor idején telepedett meg újra az ember Felső-tárkány-Várhegyen.

JEGYZETEK:

- 1/ Párducz M. 1963.299.; Párducz M. 1965.231.,
Párducz M. 1970. 100-102. 5. tábla..
- 2/ A középkori anyagot Szabó János Győző dolgozza fel.
Beművelése: Szabó J. Gy. 1976. 440.
Felsőtárkány történetének feldolgozása: Heves megye
emlékei 1972. 729-743.
Soós I. 1975. 208-211.
- 3/ Rómer F. 1869.10., Szabó J. Gy. 1969. 37.
- 4/ Rómer hagyaték XVII. csomag 380/16. irat, OMF Könyv-
tára.
- 5/ Rómer F. 1866. 33. 46. ábra.
- 6/ Ipolyi A. 1866. 6., 2. jegyzet.
- 7/ Rómer F. 1869. 126., Rómer F. 1878. 6-17.
MNM Adattár: 301/1876. 1.
- 8/ Rómer F. 1868. 77.
- 9/ Ortway T. 1874. 241., Ortway T. 1876. 99.,
Hampel J. 1892. 41., XLIII/4. kép; MNM ltsz.:
1874. 136.

- 10/ Dobó István Vármúzeum ltsz.: 56.393.1.
- 11/ Rémer hagyatéka XXXI. csomag 625/35. irat, 625/72. irat. ONP Könyvtára. "Felső Tárkány, rézkarperec MK 1874.I.136." "Felső-Tárkány br.tük, Múv. Kal. 131. 44. sz., bronzok, obszidiánok. AÉ. I. 126."
- 12/ Bartalos Gy. 1909. 435-436., "kőgyepű védelmi vonal" elmélete: 439-440.
- 13/ Dobó István Vármúzeum Régészeti Adattár: 7., 9.
- 14/ Chikán Z. 1961. 29-33. MNM Adattár: V.1960/190, felmérési rajz 1959-60.
- 15/ Chikán Z. 1961. 30. MNM Adattár: V. 1960/188. MTA Régészeti Intézete Adattár: 28/78.
- 16/ MTA Régészeti Intézete Adattár 17/1963, 16/67, valamint rajzok, fénymásolatok, ásatási- és tárgyfotók.
MTA István Vármúzeum Régészeti Adattár: I., II. Napló, 10 db fotó, 6 db fénymásolat és felmérési rajz. R A. 250.
Üzveggy Párducs Mihályné, Dávid Ilona készséggel rendelkezésekre bocsátotta a dokumentáció nála levő részét. Ez feldolgozás után a Dobó István Vármúzeum Adattárának anyaga lesz. Szíves segítségéért és az anyag feldolgozási jogáért ezúton mondok köszönetet.

Ezekkívül megköszönöm Kalicz Nándornak és Kemenczei Tibornak a feldolgozás során nyújtott segítségét. A neolitikus fotó- és rajzostáblákat magam állítottam össze és rajzoltam, fotózásukat Lónyainé Nagy Évának köszönöm. A helyszínrajzok, alaprajzok és a késő bronzkori fotó- és rajzostáblák a Párducz-hagyaték felhasználásával készültek, előhívásukat Fihanyi Dencének köszönöm.

A leletanyag a Dobó István Vármúzeumban található, ltsz.: 77.1.1. - 77.1.801. /őskor/, 66.23.1. - 66.23.14. /Árpádkor/.

A neolitikus anyag közlése: D. Matus E. 1984. 13-45.

- 17/ Szabó J. Gy. és D. Matus E. terepbejárása 1981. május.
 - 18/ Idézet Párducz Mihály ásatási naplójából. /DIV RA. 250./
 - 19/ Párducz M. 1963. 299., Párducz M. 1965. 231., Párducz M. 1970. 100-102.
- Szabó J. Gy. 1962. 28., Szabó J. Gy. 1965. 45.
 Kalicz N. 1969. 21.
 Lichardus J. 1974. Nr.12., 126.
 Kalicz N. - Makkay J. 1977. Kat. Nr. 105., 129.

- 20/ B. Kutsián I. 1955. 79.
B. Kutsián I. 1963. 370., 410., 521.
- 21/ Korek J. - Patay P. 1958.
- 22/ Korek J. 1960. 45-46.
- 23/ B. Kutsián I. 1966, 260-261., 3.t. 1-14, 16, 17.
- 24/ Kalicz N. - Makray J. 1966, 44.
Korek J. 1979-80, 39.
- 25/ Kalicz N. - Makray J. 1977.
- 26/ Makray J. 1980, 43.
Makray J. 1982. 56.
Szécsényi J. 1981, 46-47.
Goldman Gy. 1981, 37-38.
- 27/ Kalicz N. - Makray J. 1977, 50., 110.t. 16,
17, 18, 115.t. 14, 15, 118.t. 4-7. stb.
- 28/ Kalicz N. - Makray J. 1977, 66. t. 10, 71.t. 3,
79.t. 6. /Tiszavasvári-Paptelekhát/, 93.t. 20, 21,
/Ujtikos-Tikosdomb/.
- 29/ Kalicz N. - Makray J. 1977, 117.t. 1-4, 12, 14-15,
119.t. 20. /Dger-Kisged/, 111. t. 1-12, 114.t.
1-14, 16, 18, 20, /Bülszeranyos-Földvár/.
B. Kutsián I. 1966, 3.t. 8, 12. /Folyás-Szilnag/.
- 30/ Kalicz N. - Makray J. 1977, 116.t. 18, 117.t. 13,
110.t. 9, 14, 16-19, 21, 25.

- 31/ Kalicz N. - Makkay J. 1977. 51., 144.t. 13,
146.t. 4, 149.t. 2, 150.t. 16-17.
- 32/ Kalicz N. - Makkay J. 1977. 118.t. 4-8, 119.t.
10-17, /Eger-Kiseged/, 112.t. 8, 115.t. 4, /Bukk-
aranyos-Földvár/, 109.t. 22, /Zalkod-Csenke/.
B. Kutzián I. 1966, 3.t. 12-14, /Folyás-Szilmege/.
- 33/ Szénászký J. 1981, 36., 49., 3.t. 7, 9, 10.
Goldman Gy. 1981, 40., 45-46., 61.t. 1, 64.t. 2,
65.t. 3.
- 34/ Kalicz N. - Makkay J. 1977, 109, t. 19, 115.t. 24,
117.t. 21, 22, 118.t. 7, 119.t. 14.
- 35/ Szénászký J. 1981, 37-38., 49., 62-63., 3.t. 8,
4.t. 1.
Goldman Gy. 1981, 41., 82., 60.t. 5, 65.t. 1, 2,
7, 12, 67.t. 7.
- 36/ Kalicz N. - Makkay J. 1977, 144.t. 5, 18, /Tisza-
igar-Csikóstanya/, 146.t. 12, /Szászberek-Felső-
szászberek/, 149.t. 9, /Kunszentmárton-Bohonya/.
- 37/ Trognayer O. 1957. I.t. 29, 32, /Szakálhát-Lebő/
37/ Galántha Márta szíves szóbeli közlése.
Hegedűs K. 1982-83/1. VIII. 14, 15.
- 38/ Tompa J. 1929. XXIII. t. 7, /Borsod/
Kalicz N. - Makkay J. 1977, 171.t. 15, /Oros II./

Lichardus, J. 1968, 37. 5. kép /Donica/.
 Šiska 1979, XII.t. 6, /Kopčany/.
 Tompa J. 1936, I.t. 4, /Békásmegyer/.
 Kalicz N. - Makray J. 1977, 82.t. 7, /Tisza-
 vasvári-Paptelekhát/, 122.t. 16, /Debrecen-Tecőpart/.

39/ Goldman Gy. 1983/1. 26., 7. kép 10.

40/ A feltételezhető selejtesítés után maradt 350 db
 töredékből 35 db /10 %/ eső- és pont alakú be-
 szurkálással disszített, 54 db-t /15 %/ ujjbenyomás-
 sal tagolt, vagy bevagdalt borda disszít, 25 db-on
 /7 %/ perembovagdolás, 11 darabon /3 %/ apró bütyök
 disszítések, 21 db-on /6 %/ lapos fogóful, 5 db-on
 /1 %/ belülről kinyomott hólyagos dudor figyelhető
 meg.

A bütki kultúrát 21 db /6 %/, a késő AVK periódust
 8 db /2 %/ töredék képviseli. Más jellegű disszi-
 tés adja az anyag 18,5 %-t, disszitetlen fennőtöre-
 dék 14 %-t, disszitetlen oldal- és peremtöredék
 17,5 %-t.

41/ Kalicz N. - Makray J. 1977, 111.t. 13, 14, 17,
 19, 115.t. 2, 5-7, 12, 22, 23.

42/ Kalicz N. - Makray J. 1977, 119.t. 4, 6-9a
 115.t. 8, 9, 11, 13, 17, 118.t. 1-3, 115.t. 14, 18.
 Szénászkay J. 1981, 36., 3.t. 11, 4.t. 3.
 Goldman Gy. 1981, 41., 18.t. 9.

- 43/ Goldman Gy. 1981, 30., 35.t. 8., 25.t. 8.
- 44/ Kalicz N. - Makkay J. 1977, 109.t. 1-15, /Zalkod-
Csenke/, 110.t. 1-6, 113.t. 6-34, 175.t. 1-5,
/Bükkaranyos-Püldvár/, 116.t. 2-13, /Eger-Kiseged/.
- 45/ Kalicz N. - Makkay J. 1977, 175.t. 9, 11-13.
51. /Edelény-Borsod, Miskolc-Hillebrand barlang,
Szegvár-Tűzköves, Békásmegyer/.
- 46/ Kalicz N. - Makkay J. 1977, 152.t. 9, 11.
Goldman Gy. 1981, 29., 37.t. 1-14, 38.t. 3-6, 8, 9.
- 47/ Roska M. 1941, GI. t. 17., CXXIX. t. 20.
- 48/ Vlassa 1963, 485-495.
- 49/ Roska M. 1941, CXXXI.t. 34-46.
Makkay J. 1969, 15. jelcsoport.
- 50/ Szénászký J. 1979/1, 75.
Szénászký J. 1981, 43-44., 30.t. 1.
- 51/ Lichardus, J. 1974, 19.t. 1.
- 52/ Korek J. - Patay P. 1958, 40.
Bobó István Vázmúzeum ltz.: 55.2384.316.
- 53/ Korek J. 1959. 21-22.
Makkay, J. 1984.10. /182/ X. tábla
- 54/ Makkay, J. 1984. 14 /157/, 1. /159/, 7 /158/.
X. tábla.
- 55/ Roska M. 1941, CXXIX.t. 12., CXXXIV.t. 33-36.
Makkay J. 1969, 38.t. 55, 56, 59, 60.

- 56/ A 180 db töredékből 10 % esősepp alakú beszurkálással, 14 % tagolt bordadísszel, 1 % perembevagdalással disszített, 3 % apró bütyökdiszes, 3 % lapos fogófüllel ellátott, 7 % bükki jellegű, 18 %-on más jellegű disszítés, 18 % fenéktöredék, 20 % jellegtelen, disszitetlen példány volt.
- 57/ Korek J. - Patay P. 1958, Nr. 124., 40.
 Dobó István Vármúzeum ltsg.: 55.2377.1.-2380.2., 56.483.1-2., 56.496.1., 56.501.1.
 Anyagában megtalálható a belülről kinyomott hólyagos dudor, ujjbenyomással tagolt bordadíszes töredékek, ujjbenyomással tagolt lapos bütykök, bevagdalt peremű darab és könyökfűl. Bekarcolt díszű bükki töredék nincs. Két kőhalta, obszidiánpengék, szilánkok vannak még az innen származó gyűjteményben.
- 58/ Kalicz N. 1960, 35-37.
- 59/ Bóna I. 1958., 243., 209. jegyzet.
 Kemenczei T. 1984. 21. Abb.9. 1-4, XLIV. tábla e.
- 60/ Párducz M. 1963., 299., 1965., 231., 1970.100-102.
- 61/ Kemenczei T. 1965. 106. 9. jegyzet.
 Kemenczei T. 1966/a. 84.14. jegyzet, 87., 30. jegyzet.

- Kalics N. 1969. 30., 33.
- Kemenczei T. 1970. 17.
- Kemenczei T. 1984. 21., 41-42., 117., 129-130,
XLIV. tábla c, Abb.9. 1-4, Abb. 14.
- 62/ Paulik J. 1962. 131-139.
- 63/ Kemenczei T. 1970. 17-78.; Kemenczei T. 1975.
331-336.; Kemenczei T. 1984. 40-57., 127-152.
- 64/ Rövidítések: Szá.: Szájátmérő, Fő.: fenékátmérő,
M.: magasság.
- 65/ Kemenczei T. 1984. 43, 45-46., Ózd-Kőalja XC.t.12,
XCII.t. 3, 16, Sajószentpéter XCIV.t.7., XCV.t. 4, 5.
stb.
- 66/ Kemenczei T. 1984. /piliszi kultúra/ IV. t. 2, 6.,
XXXIV.t. 18 /gyjatiicei kultúra/ 43, 46., Szajla
LXXII.t.15, LXXXIV.t.10., Sajószentpéter XCV.t.21.
stb.
- Patek E. 1968. /uznemesítés kultúra/ VI. 2., 27.
típus.
- 67/ Patek E. 1968. VI.t. 31. típus., 102.
- Kemenczei T. 1984. 44., 46., Szajla LXXVII.t. 9,
12., Szihalom LXIX.t. 15., Hangony LXXXVIII.t. 26.
stb.

- 68/ Patek E. 1968. VI.t. 28, 29. típus., 102.
Kemenczei T. 1984. 44, 46., Szajla LXXVI.t. 8.,
Aggtelek Baradla barlang CIII.t. 15, 16.
- 69/ Patek E. 1968. VI.t. 1-4, 7-8, 10-11. típus.
Kemenczei T. 1984. 43, 45-46., Miskolc Kőlyuk
barlang CVII.t. 9, 11., Szendrő-Ördögáti Csengő
barlang CX.t. 8-10. stb.
- 70/ Patek E. 1968. VI.t. 6., VII.t. 4. 5. típus.
Kemenczei T. 1984. /pilinyi kultúra/ XIII.t. 7, 14,
21. /kyjaticei kultúra/ 45, 46., Ózd, Kőalja XC.t.
13., Aggtelek Baradla barlang CI.t. 1, 3. stb.
- 71/ Kemenczei T. 1984. 46. Sajószentpéter XCV.t. 2.,
Miskolc Szeleta barlang CVIII.t. 4-6, 10., Miskolc
Büdöspeszt barlang CVI.t. 1-4. stb.
Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979.
Diósjenő-Pogányvár 22.t. 1., Nagybörzsöny-Magyarhegy
66.t. 4, 5, 7, 9., Nagybörzsöny-Rustokhegy 71.t.
1., 72.t. 4, 5., Perőcsény-Halyagos 76.t. 10, 12.
Patek E. 1973. 61.t.
- 72/ Kemenczei T. 1984. 46. Sajószentpéter XCIV. t. 10,
12, 22, Aggtelek Baradla barlang CI. t. 17, 18,
21-24, CIII.t. 1, 2, 5. stb.
Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. Nagy-
börzsöny-Rustokhegy 72.t. 3.

- 73/ Kemenczei T. 1984. Bükkaranyos-Földvár XXIII.t.
7, 9, 14., Miskolc-Büdöspeszt barlang CVI.t. 1., Agg-
telek-Baradla barlang CII.t. 13.
- 74/ Kemenczei T. 1984. /gávai kultúra/ Köröm CXLV.t.
7., Prügy CX^LLIX.t. 6, GL.t. 17., GLII.t. 17.
Patek E. 1973. 61.t. /Szilvásvárads-Töröksánc/
Patek E. 1974. V.t. 3. /Tiszakeszi/.
Hänsel, B. 1976. 45.t. 7. /Babadag/
- 75/ Kemenczei T. 1984. CXLV.t. 2.
- 76/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979.
lapos fogófülek: 22.t. 6., 66.t.12, 14., 71.t. 5, 7.,
ujjbenyomással tagolt bordák: 22.t.3., 71.t.2, 3, 6,
72.t. 9, 12.
Párducz M. 1970. 3.t. 1,4.
Patek E. 1973. 61.t.
- 77/ Kemenczei T. 1984. Ózd, Kőalja XCI. t. 6, 8, 10.,
XCII.t. 6., Sajókeresztur XCIII.t. 12 stb.
- 78/ Kemenczei T. 1984. /A felsőtárkányihoz leginkább
hasonlító töredékek/ Köröm CXLI.t. 15, CXLV.t. 18.,
Prügy CLIV.t. 22.
- 79/ Patek E. 1968. Szentendre XXXVII.t. 3., Környe
CXVI.t. 13, 14.
- 80/ Párducz M. 1970. 99. 3. tábla 2., 5, 6, 7.

- 81/ Kemenczei T. 1966/b. 62.; Kemenczei T. 1984. 55.
OXXIII. tábla b-c.
- 82/ A feldolgozó, Galántha M. szíves szóbeli közlése.
- 83/ Vulpe, A. 1965. 5.t. 2, 3, 7.t. 11.
- 84/ Čičikova, M. 1974. 9.t. 6., 10.t. 1.;
Hänsel, B. 1976. 25.t. 6, 7.
- 85/ Hänsel, B. 1976. Babadag VI.t. 31., É-Bulgária,
Rabisa barlang 22.t. 15., 19.t. 13. Ostrov csoport
XI.t. 24, 25.
- 86/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979.
76.t. 2., 131. jegyzet.
- 87/ Patek E. 1973. 29., 61. tábla /Szilvásvár-
Töröksánc/
Patek E. 1974. 337-362. I-V.t., Patek E. 1980.
160-163. Abb. 2, 3.,
Patek E. 1982. 28-48. Abb. 16, 17, 20, 21.
Kemenczei T. 1981/b 80.83.
- 88/ Veliacik, L. 1983. XXX.t. 13, 14.
Patek E. 1968. III.t. 15. típus.
Kemenczei T. 1984. Szajla LXXXI.t. 20., LXXII.t. 17.
- 89/ Patek E. 1968. IV.t. 3 típus, Keszthely CIX.t. 11.;
Patek E. 1961. XV.t. 9, 10.

- 90/ Patek E. 1968. VII.t. 3, 7-9. típus, Csabrendek
LIX.t. 2, 10-12, Koroncó XLVIII.t. 7, 3.
Kemenczei T. 1984. Ózd, Kőalja XCI.t.18.,
Szajla LXXVII.t. 21.
- 91/ Patek E. 1968. V.t. 10. típus, Szentendre
LXXXVII.t. 9., CXXII.t. 3., Szentendre-Szigetmonos-
tor CXXVI.t. 7, CXXVIII.t. 2.
Patek E. 1961. I.t. 7., VII.t. 7., IX.t. 9.
Kőszegi F. 1960. LXXXIV.t. 4.
Kemenczei T. 1984. Szajla LXXXIII.t. 19.
- 92/ Patek E. 1961. XVIII.t. 1., XXIV.t. 5.
Patek E. 1968. VII.t. 29. típus, VIII.t. 10. típus.
Kemenczei T. 1984. Szajla LXXIII.t. 5.
- 93/ Patek E. 1968. V. t. 21, 24. típus /Pécs, Lengyel-
tóti/.
Patek E. 1974. 337-362. V.t. 11-13. /Mezőcsát/
453-463. 3. t. 25. /Mezőcsát/
Patek E. 1980. 1982. 28-48. 17.t. 25. /Mezőcsát/
18.t. M/2. /Lengyel/ 19.t. D/2. /Lengyeltóti.
Hänsel, B. 1976. V.t. 3. típus, 44.t. 1,2. /Babadag/
- 94/ Patek E. 1968. VIII.t. 27. típus, Sághegy XX.t.
16, 18, 19., XII.t. 9. Patek E. 1961. Neszmély
VIII.t. 27.
- 95/ Kemenczei T. 1984. Vajdácson LVI.t.5.
Hänsel, B. 1976. I.t. 25. típus.

- 96/ Patek E. 1961. Neszemély XXVII.t. 8.
Patek E. 1968. Visegrád-Kőbánya XXXIX.t.9,
Lengyeltóti XCI.t. 1., Kakasd LXXIX.t. 11.
Patek E. 1974. II.t. 10.
Patek E. 1982. 28-48., 18.t. H/2 /Dunaföldvár/,
K/2 /Kakasd/.
- 97/ Kemenczei T. 1984. Sajószentpéter XCIV.t. 5.,
Aggtelek Baradla barlang CII.t.4., gávai terület-
ről: CXLIX.t. 1, 2, CLI.t.6, 11., CLII.t. 7. stb.
- 98/ Kemenczei T. 1984. Miskolc Szeleta barlang CVIII.t.
9, 13., Miskolc- Budapest CV.t. 1.
- 99/ Kemenczei T. 1984. Sajószentpéter XCIV. t. 13, 21.
Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. Nagy-
börzsöny-Rustokhegy 72.t. 8.
- 100/ Smirnov, K. F. 1961/1. 46-72.
Bándi G. 1963. 46-60.
Kovács T. 1969. 159 -165., Kovács T. 1977. 27.
- 101/ Mozsolics A. 1953. 69-110.; Mozsolics A. 1960.
125-135.
- 102/ Gallus S. - Horváth T. 1939. VIII.t.4.
- 103/ Mozsolics A. 1953. Mecsekszabolcs Fig. 31.,
XV.t. 11.,
Ismeretlen lelőhely Fig. 29., XV.t. 12.

- 104/ Párducz M. 1946. 134-140., IV.t. 12, a, b.
Mozsolics A. 1953. Fig. 30.
- 105/ Mozsolics A. 1953. Fig. 32.
- 106/ Mozsolics A. 1953. Fig. 33-35., XV.t. 6-8.
- 107/ Hüttel, H.G. 1981. 117-121. 13.16.t.; Pécs-
Makárhegy 15.t. 159., Sághegy 15.t. 160-163.,
16.t. 164.
- 108/ Mozsolics A. 1960. 125., LXXIII-LXXIV.t.
- 109/ Kovács T. 1969. Fig. 5., Fig 6/1.
- 110/ Kemenczei T. 1970. XXI.t. 4.; Kemenczei T. 1984.
47. Szendrő Ördögháti Csengő barlang CX.t. 5.,
Aggtelek Baradla barlang C.t. 27.
- 111/ Szabó J. Gy. 1966. 35.; Szabó J. Gy. 1969. 74.
- 112/ Smirnova, G.I. 1985/4. 37-39. 1.t. 1-3.
A mezőcsáti szabla datálása: Patek 1980. 153-163.
- 113/ Meljukova, A.I. 1982. 5.t. 19-20.
- 114/ Gallus S. - Horváth T. 1939. VIII. t. 3. /Kis-
kőszeg/.
- 115/ Patek E. 1964. I.t. 18, 19.; Patek E. 1982.
17.t. 28.
- 116/ Nováki Gy. 1979. 103. 39. kép 1, 2.

- 117/ Párducz Mihály az ekkori datálásnak megfelelően a késő bronzkorba és a korai vaskorba sorolta a települést. Mi végig késő bronzkor alatt tárgyaltuk, de a leletanyag vizsgálatánál bebizonyosodott, hogy a felső réteg anyaga időben már a koravaskorba nyúlik át.
- 118/ Nagy L. 1979. 17-73.
Kóvári K. 1979. 10.
Maráz B. 1979. 131.
- 119/ Párducz M. közleményei /1963.299., 1965.231., 1970. 100-102./ és a dokumentáció alapján összeállított fejezet.
- 120/ Nováki Gy. 1979. 75-122.
- 121/ Párducz M. 1970. 5. tábla.
- 122/ Vargha L. 1955. 48-56., Bronzkori nyereg tetőse, fonott, tapasztott fali ház rekonstrukciója Vargha L. nyomán: Kovács T. 1977. 3-5. szövegközti rajz.
- 123/ Bátky Zs. 1941-43., Bakó F. 1978. 51-55.
- 124/ Párducz M. Ásatási Naplók I-II., 1963. 299., 1965. 231., 1970. 100-102.
- 125/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. /Nagybörzsöny-Rustokhegy/ 63-68., /Kemenecze-Godóvár /49-52., /Hont-Jelenhegy/ 42-44., /Kemenecze-Magosfa/ 53.

- Patek E. 1973. /Szilvásvárad-Töröksánc/ 25-30.
- Párducz M. 1970 /Bükkszentlászló-Nagysánc/ 99-100.
- 126/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. 25-27.,
19-22. kép.
Kemenczei T. 1984. 131.
- 127/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. 42-44.,
39-40. kép,
Kemenczei T. 1984. 130-131.
- 128/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. 49-52.,
46-52. kép,
Kemenczei T. 1984. 131.
- 129/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979.^{53.} 53-54.
kép, Kemenczei T. 1984. 131.
- 130/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós 1979., 59-63.,
64-66. kép,
Kemenczei T. 1984. 132.
- 131/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. 63-68.,
67-72. kép,
Kemenczei T. 1984. 132.
- 132/ Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979., 69-71.,
74-76. kép.
Kemenczei T. 1984. 134.
- 133/ Patay P. 1954. 16. /Arch. Ért. 1954. 74.,
Arch. Ért. 1956. 96./,
Kemenczei T. 1984. 41., 143.

- 134/ Kemenczei T. 1984. 41., 142.
- 135/ Kemenczei T. 1984. 41., 134.
- 136/ Kemenczei T. 1984. 41., 131.
- 137/ Kemenczei T. 1984. 41.,
- 138/ Kemenczei T. 1984. 41., 129.
- 139/ Kemenczei T. 1984. 131.
- 140/ Kemenczei T. 1984. 41., 135., Gádor J. 1982.
121-123.
- 141/ Patek E. 1970. 131. /Arch. Ért. 1963.299.,
Arch. Ért. 1964.254./
Patek E. 1973. 25-30. XVI-XX., LXI. tábla,
Kemenczei T. 1984. 41. 143.
- 142/ Párducz M. 1970. 99-100, 3. tábla /Arch. Ért.
1959.202/,
Kemenczei T. 1984. 41., 128.
- 143/ Kemenczei T. 1984. 41.
- 144/ Nováki Gy. 1969. 135-141., Nováki Gy. 1979.
75-122.,
Nováki Gy. - Sándorfi Gy. - Miklós Zs. 1979. 84-87.
Kemenczei T. 1970. 17-78., 1984. 40-57.
Patek E. 1968. 19-24., 45-46., 1973. 25-30. stb.
- 145/ Nováki Gy. 1979. 106-107.
- 146/ Bükönyi S. 1974. 34., 360.

- 147/ Kemenczei T. 1984. 40., 134., 15. kép.
- 148/ Vértés L. 1956. 5.; Hellebrandt M. 1973. 589.;
Kemenczei T. 1984. 129.
- 149/ lásd 81/, 141/, 142/. jegyzet.
Bükönyi S. 1974.
- 150/ Kemenczei T. 1974. 13, 14.; Kemenczei T. 1981/a
26-39.; Kemenczei T. 1981/b 79-92.;
Kemenczei T. 1984. 57, 86, 94, 95.
- 151/ Szabó J. Gy. 1969. 74-77.;
Kemenczei T. 1981/b 79-92.; Kemenczei T. 1984.
94-95.; Patek E. 1966/67. 101-107.; 1974.
337-362.; Patek E. 1980. 160-163.

IRODALOM

a kutatástörténeti és a neolitikus anyagot
feldolgozó fejezetekhez

Bartalos Gyula

1909. Heves vármegye őskora. Heves Vármegye,
Magyarország Vármegyéi és Városai,
Budapest

Chikán Zoltán

1961. Óskori erőd a Várhegyen. Az Egri Vár
Hiradója, 2., 29-33.

Goldmann György

1981. Battonya-Gödrösök és a tiszai kultúra
kialakulása. /Egyetemi doktori disszer-
táció/ Békéscsaba.
- 1983/1. Az alföldi vonaldíszes kerámia
fiatal szakaszának leletei Békés megyé-
ben. Arch. Ért. 24-34.

Hampel József

1892. A bronzkor emlékei Magyarhonban II. Buda-
pest

Hegedüs Katalin

- 1982-83/1. The settlement of the neolithic Sza-
kálhát-group at Csanytelek-Ujhalastó.
MFMÉ. 7-54.

Heves megye műemlékei II.

1972. Magyarország műemléki topográfiája VIII.
Budapest. 729-743.

Ipolyi Arnold

1866. A hunok bálháronakuti... Archeológiai
Közlemények VI. 6-7.

Kalics Nándor

1960. Védett telepek, erődítések problémája
Észak- és Keletmagyarországon a bronz-
kor kezdetéig. ELTE Régészeti Dolgoza-
tok., 33-44.
1969. Heves megye régészeti emlékei I. Őskor.
Heves megye műemlékei I. Magyarország
műemléki topográfiája VII. Budapest,
15-39.

Kalics Nándor - Makkay János

1966. Die Probleme der Linearkeramik im Alföld.
Acta Antiqua et Archeologica X. 35-47.
1977. Die Linienbandkeramik in der Grossen
Ungarischen Tiefebene. Budapest.

Körök József - Patay Pál

1958. A bükk-i kultúra elterjedése Magyarorszá-
gon. Régészeti Füzetek Ser. II. Nr. 2.

Kerek József

1959. Régészeti Füzetek Ser. I, Nr. 11. 21-22.
1960. A vonaldíszes kerámia kultúra elterjedése az Alföldön. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1958/59. 19-47.
- 1979-80. Adatok a Tiszazug újkőkori településéhez. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 39-40.

B. Kutsián Ida

1955. Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya. Conférence Archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences, Budapest, 69-87.
1963. The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Archeologia Hungarica 42.
1966. Das Neolithikum in Ungarn. Archeologia Austriaca, 40., 249-280.

Lichardus, Jan

1968. Jaskyna Domica. Bratislava.
1974. Studien zur Bükker Kultur. Bonn.

Makkay János

1969. The Late Neolithic Tordos Group of Signs. Alba Regia 10, 9-50.

Makkay János

1980. A magyarországi neolitikus rendszer és fejlődésének főbb vonásai. /Kandidátusi Értekezés/ Budapest

1982. A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Budapest.

Makkay, János

1984. Early stamp seals in south-east Europe. Budapest

D. Matus Edit

1984. Felsőtárkány-Várhegy neolitikus telepe. Agria /Az egri Múzeum Évkönyve/ XX. 13-45.

Ortvay Tivadar

1874. Közlemények a MNM Érem- és Régiségosztályából. III. Arch. Ért. VIII.

1876. A MNM Érem- és Régiséggyűjteménye 1874-ben. Archeologiai Közlemények X., 83-133.

Párducz Mihály

1963. Arch. Ért. 90. 299. /RF 16/1963/ 22.

1965. Arch. Ért. 92. 231. /RF 18/1965/ 11.

1970. Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften I. 100-102.

Rómer Flóris

1866. Műrégészeti Kézikönyv. I.
1868. Magyar régészeti krónika. Archeologiai Közlemények VII. 76-78.
1869. Rövid jelentés az archeologiai osztálynak Egerben tartott ülésének eredményéről. Arch. Ért. I., 8-11. Egyveleg. Arch. Ért. I., 126-128.
1878. Résultats généraux du Mouvement archéologique en Hongrie.

Roska Márton

1941. A Torma Zsófia-Gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményében. Kolozsvár

Šiška, Stanislav

1979. Die Bükker Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene. Slovenská Archeológia XXVII-2, 245-290.

Soós Imre

1975. Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 208-211.

Szabó János Győző

1962. Az Egri Vár Híradója 4., 28.
1965. Az Egri Vár Híradója 6., 45.
1969. Az Egri Vár Híradója 8., 34-38.
1976. AAH. 28. 440.

Szénásszky Júlia

1981. A szakálhádi kultúra kialakulása.
/Egyetemi doktori disszertáció/ Békés-
csaba
1979/1. A korai szakálhádi csoport települése
Battonyán. Arch. Ért. 67-78.

Tompa Ferenc

1929. Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bülk- und
die Theiss Kultur. Archeologia Hungarica
V-VI.
1936. Budapest őskora. Tanulmányok Budapest
múltjából IV. 1-18.

Trognayer Ottó

1957. Ásatás Tápé-lebőn. A Móra Ferenc Múzeum
Évkönyve, 19-60.

Vlassa

1963. Chronology of the Neolithic in Transylvania,
in the Light of the Tartaria Settlement's
Stratigraphy. Dacia 7. 435-494.

IRODALOM

a késő bronzkori-koravaskori leletanyagot
feldolgozó fejezetekhez

Bakó Ferenc

1978. Parasztházak és udvarok a Mátra vidé-
kén. Budapest

Bánda Gábor

1963. Középső bronzkori lószerszám-szíjelosztó
csontlemezek kérdése a Kárpát-medencé-
ben. Arch. Ért. 90. 46-60.

Báthly Zsigmond

1941-43. Építkezés. A magyarság néprajza I.
Budapest

Bökényi Sándor

1974. History of Domestic Mammals in Central
and Eastern Europe. Budapest

Bóna István

1958. Chronologie der Hortfunde vom Koszider
Typus. AAH 9. 211-243.

Čičikova, M.

1974. Frühthrakische Siedlung in Bulgarien.
Symposium zu Problemen der jüngeren
Halstattzeit in Mitteleuropa. Bratislava
1974. 61-

Gádor Judit

1982. HOMÉ XXI. 121-123.

Gallus Sándor - Horváth Tibor

1939. Un peuple cavalier préscythique en Hongrie.
A legrégibb lovasnép Magyarországon.
Diss. Pann. Ser. II. No. 9.

Hänsel, B.

1976. Beiträge zur regionalen und chronologischen
Gliederung der Älteren Hallstattzeit an
der unteren Donau. Bonn

Hellebrandt Magdolna

1973. A Kyjatice kultúra újabb lelőhelye.
HOMÉ XII. 589-593.

Hüttel, H. G.

1981. Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und
Osteuropa. Prähistorische Bronzefunde
XVI/2.

Kalicz Nándor

1969. Heves megye régészeti emlékei I. Heves
megye műemlékei I. 15-39.

Kemeneszi Tibor

1965. Die Chronologie der Hortfunde von Typ
Rimaszombat. HOMÉ 5. 105-175.

1966/a. A Jászberény-cserőhalmi későbronzkori
temető. Arch. Ért. 93. 65-97.

Kemenyzei Tibor

- 1966/b. Koravaskori bronz raktárleletek a miskolci múzeumban. HNMÉ. 6. 49-107.
1970. A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. HNMÉ 9. 17-78.
1974. Újabb leletek a Nagyberki-szalacska koravaskori halomsírekből. Arch. Ért. 101. 3-16.
1975. Geschichte Nordungarns im 13.-9. Jahrhundert v. u. Z. AAH 27. 331-336.
- 1981/a. A prügyi koravaskori kincslelet. Comm. Arch. Hung. 26-39.
- 1981/b. Ostungarn in der Zeit der Frühhallstattkultur. Die Hallstattkultur Symposium Steyr 1980. Lins, 79-92.
1984. Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest

Kovács Tibor

1969. Újabb őskori agancszabla leletek a Kárpát-medencében. Prehistoric Horse-Bits of antler found in the Carpathian Basin recently. Alba Regia X. 159-165.
1977. A bronzkor Magyarországon. Hereditas, Budapest

Kőszegi Frigyes

1960. Beiträge zur Geschichte der ungarischen
Umenfelderzeit /Ha A-B/ AAH. 12. 137-186.

Kővári Klára

1979. A pilinyi kultúra települése Aszódon.
Múzeumi Füzetek 14. 5-15.

Marás Borbála

1979. Baranya megye az őskorban. Késő bronzkor
106-133. Baranya megye története az ős-
kortól a honfoglalásig. Pécs

Meljukova, A. I.

1982. Novúje dannúje o Keramike tipa Szaharna-
Szolonesenú v Moldavii. Kratkije Szooobcsenije
Institut Arheologii 170. 3-12.

Mozsolics Anália

1953. Mors en bois de cerf sur le territoire
du Bassin des Carpathes. AAH. 3. 69-111.
1960. Die Herkunftsfrage der ältesten Hirsch-
geweihtrensen. AAH. 12. 125-135.

Nagy László

1979. A tűzikutya és holdidő kérdése magyar-
országi leletek alapján. VMK 14. 17-73.

Nováki Gyula

1969. Földvárásatások a bakonyi Cuha-völgy
könyvéén. VMMK 8. 135-141.
1979. Óskori és középkori földvárak a bako-
nyi Cuha-völgyben VMMK 14. 75-122.

Nováki Gyula - Sándorfi György - Miklós Zsuzsa

1979. A Börzsöny hegység óskori és középkori
várai. Fontes Arch. Hung. Budapest

Párducz Mihály

1946. Csongrádi leletek. Az Alföldi Tudományos
Intézet Évkönyve I. 131-148.
1959. Arch. Ért. 86. 202.
1963. Arch. Ért. 90. 299.
1965. Arch. Ért. 92. 231.
1970. MAI I. 100-102. /Felsőtárkány/, 99-100.
/Bükkeszentléczlő/.

Patay Pál

1954. Nógrád vármegye őskora. Nógrád megye mű-
emlékei I. Budapest

Patek Erzsébet

1961. Die Siedlung und das Gräberfeld von Nemeságy.
AAH 13. 33-82.
- 1966/67. Präsalythische Gräber in Ostungarn. MFMÉ
101-107.

Patek Erzsébet

1968. Die Urnenfelderkultur in Transdanubien.
Budapest
1970. MAI I. 131.
1973. Bericht über die Ausgrabung des spätbronze-
zeitlichen Duxwalles von Töröksáp bei
Sárvásvár. MAI. 4. 25-30. XVI-XX.,
LXI. tábla.
1974. Präsalythisches Gräberfeld in Ostungarn.
Symposium zu Problemen der jüngeren Hall-
stattzeit in Mitteleuropa. Bratislava,
337-362.
1980. Einige Daten zu den Anfängen der Frühheisen-
zeit in Ungarn. Situla 20/21. Ljubljana,
153-163.
1982. Recent excavations at the Hallstatt and
La Tène hillfort of Sopron Várhely /Burg-
stall/ and the predecessors of the
Hallstatt culture in Hungary. BAR Inter-
national Series 144. 1-57.

Paulik, J.

1962. K problematike stredného Slovenska v
mladšej dobe bronzovej. Sborník Československé
společnosti archeologické, 2. Brno, 114-136.

Smirnov, K. F.

1961. Archeologiceseszkije dannoje o drevnyih
vszađnyikah. Povolzsoszko-Uralszkin
sztyennoj. CA. 1961/1. 46-72.

G. J. Smirnova

1985. Osznovü kronologii pzedszkitjiti
panjatnyikov jagesapada SzSzSzR. CA,
1985/4.

Szabó János Győző

1966. Az egri múzeum avarkori emléanyaga II.
Sírleletek Dormánd-Mányipusztáról. Az
Egri Múzeum Évkönyve IV. 35. 1969. A he-
vesi szkitakori temető. Az Egri Múzeum
Évkönyve VII. 55-127.

1969

Vargha László

1955. A barcai bronzkori lakóház. Arch. Ért.
48-56.

Veliačik, L.

1983. Die Lausitzer Kultur in der Slowakei.
Nitra.

Vértes László

1956. Ausgrabungen in der Petényi und Peshő
Höhle. FA VIII. 5.

Vulpe, A.

1965.

Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien

/die Basarabi-Kultur/. Dacia 9. 105-132.

KÉPEK, TÁBLÁK JEGYZÉKE

I. tábla:	Helyrajzi vázlat Felsőtárkány-Várhegyről
II. tábla:	Szintvonalas felmérés Felsőtárkány-Várhegyről
III. tábla:	A földvár B-i része, ásatási helyszínrajz
IV. tábla	1. kép: 1. ház ÉK-i sarka 2. kép: 2., 5. ház alapja 3. kép: A 4. ház ÉK-i sarkában lévő edényesemő
V. tábla	1. kép: IV., VI., VII. szelvény ásás közben 2. kép: A 3. és a 13. árok profilja
VI. tábla	1. kép: Az 1. késő bronzkori ház és a sánc metszete 2. kép: A 4. késő bronzkori ház É-i oldalán lévő árok É-i falának metszete
VII. tábla:	Az 1. késő bronzkori ház alaprajza
VIII. tábla:	A 2. késő bronzkori ház alaprajza
IX. tábla:	A 3. késő bronzkori ház alaprajza
X. tábla:	A 4. késő bronzkori ház alaprajza és rekonstrukciós vázlata

- XI. tábla: Lakóépület rekonstrukciós vázlat.
"Egy ágasfára szerkesztett szaruzati rend"
- XII. tábla: Lakóépület rekonstrukciós vázlat.
"Egy oszlopra támaszkodó centrális szerkesztett rendszer"
- XIII. tábla: Lakóépület rekonstrukciós vázlat
- XIV. tábla: Lakóépület funkcionális, lakhatósági felosztása

A neolitikum anyaga

- XV. tábla: 3. árok: 1-13.
- XVI. tábla: VI. szelvény: 1-5, 7, 8, 10., 3. késő bronzkori ház területéről: 6, 15.,
4. árok: 9, 11-14., 1. árok: 16-17.
- XVII. tábla: 13. árok: 1-13., 16., 6. árok: 14, 15, 17-19.
- XVIII. tábla: 9. árok: 1-11., 8. árok: 12-15.
- XIX. tábla 11. árok: 1-27.
- XX. tábla: 11. árok: 1-16.
- XXI. tábla: 11. árok: 1-7.
- XXII. tábla: 11. árok: 1-8.

XXIII. tábla: VI. szelvény: 1-11.

XXIV. tábla: VI. szelvény: 1-22.

XXV. tábla: 2. késő bronzkori ház területéről: 1, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 14., III. szelvény: 2, 3, 6, 7, 10, 13.

XXVI. tábla: I. szelvény: 1, 2, 4, 5, 7-10., II. szelvény: ^{3, IV. szelvény} 6, 11., X. szelvény: 12, 15., 5. késő bronzkori ház területéről: 13, 14.

XXVII. tábla: 1. késő bronzkori ház területéről: 1-13.

XXVIII. tábla: 11. árok: 1-4., 6-10., 6. árok: 5.

XXIX. tábla: VI. szelvény: 1-3., 3. árok: 4, 6., 11. árok: 5, 11., 2. késő bronzkori ház ^{7; 6. árok: 8; 3. késő bronzkori ház területéről} területéről: 9., I. szelvény: 10., 1. késő bronzkori ház területéről: 12.

XXX. tábla: VI. szelvény: 1-5, 7., 11. árok: 6., 6. árok: 8., 1. árok: 9., 3. árok: 10.

XXI. tábla: 11. árok: 1., VI. szelvény: 2., 1. késő bronzkori ház területéről 3 a, b., III. szelvény: 4.

A késő bronzkor-koravaskor anyaga

XXXII. tábla: 1 - 3. kép: 1. ház

XXXIII. tábla: 1 - 3. kép: 2. ház

XXXIV. tábla: 1. kép: 1. ház.,

2. kép: 2. ház,

3. kép: 3. ház

XXXV. tábla: 1 - 3. kép: 4. ház

XXXVI. tábla: 1., 2. kép: 4. ház

3. kép: 5. ház

XXXVII. tábla: 1 - 2. kép: III. szelvény

XXXVIII. tábla: 1. kép: 3. árok,

2. kép: VI. szelvény,

3. kép: II. szelvény

XXXIX. tábla: III. szelvény /60-patricsig/: 1-9.,

3. árok /150-180 cm/: 10, 11, 14, 15, 16.,

/180-200 cm/: 12, 13.

XL. tábla: 1. késő bronzkori ház: 1, 2, 6-12.,

II. szelvény: 3-5.

XLI. tábla: 1. késő bronzkori ház: 1, 3, 5, 8 -,

10, 13., II. szelvény: 2, 4, 6, 7, 11, 12.

XLII. tábla: 1. késő bronzkori ház: 1-8, 10, 11, 15.,

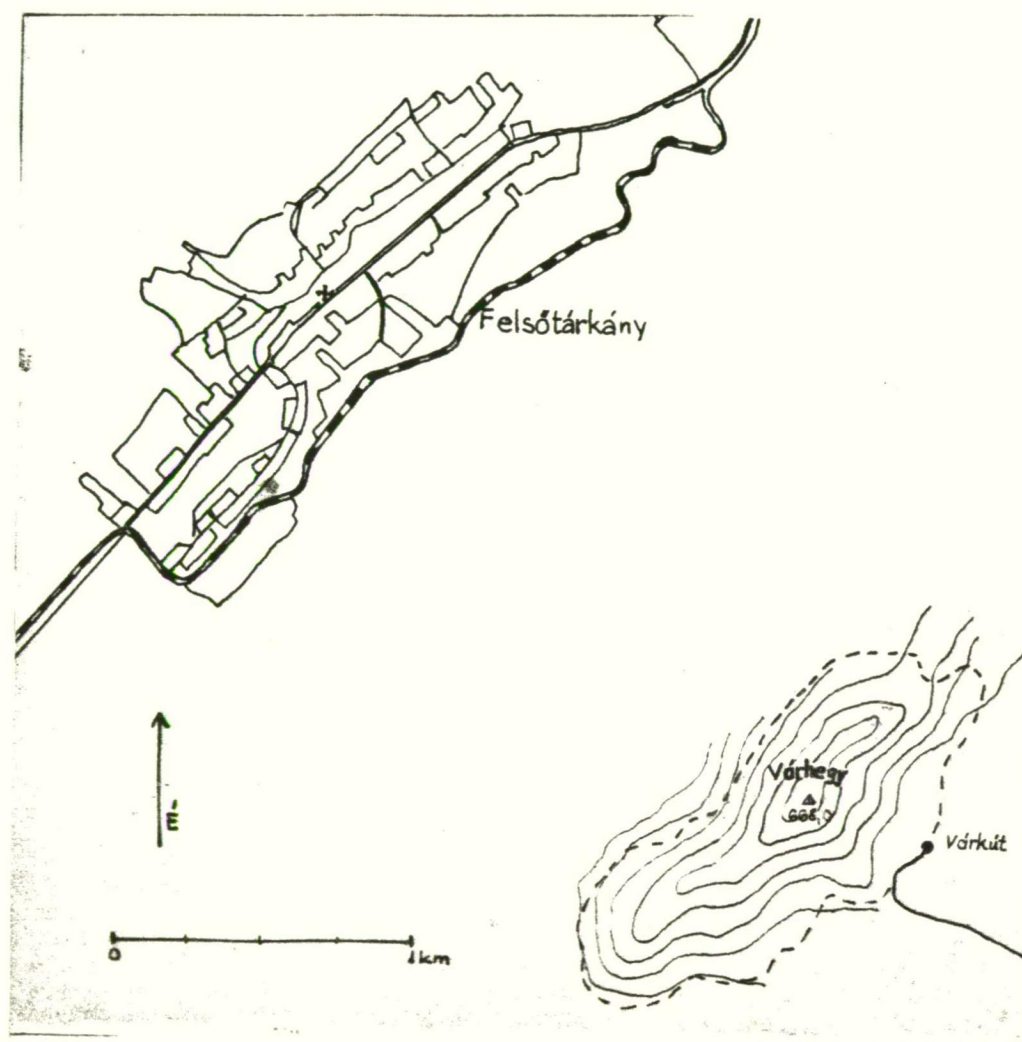
II. szelvény: 9, 12-14, 16-18.

- XLIII. tábla: III. szelvény /90-patiosig/: 1, 2, 11, 13, 15, 16.,
2. késő bronskori ház: 3, 4-10, 12, 14, 17.
- XLIV. tábla: III. szelvény /90-patiosig/: 1, 3, 4, 11-15.,
2. késő bronskori ház: 2, 5-10, 16 /90-patiosig/, 17-25/0-120 cm-ig/.
- XLV. tábla: 2. késő bronskori ház /120-140 cm/: 1, 4, 6-8, 13, 14, 16-20., /140-180 cm/: 2.,
III. szelvény /120-patiosig/: 3, 5, 9-12, 15.
- XLVI. tábla: 3. késő bronskori ház /0-70 cm/: 1-12.
- XLVII. tábla: 5. késő bronskori ház: 1 - 16.
- XLVIII. tábla: 13. árok /70-90 cm/ 2, 3-6, 14., /90-110 cm/: 8, 9, 11-13, 18., /120-140 cm/: 1.,
/165-180 cm/: 7, 10. X. szelvény: 15-17, 19-22.
- XLIX. tábla: 13. árok /90-120 cm/: 1., X. szelvény /40-120 cm/: 2-19.
- L. tábla: 1. késő bronskori ház: 1, 2, 7, 8, 9, 11.,
II. szelvény: 3, 4, 6, 10.,
2. késő bronskori ház: 5.
- LI. tábla: I. szelvény: 1, 5, 9., III. szelvény: 2, 3, 7, 10, 13, 14.,
2. késő bronskori ház: 4, 6.,
1. késő bronskori ház: 8, 11, 16, 17.,
II. szelvény: 12, 15.

- LII. tábla: 1. késő bronzkori ház: 1-3, 5.,
2. késő bronzkori ház: 4., II. szelvény
/rábontás/ 6, 7., /K-i oldal/: 8, 9.
- LIII. tábla: 2. késő bronzkori ház /120-140 cm/: 1.,
/90-patiesig/: 2., 1. késő bronzkori
ház: 3, 4.
- LIV. tábla: 2. késő bronzkori ház /60-patiesig/: 4.,
/120-140/: 1., III. szelvény /60-ig/:
2, 10., /90-ig/: 3, 5, 8., /120-ig/: 6,
7, 9.,
5. késő bronzkori ház: 11-15.,
- LV. tábla: 5. késő bronzkori ház: 1, 2, 8., IV. szel-
vény: 3., V. szelvény: 4-7.
- LVI. tábla: V. szelvény: 1., 3. késő bronzkori ház:
2-7, 9, 11., VI. szelvény: 8.,
X. szelvény: 10, 12.
- LVII. tábla: Agyagkorong Eger-kisegedről: 1.,
III. szelvény: 2a, b.
3. árok: 3a, b.
5. késő bronzkori ház: 4a, b.

TARTALOMJEGYZÉK:

I.	KUTATÁSTÖRTÉNET	2. oldal
II.	AZ ÁSATÁSOK ANYAGÁNAK ISMERTETÉSE	4. "
III.	A FELSŐTÁRKÁNYI NEOLITIKUS LELETANYAG /A SZILMEGI CSOPORT/ VIZSGÁLATA	21. "
	1. Kerámiaformák, díszítménytípusok	22. "
	2. Agyagkorongok	29. "
	3. A neolitikus település története	32. "
IV.	A FELSŐTÁRKÁNYI KÉSŐ BRONZKORI-KORAVASKORI LELETANYAG /A KYJATICEI KULTÚRA/ VIZSGÁLATA	35. "
	1. Kerámiaformák, díszítménytípusok	36. "
	2. Csonttárgyak	57. "
	3. Települési szintek a mélységadatok és a leletanyag alapján	61. "
	4. Telepjelenségek: gödrök, tűzhelyek, házak	67. "
	5. Házrekonstrukciók	71. "
	6. A késő bronzkori-koravaskori sánc	75. "
	7. A kyjaticei kultúra erődített földvárjai Észak-Magyarországon	78. "
	8. A felsőtárkányi késő bronzkori-kora- vaskori település története	83. "
	JEGYZETEK	89. "
	IRODALOM a kutatástörténeti és a neolitikus anyagot feldolgozó fejezetekhez	108. "
	IRODALOM a késő bronzkori-koravaskori lelet- anyagot feldolgozó fejezetekhez	114. "
	TÁBLÁK JEGYZÉKE	122. "

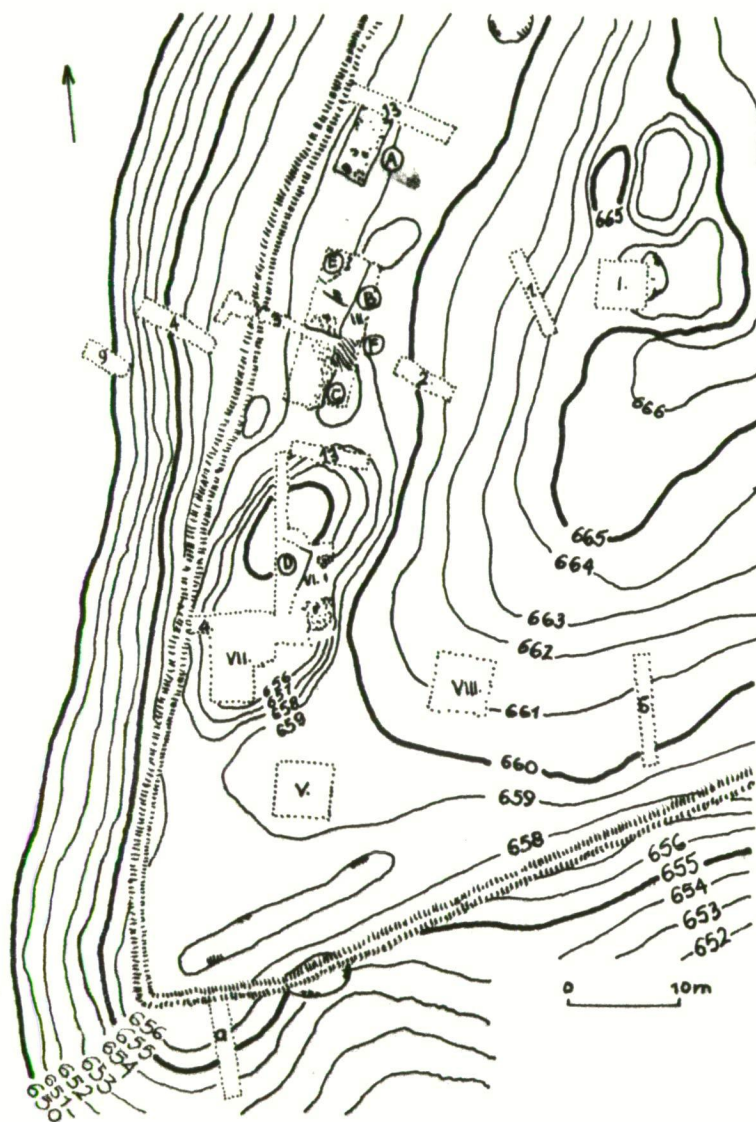

I. tábla: Helyrajzi vázlat Felsőtárkány-Várhegyről

II. tábla

II. tábla: Szintvonalas felmérés Felsőtárkány-Várhegyről

III. tábla: A földvár D-i része, ásatási helyszínrajz

IV.tábla

1.kép:1.ház ÉK-i sarka

2.kép:2.,5.ház alapja

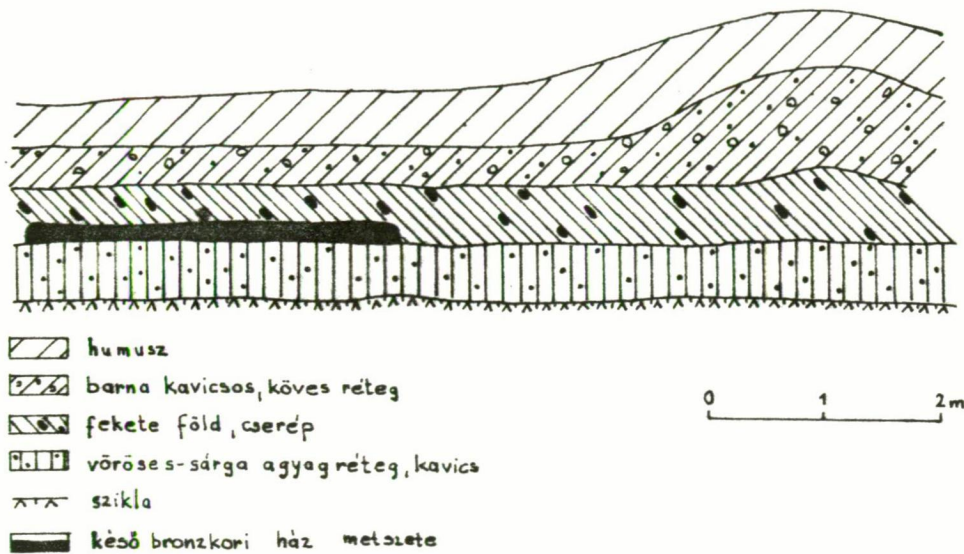
3.kép:4.ház ÉK-i sarkában
lévő edénycsomó

1.kép: IV., VI. és VII. szelvény ásás közben

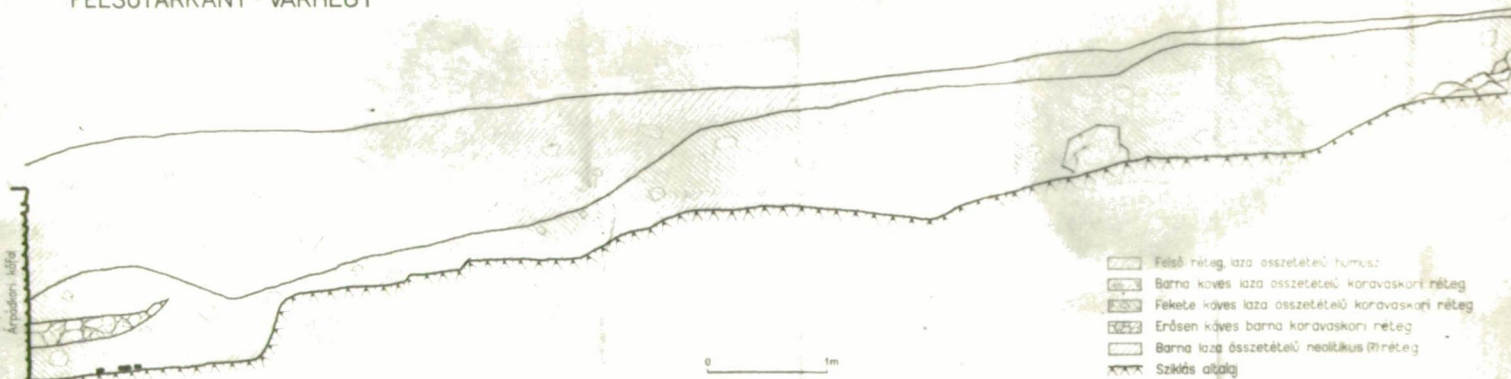

2.kép: a 3. és a 13. árok profilja

1.kép: Az 1. késő bronzkori ház és a sánc metszete

FELSŐTÁRKÁNY - VÁRHEGY

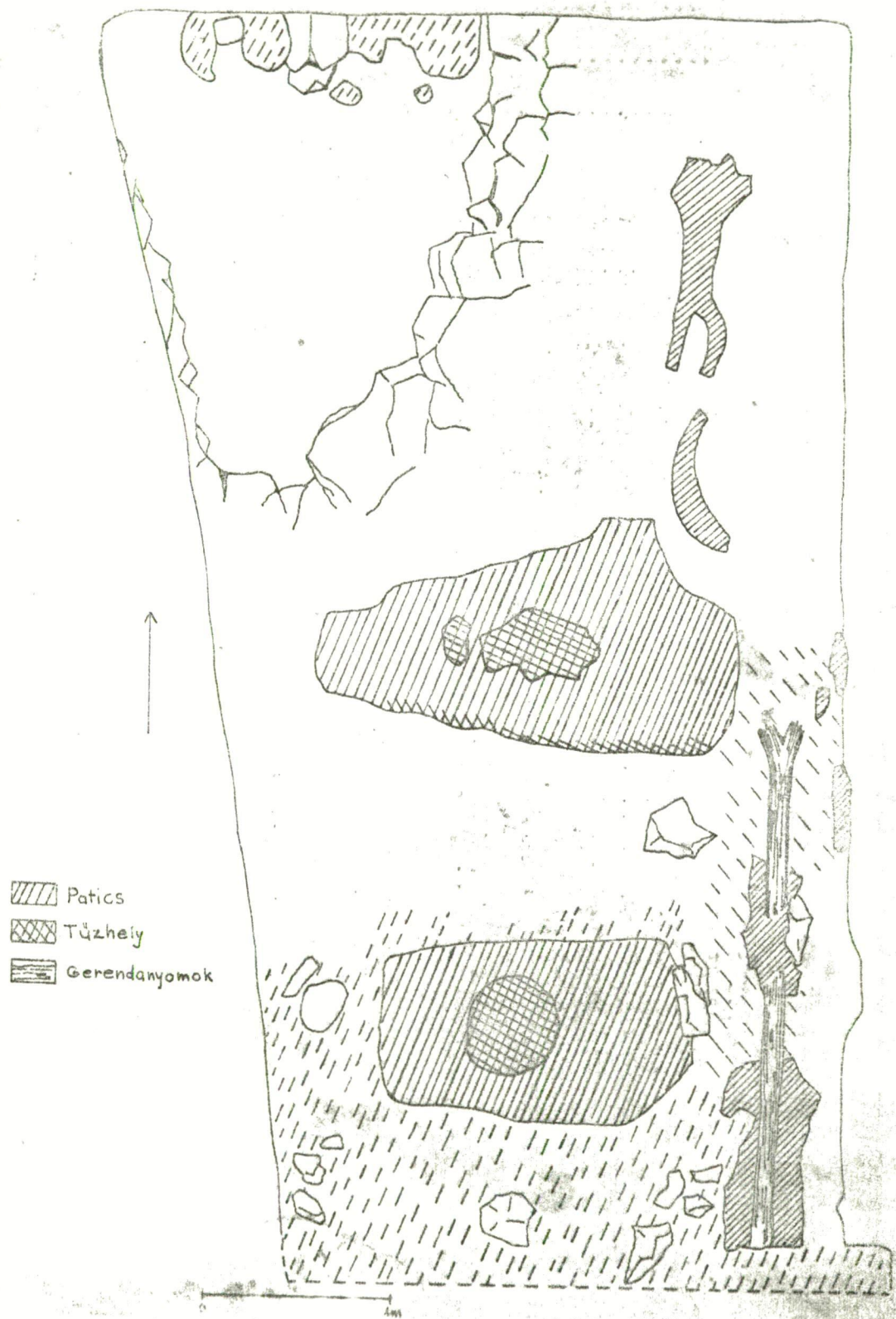

2.kép: A 4. késő bronzkori ház E-W oldalán lévő árok E-W falának metszete

Az 1. késő bronskori ház alaprajza

2. ház

A 2. késő bronzkori ház alaprajza

3. ház

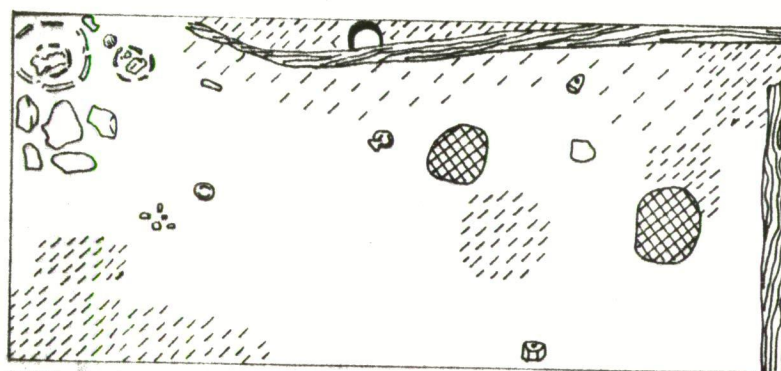
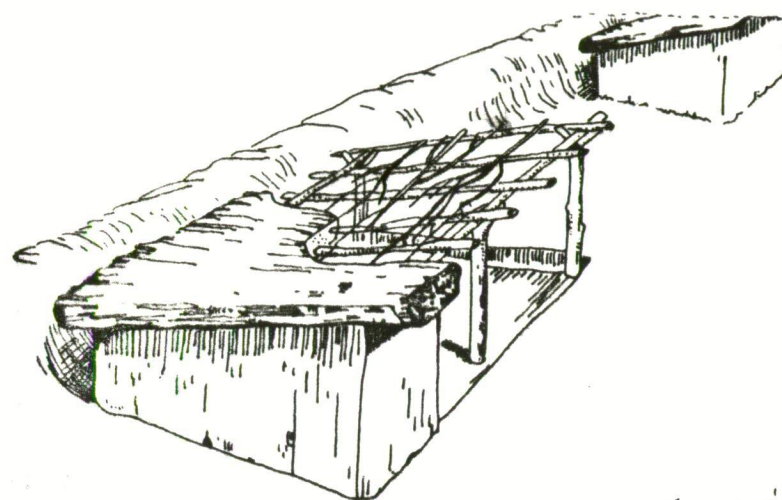
 Patics

0 1m

A 3. késő bronzkori ház alaprajza

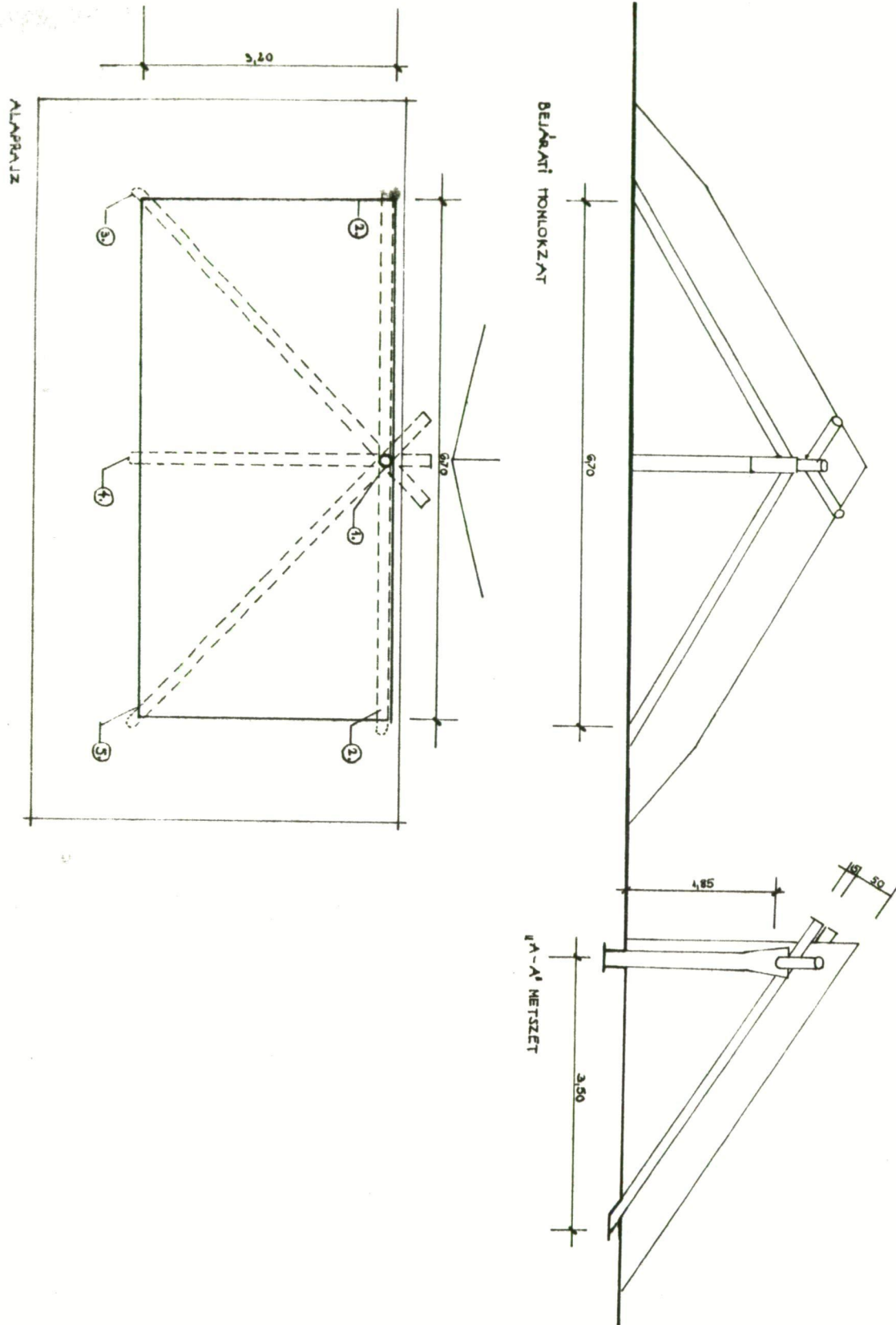

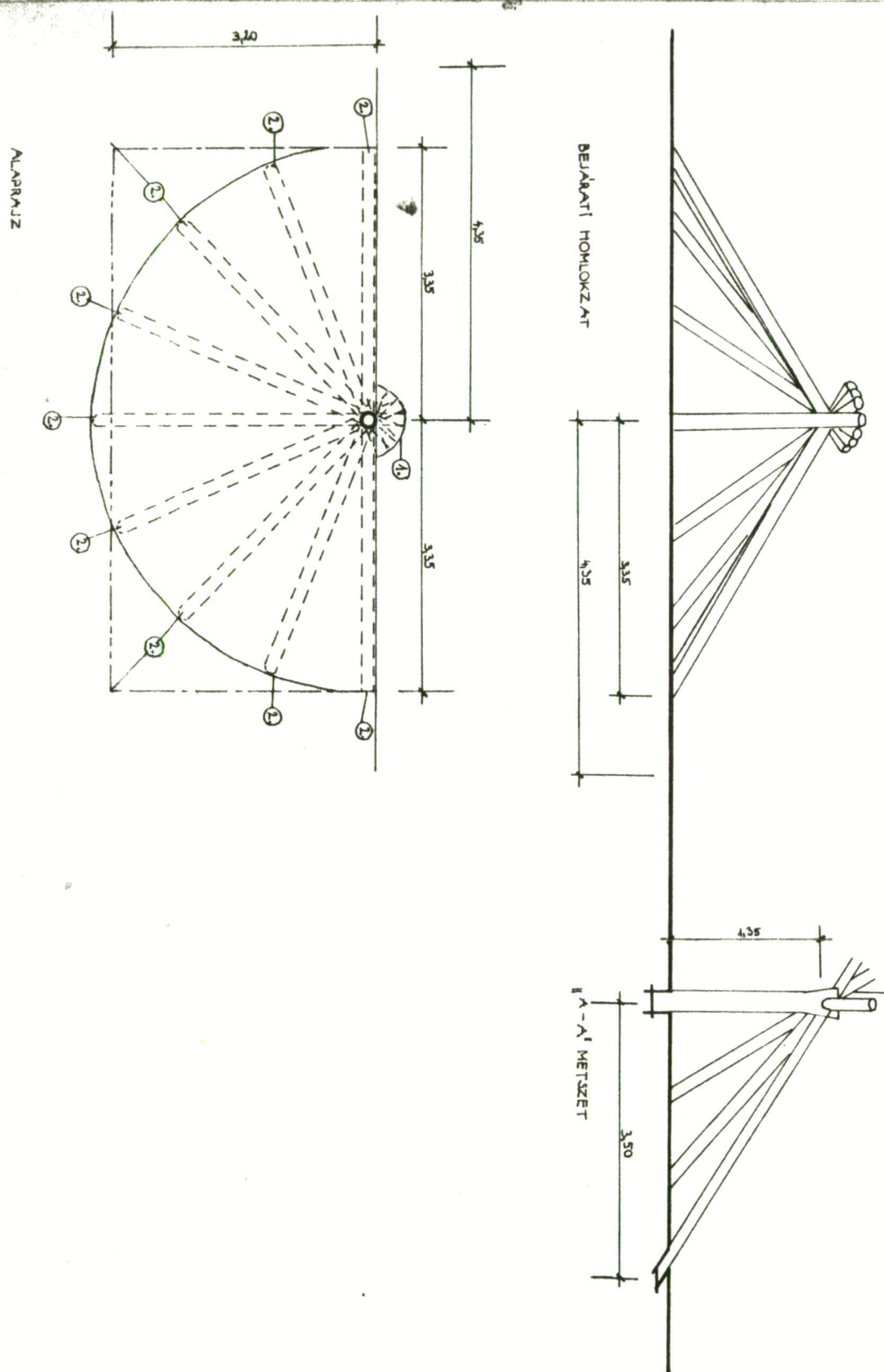
 Patics
 Tűzhely
 Gerenda maradványok

0 1 m

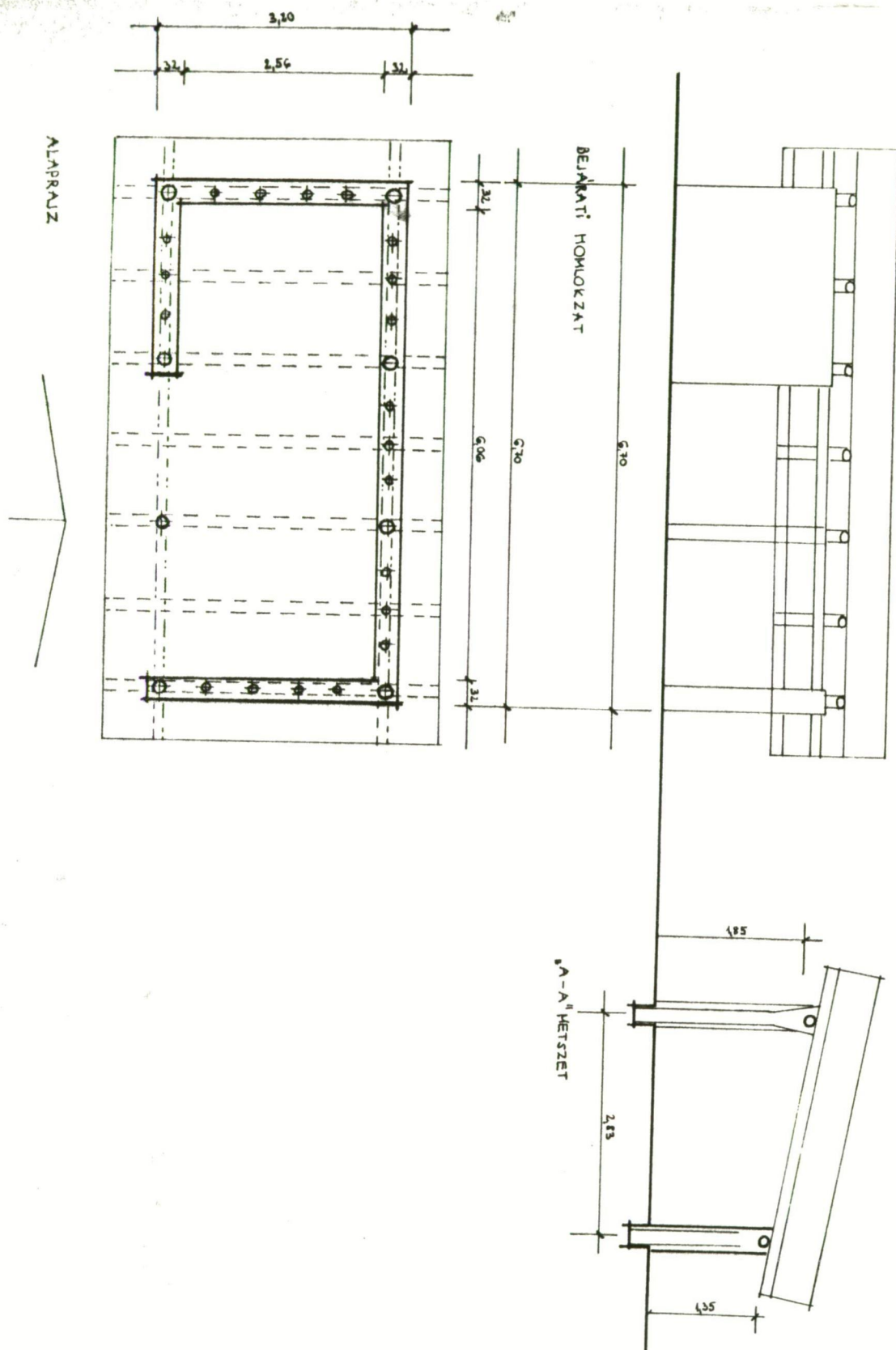
A 4. késő bronzkori ház alaprajza és rekonstrukciós vázlata

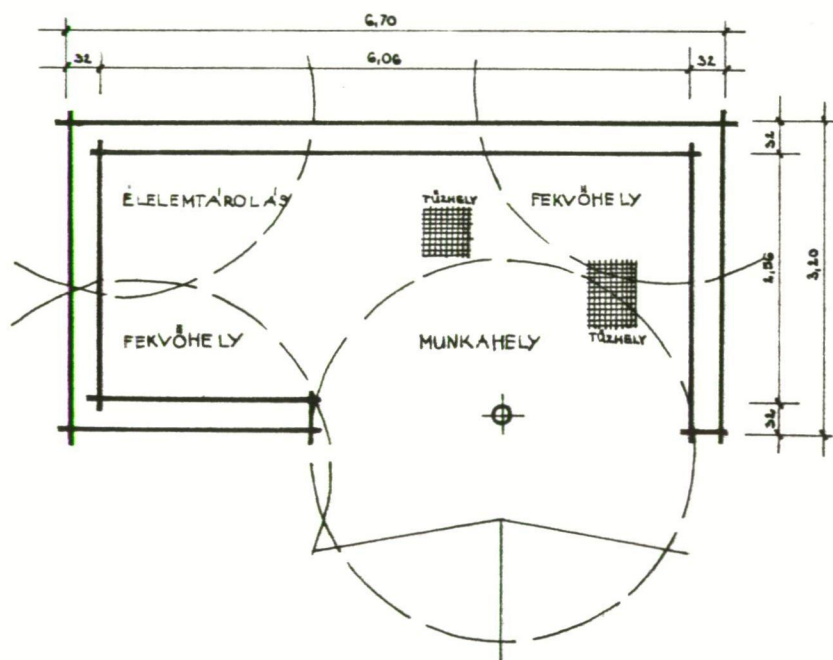
Lakóépület rekonstrukciós vázlat. "Egy ágfára szerkesztett szaruzati rend".

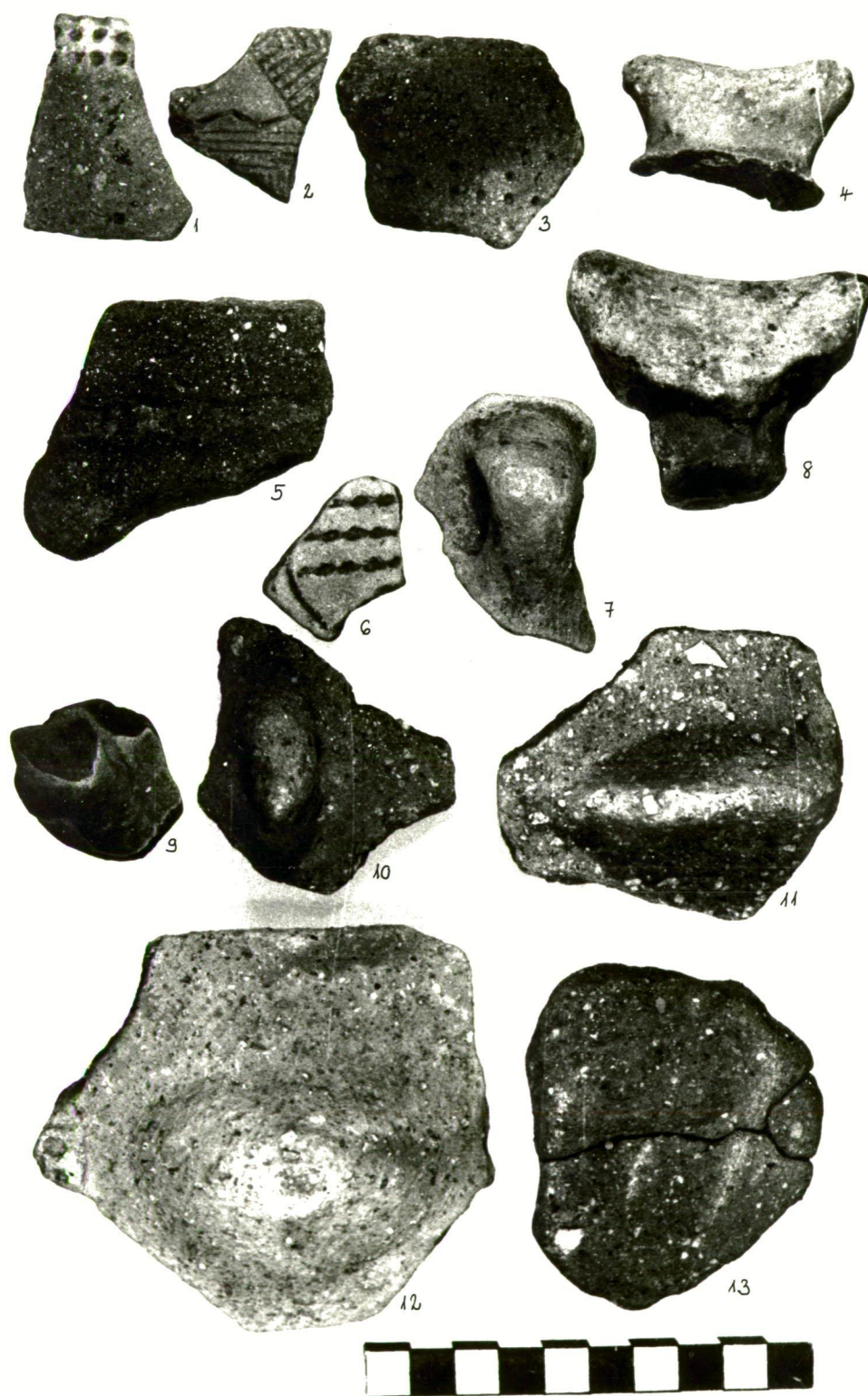
Lakóépület rekonstrukciós vázlat. "Egy oszlóra támaszkodó centrális szerkesztett rendszer".

Lakóépület rekonstrukciós vázlat.

Lakóépület funkcionális, lakhatósági felosztása

VI. szelvény: 1-5, 7, 8, 10; 3. késő bronzkori ház területéről: 6, 15;

4. árok: 9, 11-14; 1. árok: 16-17.

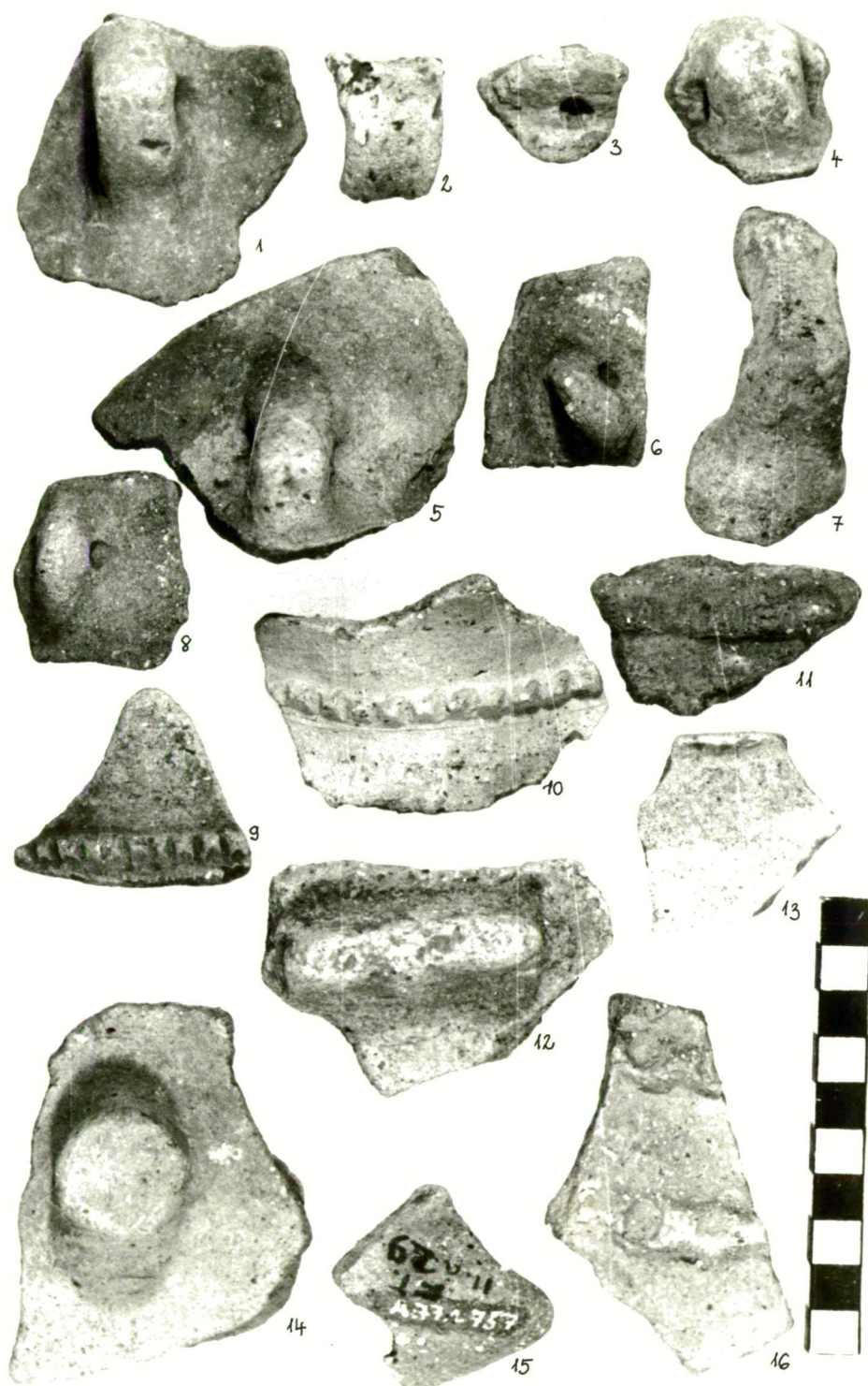

13. árok: 1-13, 16; 6. árok: 14,15,17-19.

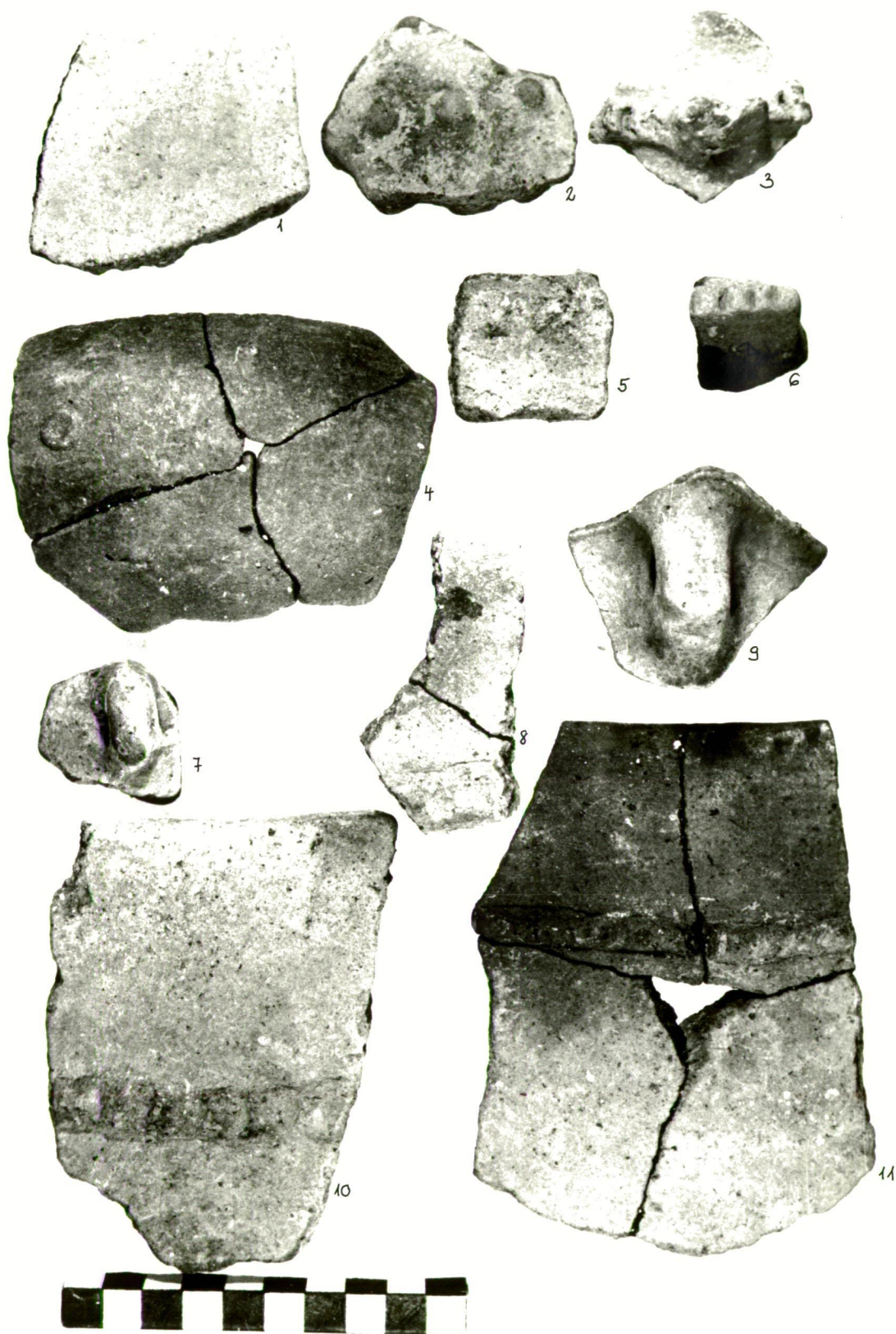
9. árok: 1-11; 8. árok: 12-15.

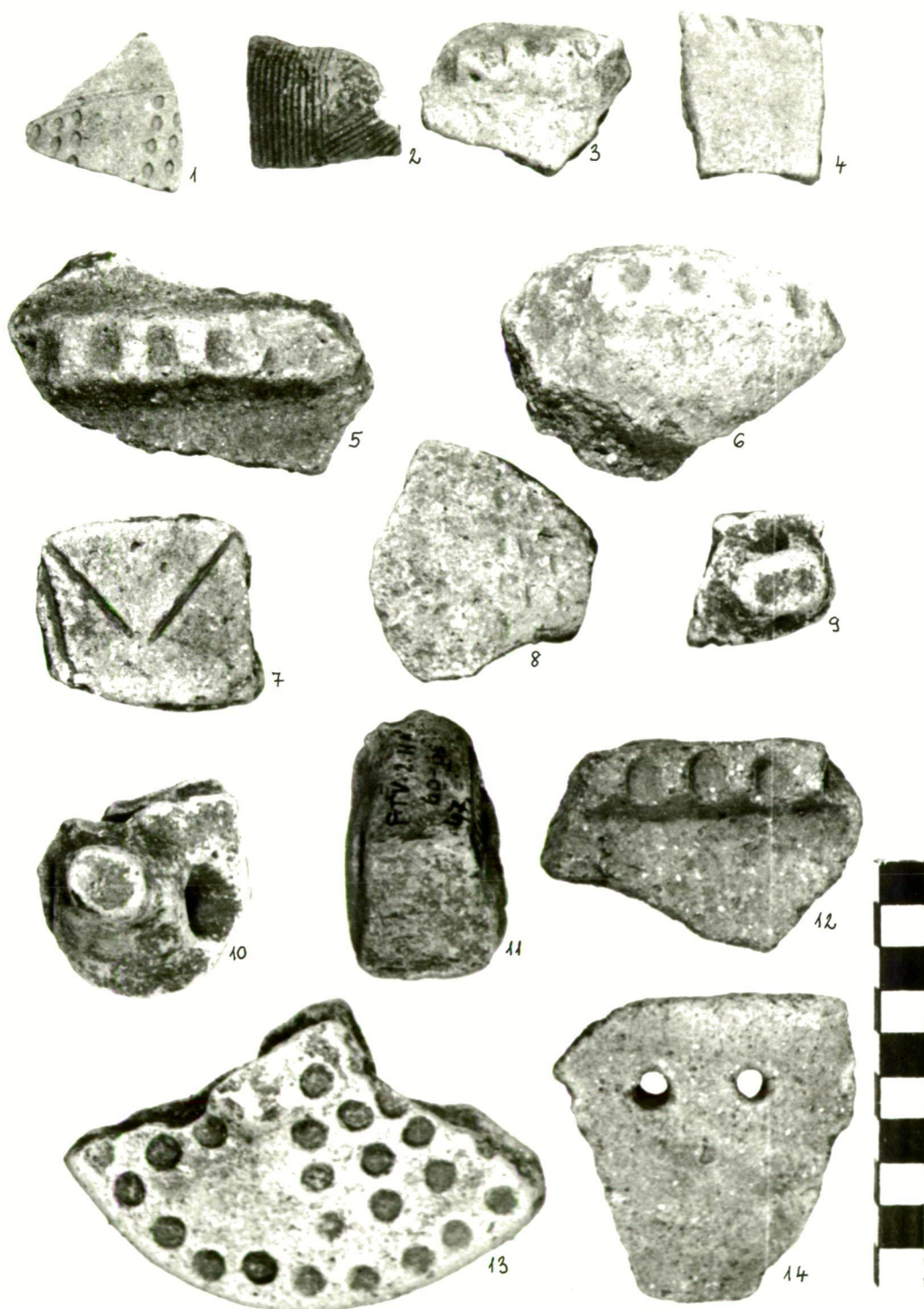

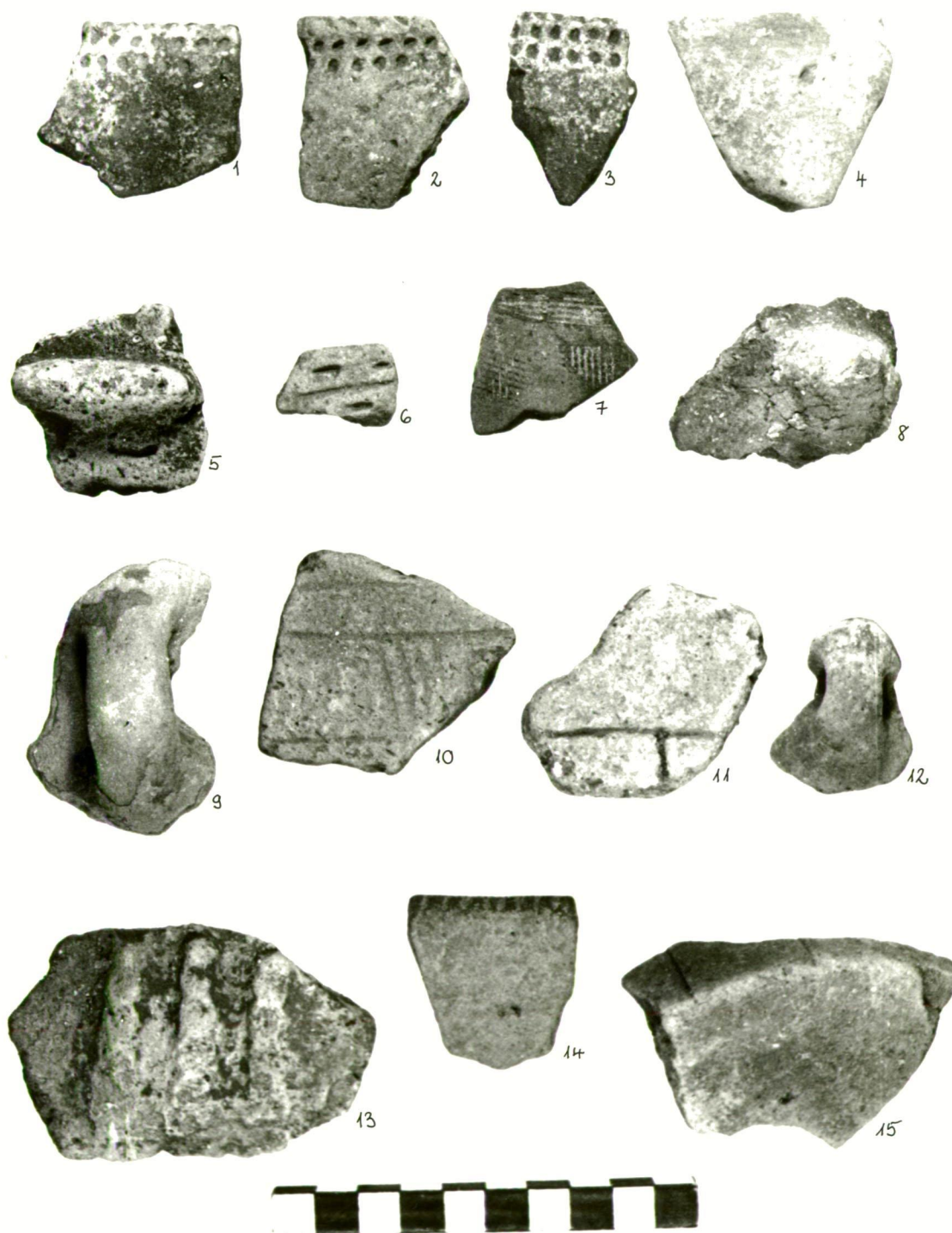

2. késő bronzkori ház területéről: 1,4,5,8,9,11,12,14;
III.szolvény: 2,3,6,7,10,13.

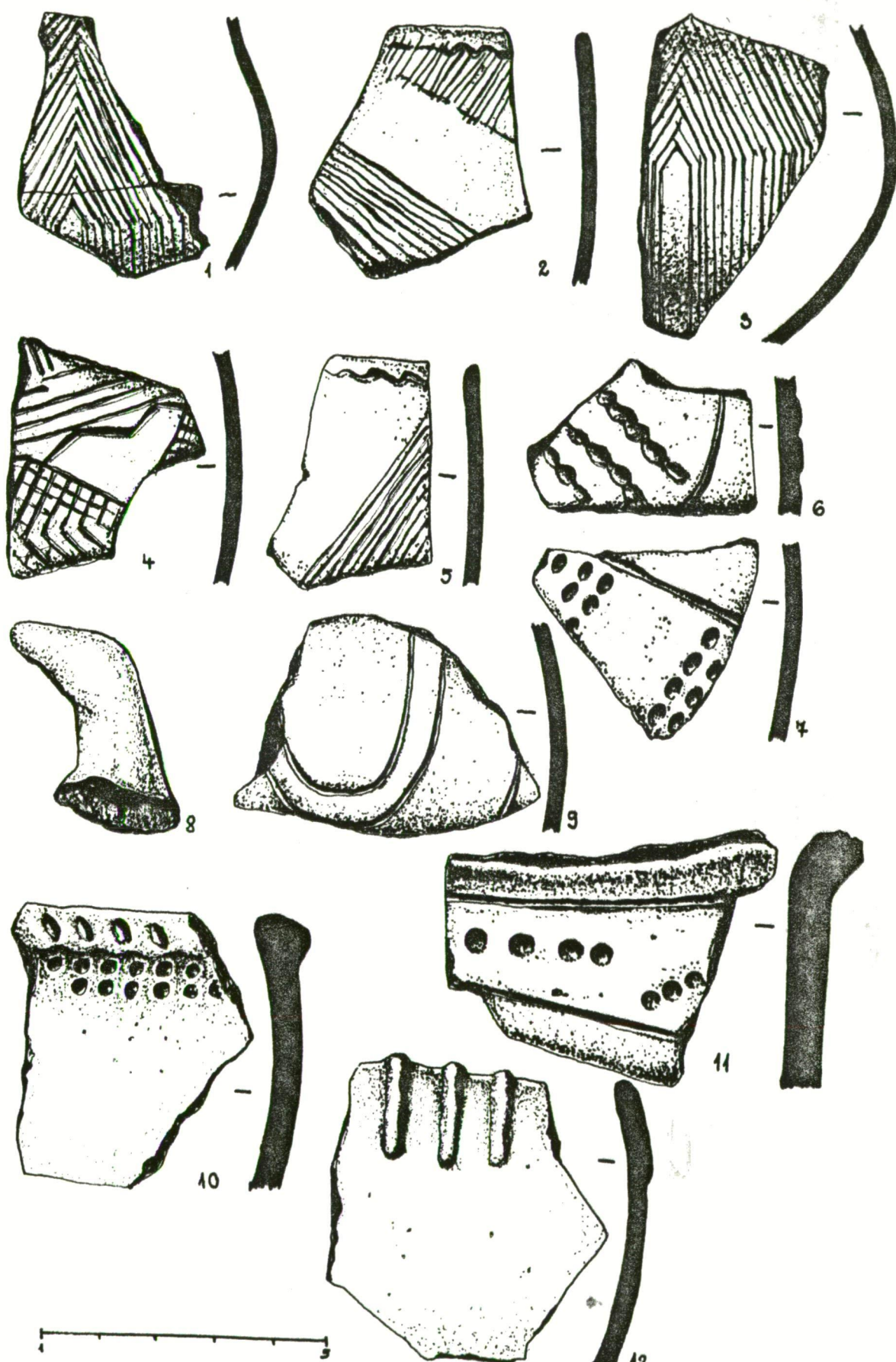

I.szelvény: 1,2,4,5,7-10; II.szelvény: 3; IV.szelvény: 6,11;
X.szelvény: 12,15; 5. késő bronzkori ház területéről: 13,14.

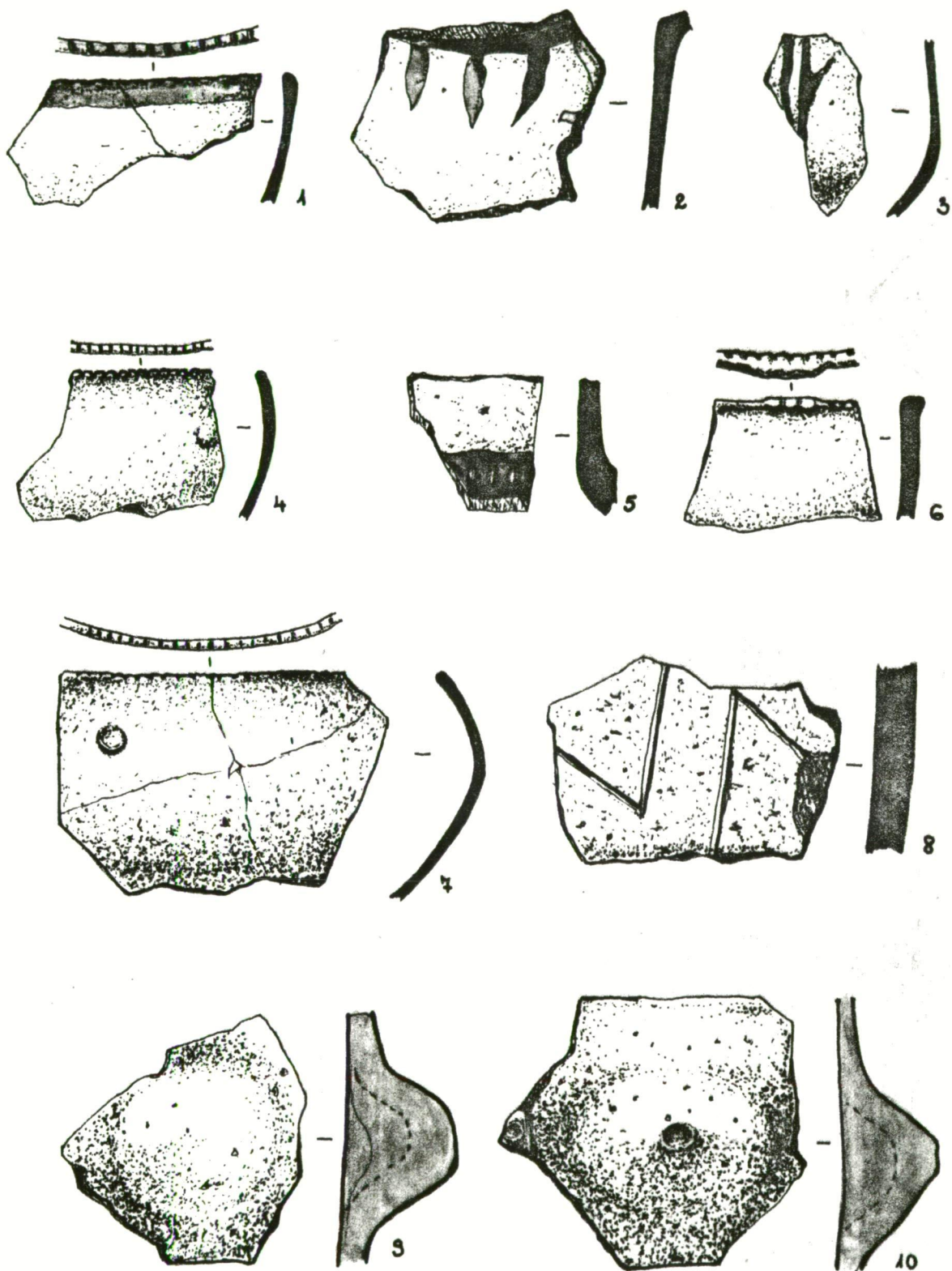

1. késő bronzkori ház területéről: 1-13.

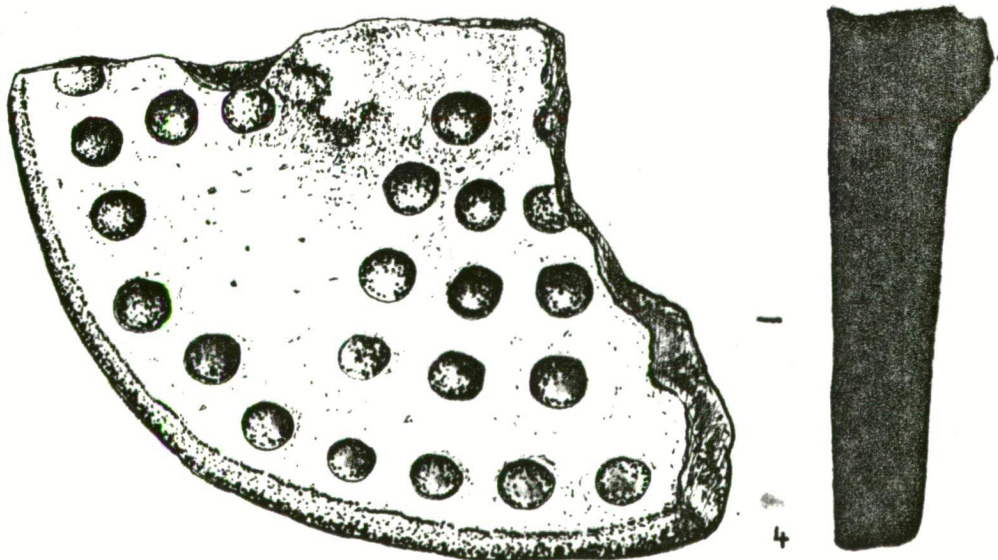
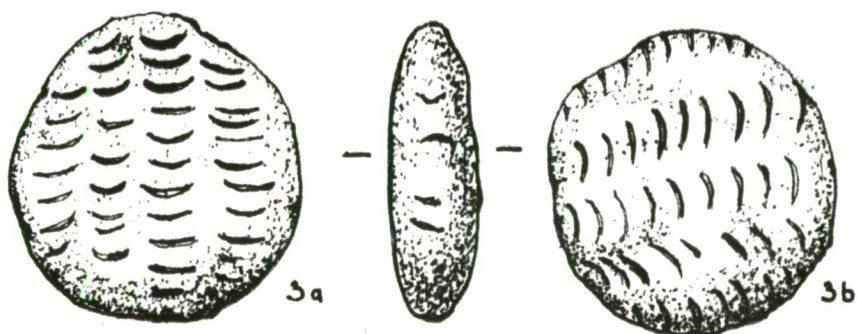
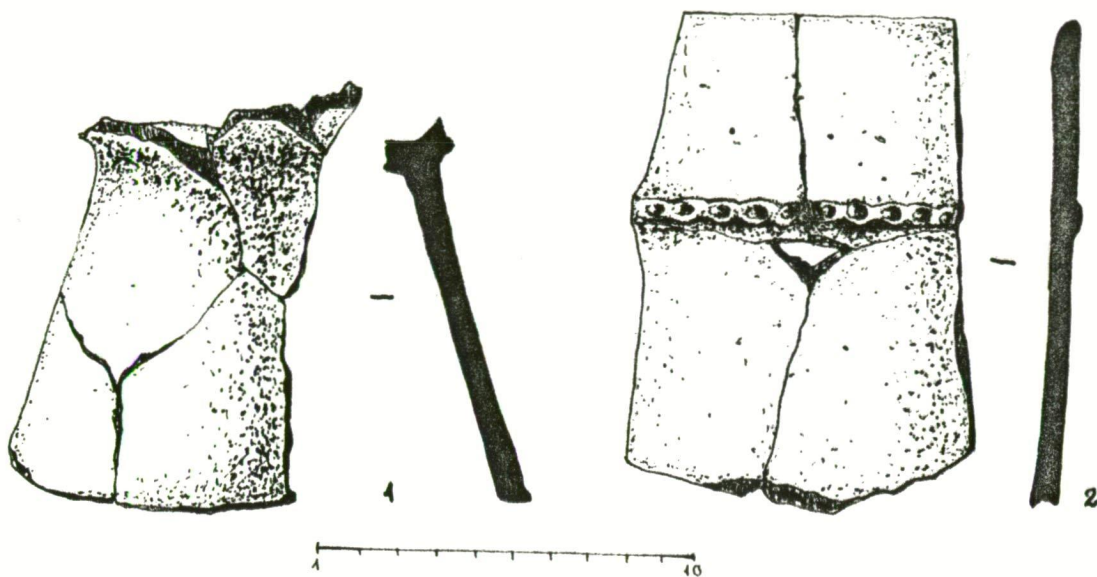

VI. szelvény: 1-3; 3. árok: 4, 6; 11. árok: 5, 11¹²; 2. késő bronzkori ház területéről: 7; 6. árok: 8; 3. késő bronzkori ház területéről: 9;

VI.szelvény:1-5,7; 11.árok:6; 6. árok: 8; 1. árok:9; 3.árok:10.

XXXII. tábla

1-3. kép: 1. ház

1

2

3

1-3.kép: 2.ház

1

2

3

1. kép: 1.ház

2.kép: 2.ház

3.kép: 3.ház

1-3.kép: 4.ház

1

2

3

1., 2. kép: 4. ház

1

2

3. kép: 5. ház

3

1-2. kép: III.szelvény

1

2

XXXVIII. tábla

1.kép: 3.árok

1

2.kép: VI.szolvény

1

2

3.kép: II.szolvény

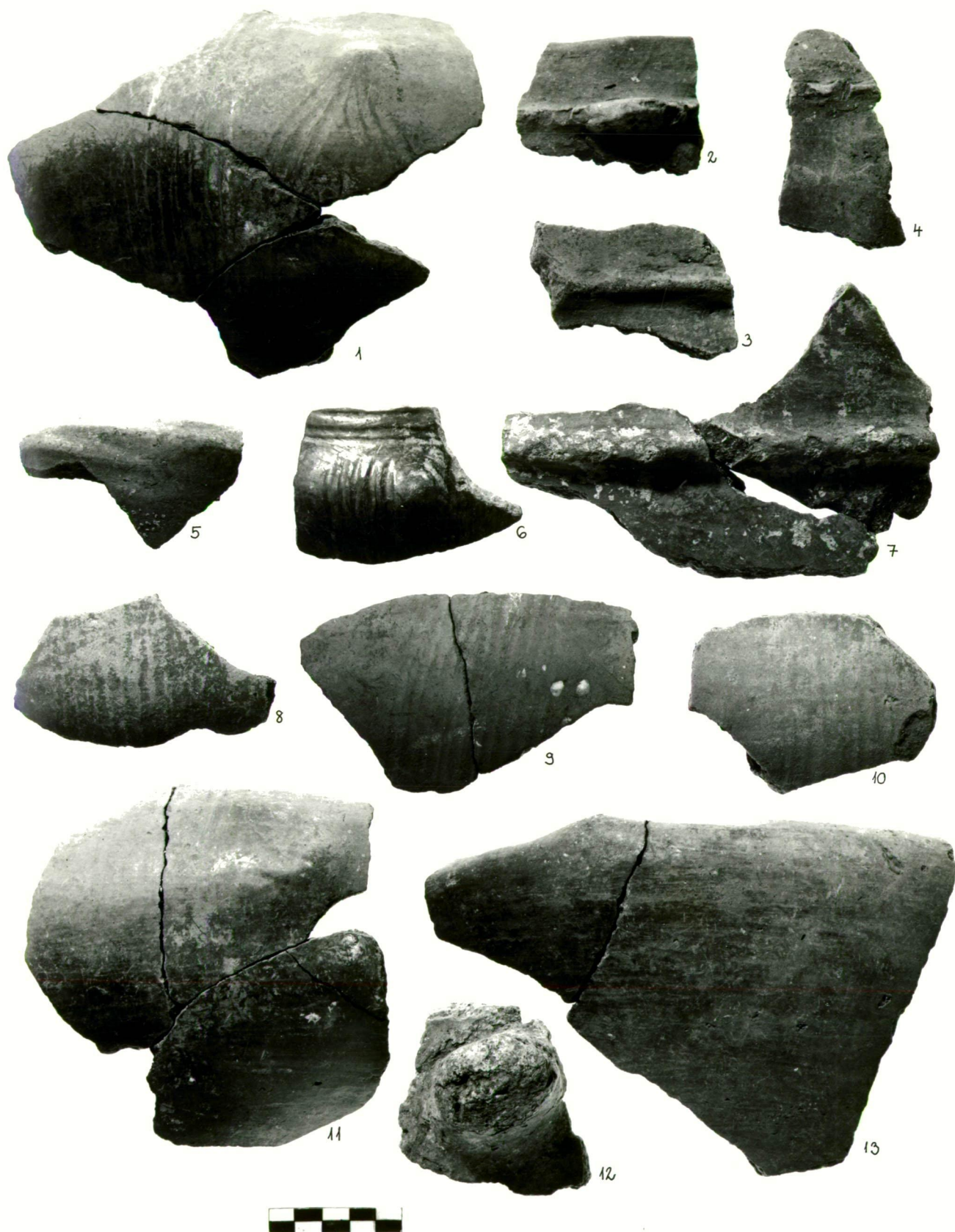
3

III. szelvény: 1-9; 3. árok: 10-16.

1. ház: 1,2,6-12; II.szelvény: 3,4,5,

1. ház: 1,3,5,8,-10,13; II.szelvény:2,4,6,7,11,12.

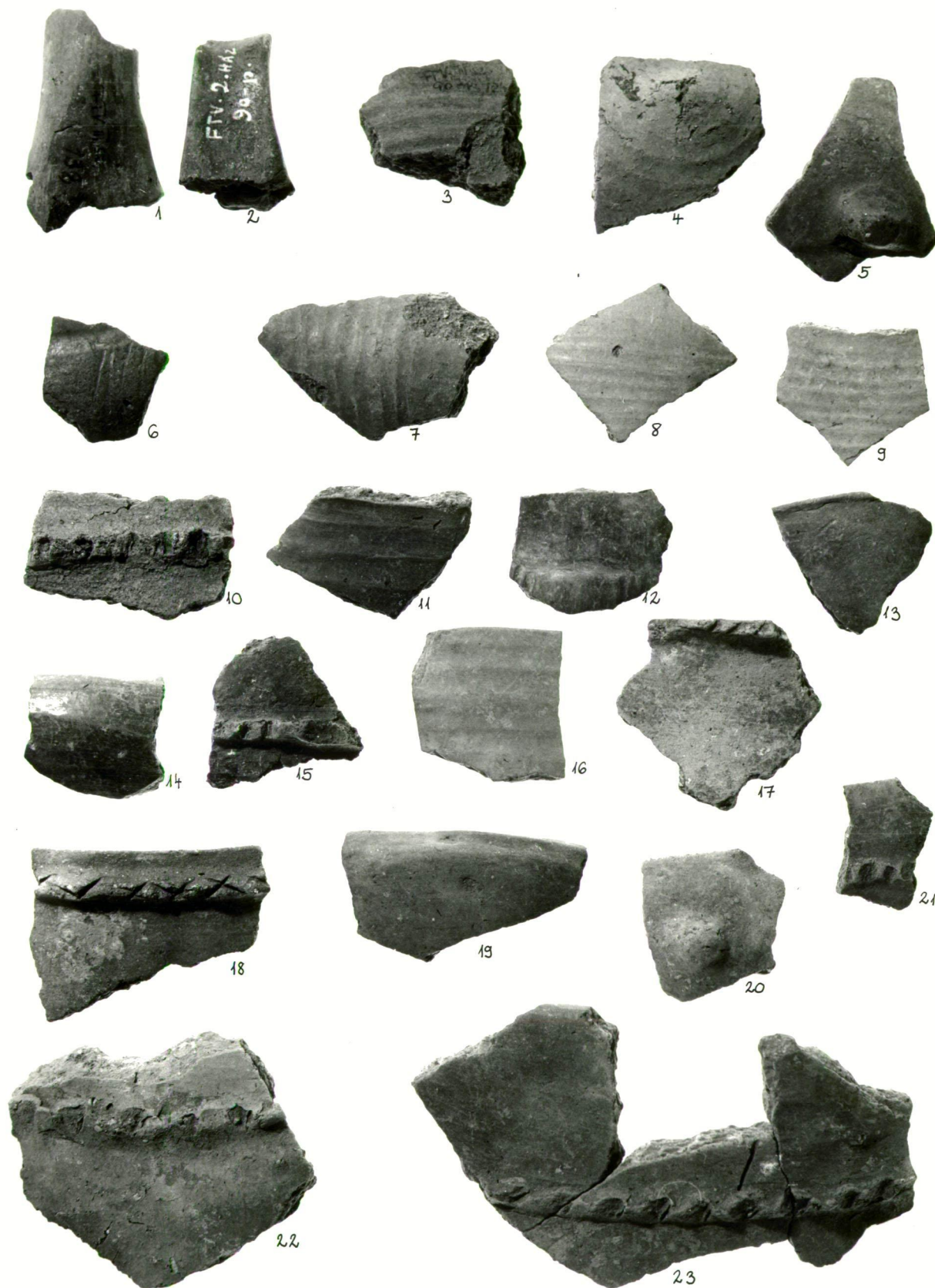

1. ház: 1-8, 10, 11, 15; II. szelvény: 9, 12-14, 16-18.

23

III. szelvény: 1, 2, 11, 13, 15, 16; 2. ház: 3, 4-10, 12, 14, 17.

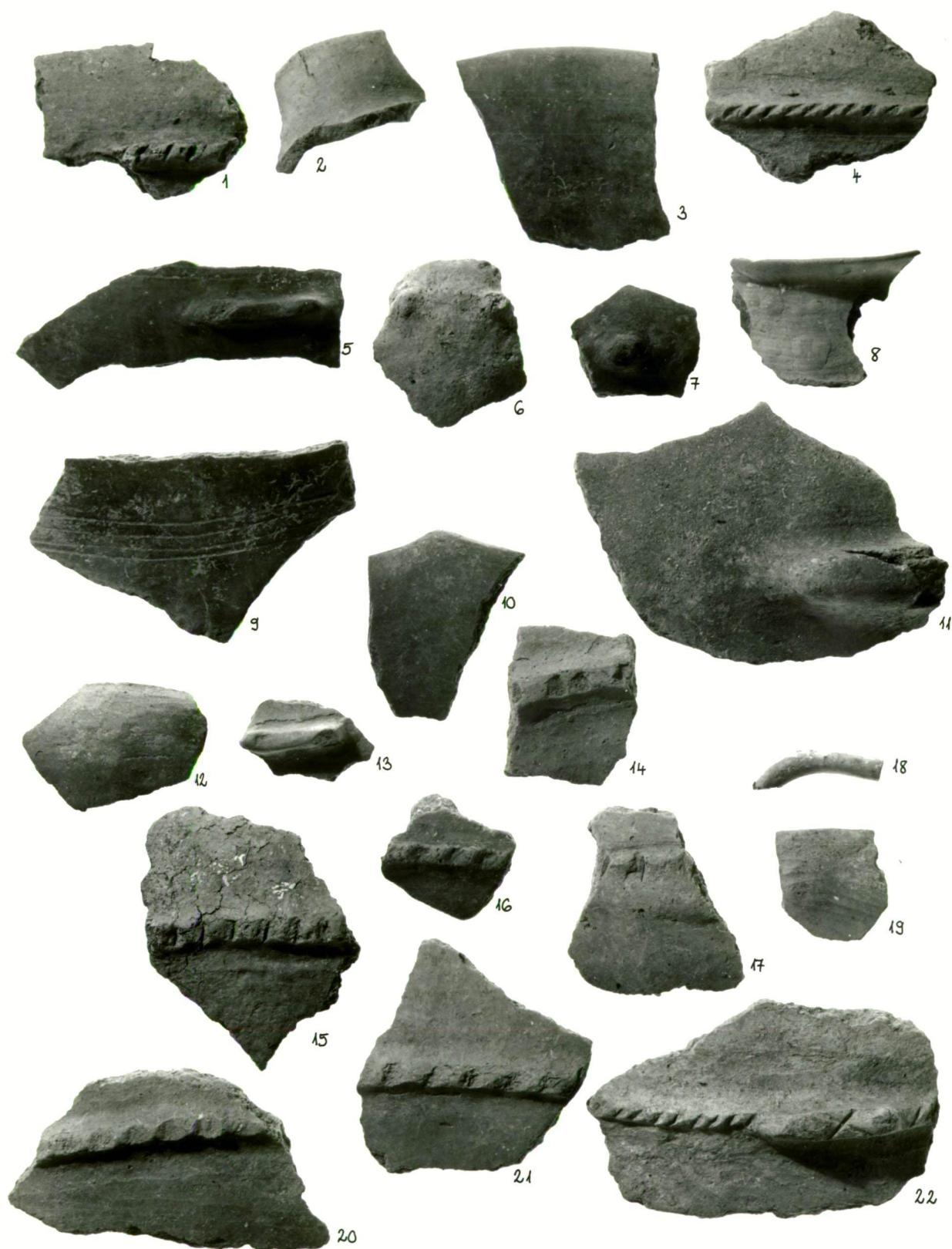

49

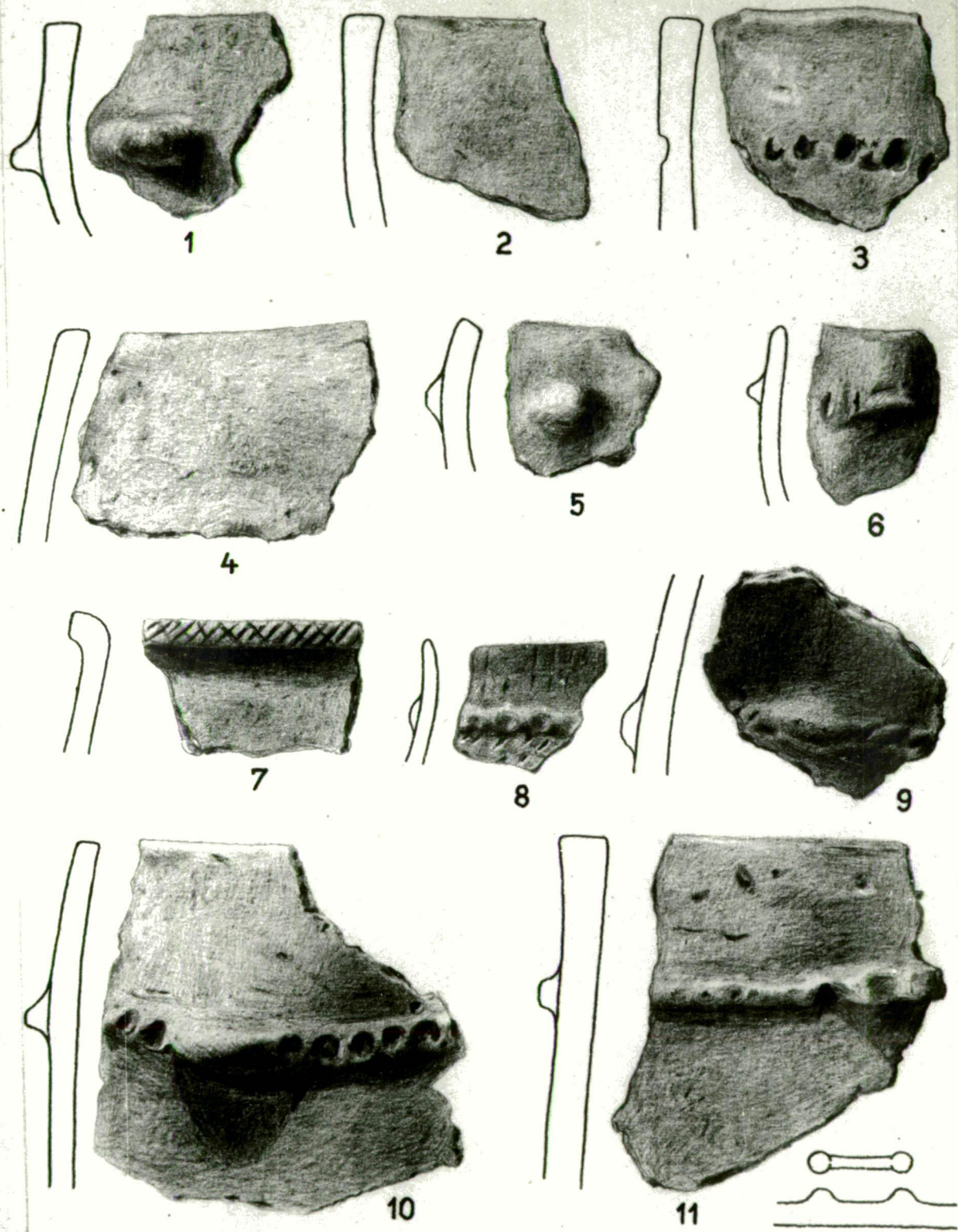

55

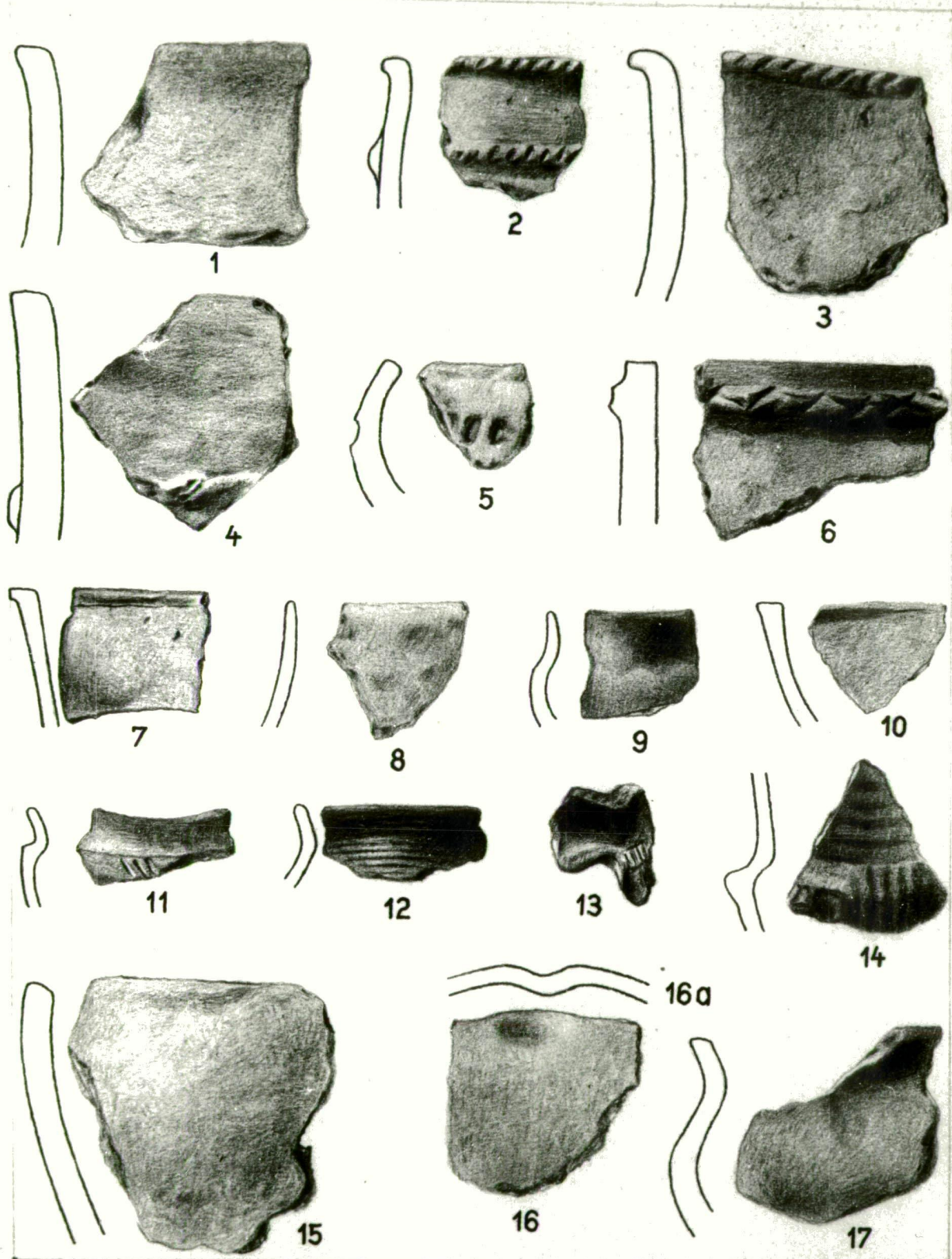
13. árok: 1-14, 18; X. szelvény: 15-17, 19-22.

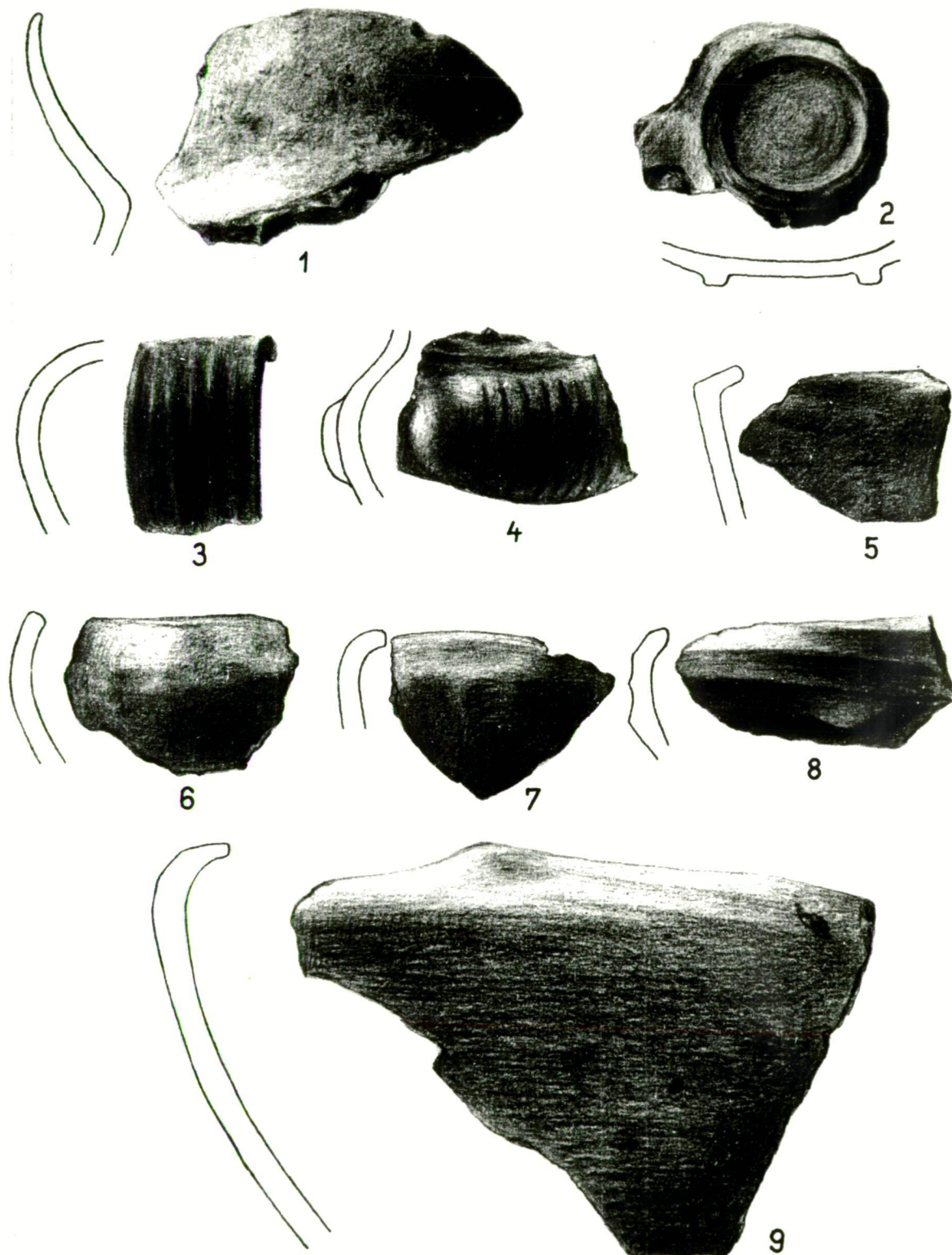
56

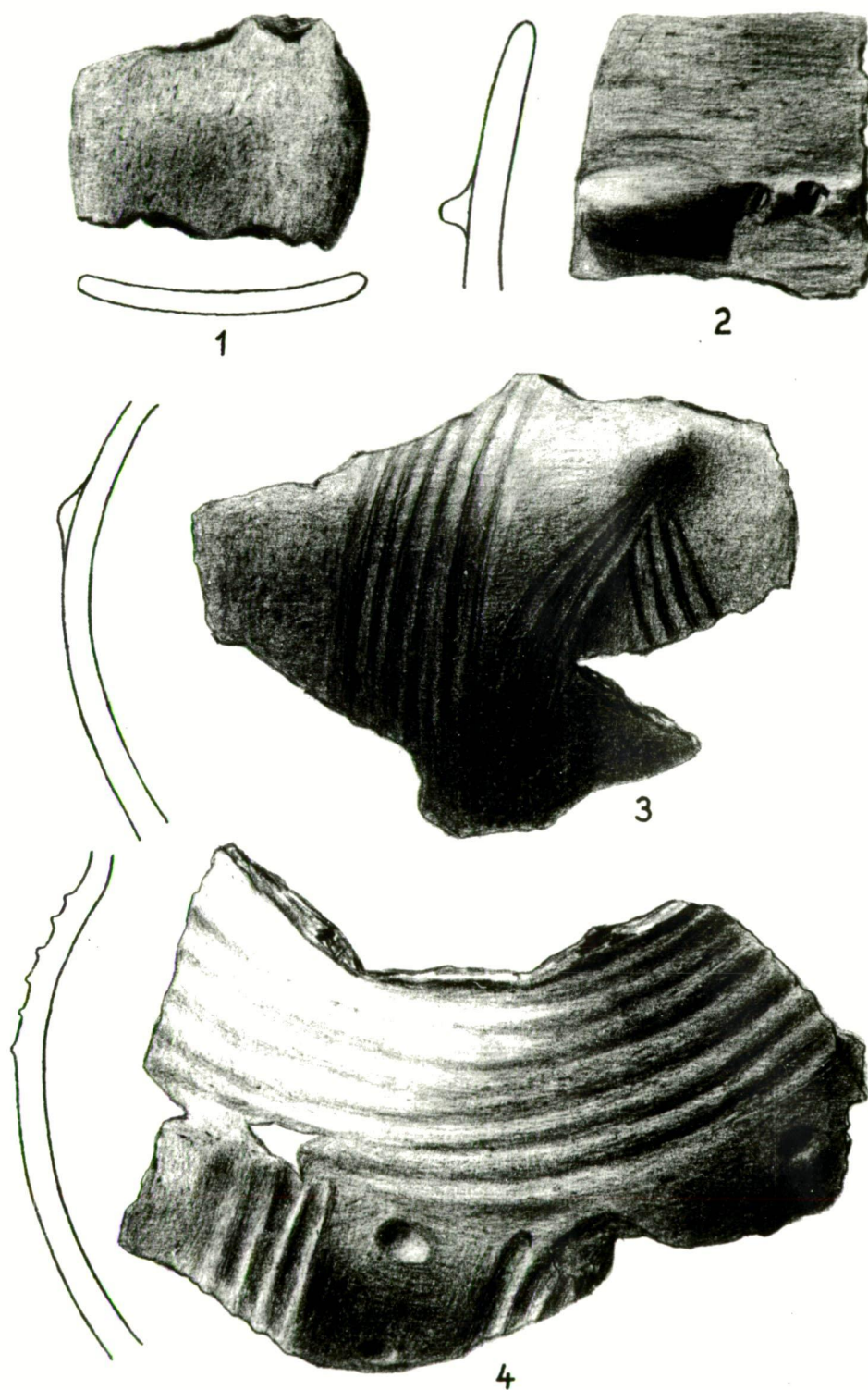
1. ház: 1,2,7,8,9,11; II.szelvény:3,4,6,10; 2. ház: 5.

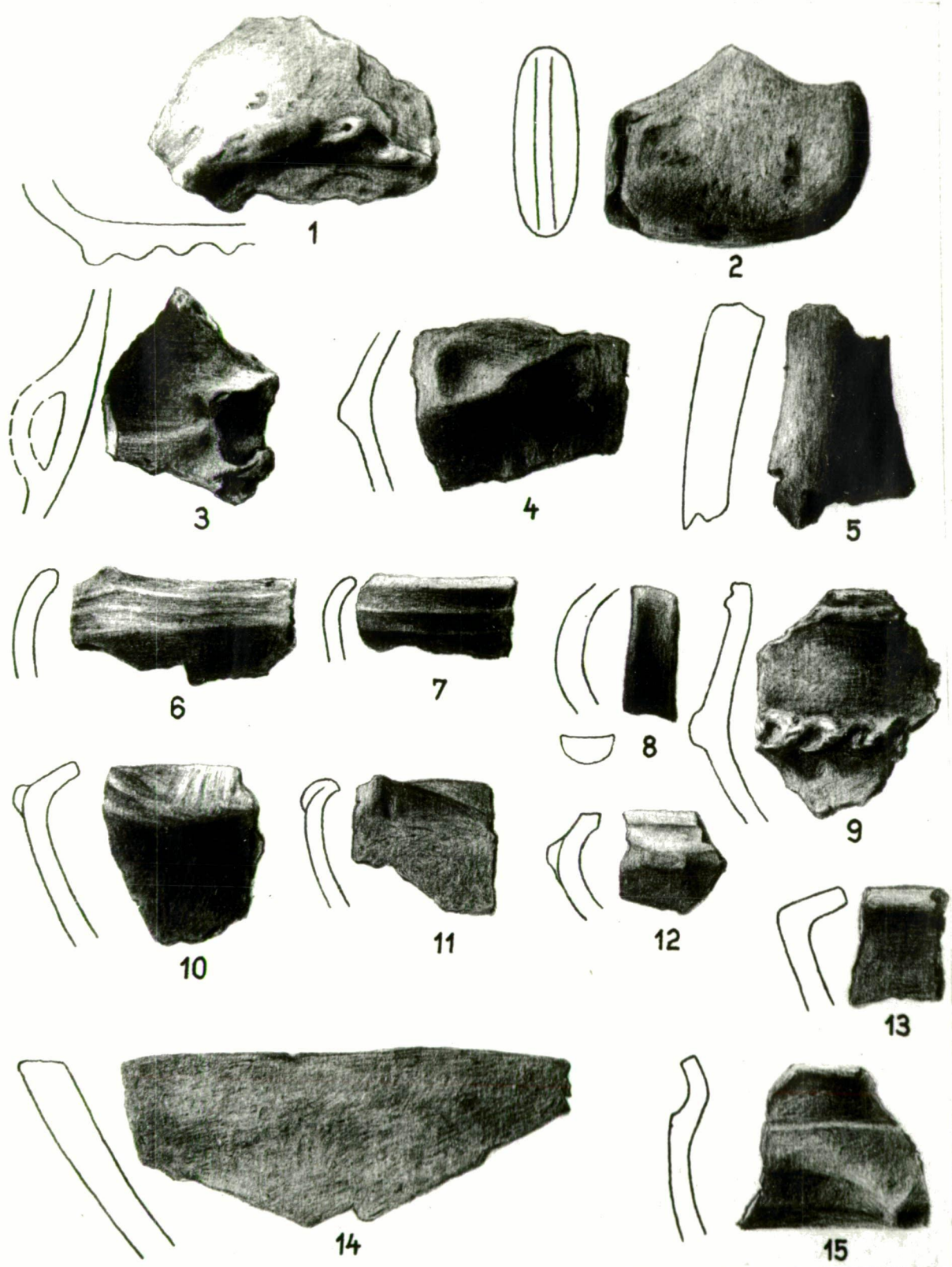

I. szelvény: 1,5,9; II.szelvény:12,15; III.szelvény: 2,3,7,10,
13,14; 2. ház: 4,6; 1. ház: 8,11,16,17.

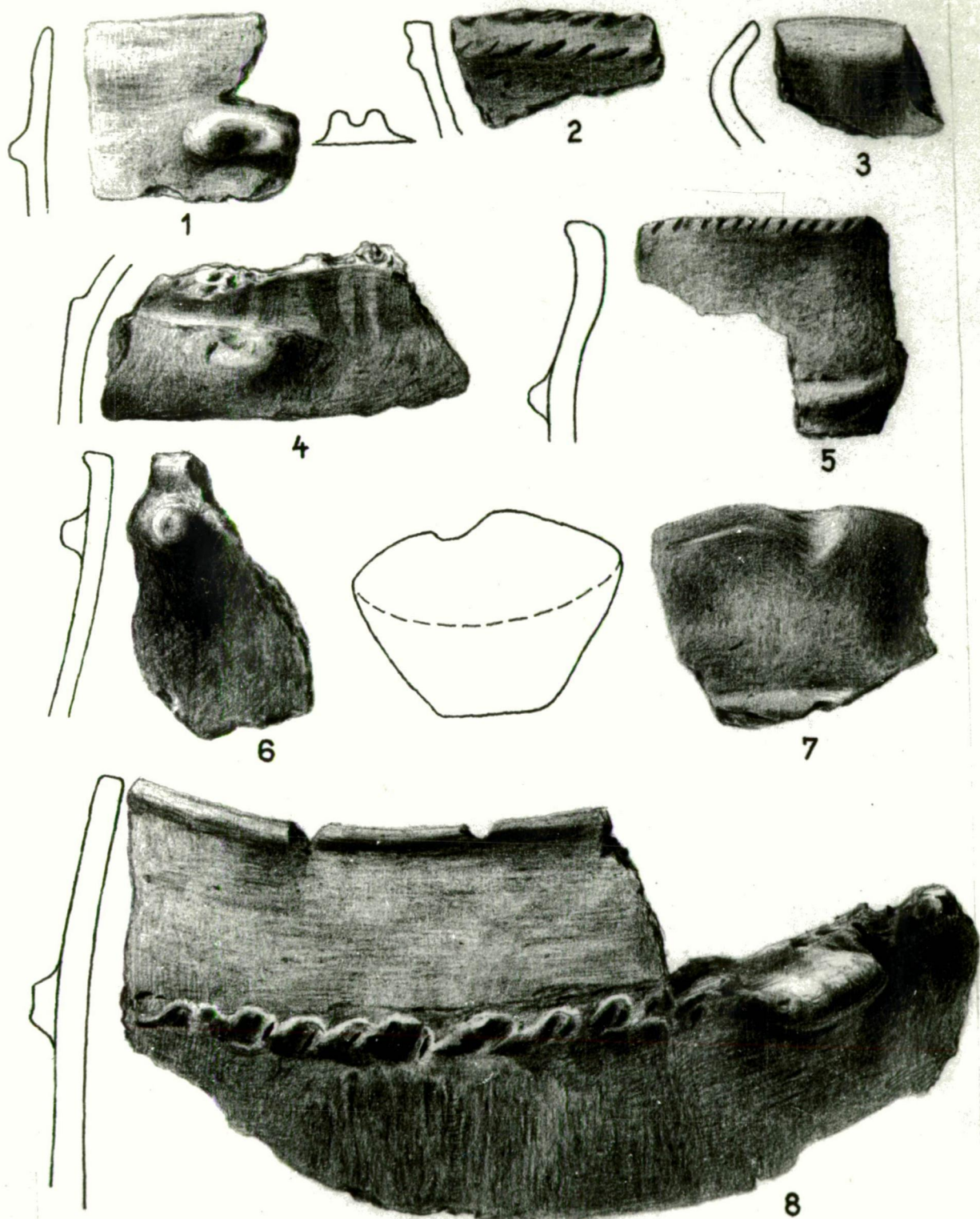

1. ház: 1-3,5, 2. ház: 6,7; II.szelvénny: 6-9.

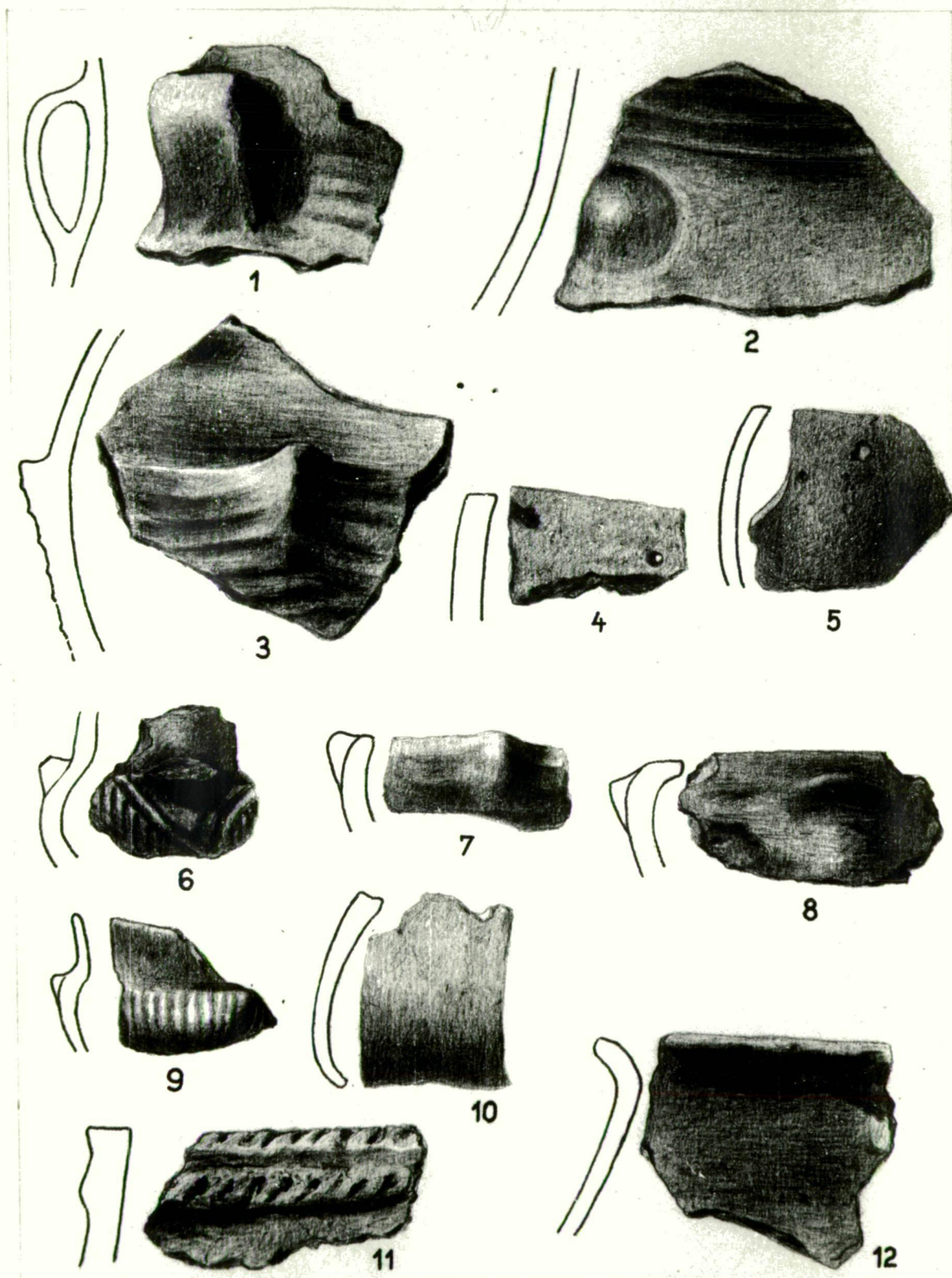

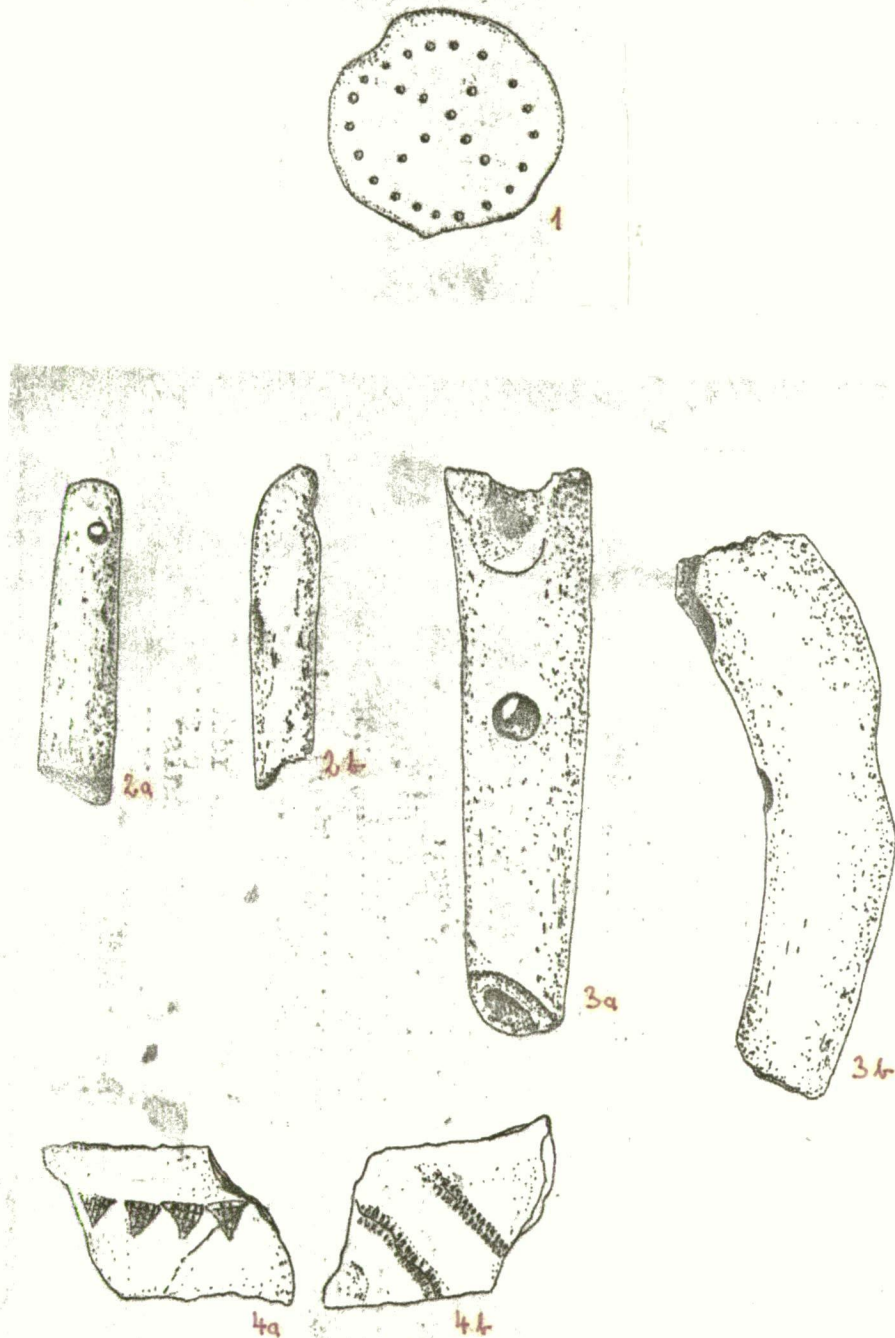
2. ház: 1,4; III. szelvény:2,3, 5-10; 5. ház: 11-15.

5. ház: 1,2,8; IV. szelvény:3; V. szelvény: 4-7.

V. szelvény: 1; 3. ház: 2-7, 9, 11; VI. szelvény: 8; X. szelvény: 10, 12.

Agyagkorong Eger-Kisegedről: 1; III.szelvény: 2 a,b;
 3. árok: 3 a,b; 5. ház: 4 a,b.

V é l e m é n y

Matúz Edit: Felsőtárkány-Várhegy neolitikus és késő bronzkori-
vaskori telepe c. bölcsészdoktori értekezéséről

Matúz Edit Párducz Mihály igen fontos felsőtárkányi ásatását dolgozta fel értekezésében, aminek egy része két esztendeje nyomtatásban is megjelent az Egri Múzeum Évkönyvében. A Várhegyen lévő településen az újkőkori szilmei csoport és a későbronzkori kijaticei kultúra egy-egy közössége telepedett meg, s a helyet az Árpád-korban is erősített helyként használták.

A jelentős leletanyag feldolgozásánál a szerző Párducz Mihály hagyatékára támaszkodott és a szakirodalom alapos ismerete alapján, aprólékosan elemezte a leletanyagot, a telepjelenségeket és a késői bronzkorban épült földvár erősítését. Eredményei megnyugtatóak, elfogadhatóak. A feldolgozás a magyar őskőkorkutatás nagy nyeresége, hiszen a dolgozat révén egy jelentős újkőkori és későbronzkori-vaskori település anyaga válik közkinccsé. Emellett a szerző igen széles kitekintéssel ad a rokon emlékekről, különösen fontosnak tartjuk a későbronzkor észak-magyarországi földvárainak ismertetését.

A dolgozat szerkezete világos, érthető és áttekinthető. Hiányolom azonban a dolgozat végéről azt a rövid összefoglalást, amely azokat a szakembereket is útba igazíthatja, akik nem szorosan ezzel a régészeti korszakkal foglalkoznak. Ez a közlés számára mindenképpen pótlendő.

Összegezve: Matúz Edit dolgozatában tanúságot tett alapos szakirodalmi tájékozottságáról, a régészeti munkamódszer elsajátításáról s fontos feldolgozással gazdagította a magyar régészeti szakirodalmat. Ezek alapján javaslom a dolgozat bölcsészdoktori értekezésésként való elfogadását.

Szeged, 1986. április 17.

Fodor István
(Fodor István)
docens